

Normalisert identifisering

En sosiologisk studie om å reetablere seg i samfunnet

Høgskolen i Vestfold
Fakultet for økonomi og samfunnsvitenskap

MASTEROPPGAVE
TVERRFAGLIG MASTER I SAMFUNNSVITENSKAP

Kandidatens navn: *Christian M. Tendeland Iversen*

September 2012

Sammendrag

I denne oppgaven presenterer jeg en samfunnsvitenskapelig kvalitativ studie. Jeg har gjennomført dybdeintervjuer med tre tidligere rusavhengige, som på intervjutidspunktet fremstod som velfungerende LAR-brukere – personer under legemiddelassistert rehabilitering. Deltakerne i studien hadde forlatt sin tilværelse som rusmisbrukere, sin kjente kultur og sin tidligere omgangskrets, og påbegynt individuelle endringsprosjekter, med mål om å etablere sosial og selvidentifiserende tilhørighet i de normale, deres nye verden.

Studiens problemstilling var: *Hvilke sosiale faktorer kan innvirke på LAR-brukeres muligheter til å stabilisere sin hverdag, normalisere sin identifisering og etablere tilhørighet?*

Ut ifra dette har jeg identifisert fire sosiale faktorer som fremstod som relevante i deltakernes identifisering på intervjutidspunktet. Jeg har sett på hvordan deltakernes tilknytning til rehabiliteringssystemet; til bolig eller deres hjem; til arbeidsliv og utdanningsinstitusjoner; til familie og sosiale nettverk virket inn på deres nyetablerte tilværelse og normaliserte identitetsprosess. Det teoretiske rammeverket er forankret i symbolsk interaksjonistisk tradisjon, og det analytiske arbeidet ble liggende et sted mellom sosiologi, sosialfilosofi og sosialpsykologi.

Til Aamina, Aasera og Aaqil.
Tusen takk for deltakelse.

Innholdsfortegnelse

INNLEDNING	1
OPPGAVENS POTENSIELLE RELEVANS	2
MÅL OG PROBLEMSTILLING	4
TEORETISKE PERSPEKTIVER	5
OPPGAVENS STRUKTUR	7
METODE	10
TILGANG TIL FELTET OG PRESENTASJON AV UTVALGET	10
VITENSKAPSTEORETISK FORANKRING	12
FORFORSTÅElsen	13
INTERVJUGUIDEN	14
INTERVJUSITUASJONEN	15
DATAMATERIALET	18
EN TEORETISK FORTOLKENDE PROSESS	19
VITENSKAPELIG KVALITET	21
ETISKE FØLGESVENNER	23
STATISTISK OVERBLIKK	25
LAR	25
SOSIAL SITUASJON	27
MEDIKAMENTELL SITUASJON	28
KONTROLLTILTAK	28
OPPSUMMERING	29
IDENTITETENS DIALEKTISKE DYNAMIKK	31
INTERAKSJONISTISK FORANKRING	31
IDENTITET SOM EN LIVSLANG PROSESS	34
TIDENS IDENTIFISERENDE ROLLE	36
HVA ER IDENTIFISERING?	38
EN ROLLETEORETISK FORSTÅELSE AV IDENTITET	42
KONTROLL OVER SOSIAL INFORMASJON	42
EN TROVERDIG PRESENTASJON	46

IDENTITETENS IDEALISERTE UTTRYKK	48
FRONTSTAGE OG BACKSTAGE	51
STEMPLING OG STIGMATISERING I EN LIMINAL FASE	53
STEMPLING	53
STIGMA	58
TILVÆRELSEN SOM EN LIMINAL FASE, ET STED IMELLOM IDENTITETER	60
FORHOLD TIL SYSTEMET	65
IDENTIFISERING MED LAR	65
HVORFOR NÅ, ELLER DA?	69
MEDIKAMENTBRUK OG URINPRØVETAGNING	71
OPPSUMMERING	74
EN BOLIG ELLER ET HJEM	76
BOLIG SOM ET SOSIALT OMRÅDE	77
LIVET BAK BOLIGENS FIRE VEGGER	80
OPPSUMMERING	82
ARBEID OG UTDANNING	84
ENDRET TANKEFOKUS	84
EN NYE SOSIAL ARENA OG ET STRAIGHTERE LIV	86
HVERDAGENS NYE UTFORMING	88
OPPLEVELSE AV UTVIKLING	90
PÅ VEI TIL EN NY IDENTITET	92
OPPSUMMERING	95
SOSIALT NETTVERK	97
Å ETABLERE NYE RELASJONER	97
DE NÆRE BÅND	102
OPPSUMMERING	105
AVSLUTNING. INNSIKT.	107
DET FØLELSMESSIGE ASPEKTET	107
STRÅMETAFOREN, NOE Å HOLDE SEG FAST I	108
NYETABLERING	110

SAMFUNNSMESSIG HOLDNINGSKAMPANJE	112
<u>LITTERATURLISTE</u>	<u>115</u>
<u>VEDLEGG 1</u>	<u>119</u>
<u>VEDLEGG 2</u>	<u>123</u>
<u>ORDTELLING</u>	<u>125</u>

Innledning

I korte trekk vil denne oppgaven handle om tre personer som har normalisert sin hverdag under legemiddelassistert rehabilitering. Legemiddelassistert rehabilitering, eller LAR som det kalles, er en offentlig organisert medikamentell behandling av opioid avhengige.

Legemiddelassistert rehabilitering tilbys som en langvarig eller livsvarig behandling. Siktetmålet er ikke å helbrede opioid avhengighet, men å nyttiggjøre den stabiliserende effekten av egnede opioider til å muliggjøre sosial og eventuell yrkesmessig rehabilitering. Målsettingen er derfor å beholde pasienten i vedlikeholdsbehandling, både for å fremme vekst og utvikling, og for å bevare de fremskrittene som er gjort.¹

For deltakerne i studien innebar medikamentell behandling at misbruk av heroin var erstattet med bruk av et syntetisk opioid, metadon eller buprenorfin, med lenger halveringstid². Studiens deltakere skulle innta substitusjonsmedikamentet oralt én gang i døgnet, mens de tidligere hadde injisert heroin flere ganger daglig. Det ble uttrykt at de fortsatt var avhengige av opioider på intervjutidspunktet og selv om det ikke ga noen rus, opplevdes dette negativt. Gjennom oppgaven vil jeg omtale deltakerne som vellykkede LAR-brukere. Med det mener jeg at de, på intervjutidspunktet og under substitusjonsbehandling, fungerte på tilnærmet lik linje med ”de andre” – som det ble sagt – med det store fellesskapet, det normale. *Normal* er et begrep jeg vil bruke gjennom oppgaven, som en kontrast til deltakernes avvikeridentitet og for å begrepsfeste fellesskapet som tilsynelatende lever etter samfunnets regjerende normer, og opplever seg selv som tilhørende det normale sjiktet. Begrepet benyttes ikke normativt. Deltakerne var på intervjutidspunktet tilsynelatende en del av det normale, de gikk på jobb og på skolen, leverte barn i barnehagen, handlet mat i butikken, var sammen med familien, ute i naturen, leste og så på TV, men de identifiserte seg ikke med det alminnelige. I fortsettelsen av dette vil oppgaven handle om deltakernes endringsprosjekter, om det å flytte seg fra et sted i sin biografi til et annet, fra en rusdominert identitet, i retning en normalisert identifisering.

¹ Hansen og Waal, 2004: 18

² Sosial- og helsedepartementet, 1997

Oppgavens potensielle relevans

Under forarbeidet til studien fant jeg, i tråd med sosiologiens tradisjonelle kritiske blikk, minimalt med samfunnsforskning på tidligere rusmisbrukere som lykkes under substitusjonsbehandling, og anser studien som relativt eksplorativ. Skatvedt³ og Kristiansen⁴ har riktignok publisert samfunnsforskning orientert rundt personer som lykkes med å bli rusfrie gjennom andre rehabiliteringsløp, uten substitusjonsmedikament. Studier av LAR-systemet har i større grad vært problemorientert, som eksempelvis hos Ervik⁵, hos Skretting⁶ og hos Ravndal og Lauritzen⁷. Kritiske vurderinger har vært nødvendig for å kvalitetssikre og videreutvikle medikamentell behandling av rusavhengige, samtidig kan ensidig problemorientering gi begrenset kunnskap. Noen LAR-brukere, som deltakerne i denne studien, klarte seg relativt bra. De hadde, som jeg vil vise, rusfrie nettverk i utvikling, de hadde egne steder å bo og deres hverdag var fylt med arbeid, utdanning, familie, venner, hus- og hagearbeid – som den er for mange av oss. Det er deres fortellinger denne oppgaven baserer seg på, fortellinger om mennesker som flytter seg vekk fra rusmisbruk, vekk fra ruskulturen, i retning en ny sosial status og annen biografisk plassering.

Ved å prøve å forstå hvordan deltakerne har lykkes i sine endringsprosjekter, vil man kanskje få en idé om hva som kan være viktige for at andre skal lykkes i tilsvarende grad. I denne oppgaven vil jeg presentere fortolkninger av noen sosiale faktorerens mulige innvirkning på deltakernes identifiseringsprosess. Jeg vil se på deres forhold systemet, til LAR; på hjemmets relevans; på det å fylle hverdagen med noe som oppleves meningsfullt, som arbeid og utdanning; på sosiale nettverk og deres forhold til andre. Dett fremstod som elementer som innvirket på deltakernes endringsprosjekt. Med studiens lille utvalg på tre vil den ha begrenset overførbarhet, men de fortolkningene jeg vil presentere kan fungere som sammenlikningsgrunnlag i en kumulativ vitenskap. Mer sannsynlig, kan oppgaven bli viktig for deltakerne, forhåpentlig vil de opplever de at deres stemmer har blitt hørt, og – om ikke annet – som interessant lesing. Den kan bli av interesse for LAR-brukere mer generelt, det kan være inspirerende å lese om andre som lykkes i sitt rusfrie liv, noen vil kanskje kjenne seg igjen i beskrivelsene og fortolkningene. I dette perspektivet kan deltakerne fungere som

³ Skatvedt, 2008

⁴ Kristiansen, 2000

⁵ Ervik, 1997

⁶ Skretting, 1997

⁷ Ravndal og Lauritzen, 2004

rollemodeller. Skjønt, forstått med Elsters⁸ sosiale mekanismer kan det å lese om andre som lykkes, spesielt hvis man ikke opplever å lykkes selv, både virke motiverende og demotiverende. Den siste effekten håper jeg dempes ved at jeg, tross for fokus på positiv utvikling, vil prøve å vise den eksistensielle utfordringen som fulgte endringsprosessen. Skal jeg trekke studiens potensielle relevans videre, kan den få verdi for fagfolk og i politisk vurderinger, ved å fungere som innspill til fremtidige satsningsområder for å lykkes med rehabiliteringsløp av denne typen, hvor individer må rive seg vekk fra sitt kjente liv for å etablere en ny tilhørighet i en annen verden – og i en annen kjemisk form, uten heroin, uten rus.

Siktemålet med substitusjonsbehandling som LAR, er – ifølge Fisher mfl.⁹ – av sosial og utilitaristisk karakter, og forskning og evalueringer knyttet til systemet er hovedsakelig kvantitativt orientert. Effekten måles på samfunnsnivå, og måler i mindre grad brukernes individuelle opplevelse av prosessen. Nedgang i kriminalitet eller antall brukere som kommer i arbeid kan være mål på behandlingens effektivitet, mens individets livskvalitet, velvære ikke blir vurdert i tilsvarende grad. Kvantitative mål er riktignok ikke irrelevante for den enkeltes livskvalitet, men fokuset kan tyde på at systemets bakenforliggende politikk er influert av sosiale og moralske normer, og i mindre grad beveger seg ned på individnivå. For å forstå substitusjonsbehandling på individnivå, er det ifølge Amato mfl.¹⁰, vesentlig med brukerorienterte studier og fokus på livskvalitet. Slik jeg forstår begrepet har *livskvalitet* vært en del av denne studien, gjennom fokus på deltakernes egne erfaringer og hva de selv opplever som viktige aspekter for å holde seg rusfrie, og for endringsprosjektet utvikling. I norsk offentlighet vies LAR-brukere med suksess lite oppmerksomhet, i media fokuseres det hovedsakelig på rusfeltets negative aspekter. De som lykkes med sine endringsprosjekter og reetablerer seg i det normale, har vært tilnærmet usynlige i samfunnsdebatten. Ved å være i dialog, i et kvalitativt dybdeintervju, med tre personer som fremstod som vellykkede LAR-brukere, har jeg fått mulighet til å si noe om medlemmer av en gruppe det i liten grad forskes på. Fokus på suksess fremfor problemorientering vil la meg belyse substitusjonsbehandling fra en annen, og ikke uviktig vinkel.

⁸ Elster, 1989

⁹ Fisher mfl., 2005

¹⁰ Amato mfl., 2005: 326

Mål og problemstilling

Gjennom oppgaven vil jeg prøve å tegne et idealtypisk bilde basert på fortellinger fra tre tidligere rusmisbrukere, under LAR, som – slik jeg oppfattet dem – hadde klart å normalisere og stabilisere hverdagen. Jeg vil presentere fortellinger, fortolkede fortellinger, om mennesker i en eksistensiell endringsprosess, vekk fra et selvilde dominert av rusmisbruk, på vei til et nytt biografisk sted med en annen sosial forankring; personer som fremstår velfungerende under substitusjonsbehandling. Deltakernes endringsprosjekt, forstått ut fra deres fortellinger fra hverdagen, vil jeg belyse ved hjelp av sosiologisk teori, og analyser som grenser mot det sosialpsykologiske og –filosofiske. Min bakenforliggende tanke, utgangspunkt for studien, vil jeg her samle til et overordnet forskningsspørsmål: *Hvilke sosiale faktorer kan innvirke på LAR-brukeres muligheter til å stabilisere sin hverdag, normalisere sin identifisering og etablere tilhørighet?*

Gjennom analysearbeidet var det fire temaer, hva jeg vil kalle fire sosiale faktorer, som i størst grad gjorde seg gjeldende. Disse er representert gjennom hvert sitt kapittel – kapittel syv, åtte, ni og ti – og kan sies å konstruere oppgavens underordnede problemstilling: *Hvordan bidro deltakernes 1)tilknytning til rehabiliteringssystemet; 2)bolig eller deres hjem; 3)tilknytning til arbeidsliv og utdanningsinstitusjoner; 4)sosiale nettverk og familie, til deres endringsprosjekter?*

Til tross for positiv orientering rundt deltakernes endringsprosjekter og fokus på hva som lykkes, lå stigma som et bakteppe i deres fortellinger, som et element som påvirket dem i hverdagen, i møte med andre mennesker. Selv om deltakerne på intervju tidspunktet i mindre grad enn tidligere var rammet av aktiv sosial stigmatisering eller stemping i negativ retning, kom en form for selvstigmatisering til syne i deres fortellinger. Stigma fremstod som en type psykososialt fenomen som gjorde seg gjeldende for deltakerne i ulike settinger gjennom hverdagen. Hverdagen fremstod på sin side som en slags mellomfase, deltakerne var verken rusmisbrukere eller tilhørte det normale, de befant seg et sted midt imellom. Som jeg vil vise virket det som de stigmatiserte seg selv på bakgrunn av egen biografi, til tross for økt grad av sosial anerkjennelse og inkludering i det store fellesskapet. Dette vil jeg presentere i kapittel

seks, gjennom en teoretisk fortolkning av deltakernes fortellinger i lys av stempling¹¹ og stigmatisering¹² i en identitetsmessig liminalfase¹³, og vil ellers følge gjennom hele oppgavens analysedel.

Teoretiske perspektiver

Studien jeg presenterer vil jeg karakterisere som aktørorientert avvikssosiologi, med grenser mot sosialfilosofi og sosialpsykologi. Psykologi som begrep kan assosieres med fenomener som individuell behandling og diagnosesetting. Denne studien er ingen av delene, ingen individuell utredning eller analyse av noens psyke. Det er snarere en samfunnsvitenskapelig og metodisk fortolkning av tre personlige fortellinger, forankret i et interaksjonistisk perspektiv. Symbolsk interaksjonisme kan i korte trekk sies å basere seg på en forståelse av at menneskets vesen, vårt selv, utvikles gjennom kommunikasjon, i språklig symbolutveksling med andre mennesker. Dette er Meads¹⁴ sosiale selv, den symbolske interaksjonismens utgangspunkt, noe jeg vil utdype i kapittel fire. Det var riktignok Goffman¹⁵, Jenkins¹⁶, Becker¹⁷ og Turner¹⁸ som stod for studiens teoretiske hovedbidrag, selv om ikke alle eksplisitt har identifisert seg som symbolske interaksjonister. Goffman og Becker har blitt diskutert som symbolske interaksjonister over tid,¹⁹ og Jenkins baserer sin identitetsdialektikk på forståelsen av språket som meningsbærende for menneskets selvreflekterende evne. Forståelsen av språket som unikt menneskelig, og som grunnlag for å forstå hverandre, finner vi igjen hos Skjervheim²⁰, som jeg forankrer oppgaven i vitenskapsteoretisk. Dette vil jeg redegjøre for i metodekapittelet. Turner²¹ tar utgangspunkt i van Genneps²² studier av sosiale overgangsritualer, som i durkheimiansk tradisjon, kan forstås som fortettet symbolsk interaksjon – som kan styrke kollektiv bevissthet, eller opplevelsen av tilhørighet og eksklusjon. I denne presentasjonen vil jeg benytte teoretikernes interaksjonistiske element,

¹¹ Becker, 1963

¹² Goffman, 1975b

¹³ Turner, 1967

¹⁴ Mead, 1934

¹⁵ Goffman, 1952, 1955, 1975b, Goffman, 1975a, Goffman, 1992

¹⁶ Jenkins, 2000, 2002b, a, 2008

¹⁷ Becker, 1963

¹⁸ Turner, 1967, 1974, 1997

¹⁹ Hviid Jacobsen og Kristiansen, 2002

²⁰ Skjervheim, 2002

²¹ Turner, 1967, 1974, 1997

²² van Gennep, 1977

men teoriene kan også leses med maktteoretiske briller, eller som forholdet mellom aktør og struktur. Symbolsk interaksjon innebærer en maktdimensjon, noen definerer situasjonen mer enn andre, samtidig som forholdet mellom aktør og struktur produseres, reproduseres og potensielt endres i den sosiale samhandlingen. Basert på deltakernes fortellinger, er det til en viss grad samspillet mellom dem og deres sosiale omgivelser jeg har studert. Jeg vil presentere fortolkninger av hvordan fenomener i deltakernes sosiale verden spilte inn på deres identifisering og bidro i deres endringsprosjekt.

Studiens teoretiske forankring innebærer bruk av ulike begreper, som til en viss grad beskriver samme fenomen. Eller ulike sider ved sammen fenomen. Fenomenet er identitet, som en menneskelig, psykososial, intersubjektiv prosess, som identifisering. Jeg forstår det som en kompleks størrelse som omfatter alt fra vårt selv, vårt dypeste, vårt vesen til våre fremviste sosiale roller, og andres bedømmelse av våre roller. Identitet handler om selvbilde og sosial status, og forholdet mellom disse, om inkludering og ekskludering. Den produseres og konstrueres, reproduseres og rekonstrueres gjennom hverdagsinteraksjon, og handler om kollektiv forankring, om tilhørighet i en sosial verden. Jeg forstår identifisering som et eksistensielt spørsmål, som hvem vi anser oss som, hvor vi hører hjemme, hvor vi ikke hører hjemme. Det handler om hvem vi *er*, i vår sosiale kontekst. Identifisering handler både om hvordan vi ser oss selv, og om hvordan andre ser oss. Flere av begrepene og formuleringen brukt i dette avsnittet, vil jeg benytte gjennom oppgaven til å beskrive identitetsprosessen. Jeg har ikke valgt ut ett begrep til å beskrive fenomenet, da jeg opplever at ulike begreper til en viss grad assosieres med identifiseringsprosessens ulike dimensjoner. Goffmans²³ dramaturgiske begreper som roller, rutiner, opptreden og publikum referer, slik jeg vil benytte dem, til den sosiale interaksjonen. Jenkins²⁴ identitetsdialektikk forstår jeg som psykososiale prosesser som foregår i samhandlingen mellom mennesker, som et samspill mellom det individuelle og det sosiale, mellom interne og eksterne definisjoner. Sammenfattet vil jeg si identifiseringens dialektiske prosess opererer i forholdet mellom den som presenterer seg selv og publikum, i den symbolske interaksjonen. Noen steder i oppgaven vil jeg benytte begrepet *selvet* til å beskrive identitet, da ligger Meads²⁵ sosialfilosofiske forståelse til grunn. Selvet forstår jeg som identitetens dybde, som det sosiales individuelle forankring, og opplever begrepet som oppgavens mest filosofiske og følelsesladde. Jeg anser både *identifisering* og *identitet* som en prosess, den samme prosessen, og vil benytte begrepene om hverandre. Jeg

²³ Goffman, 1992

²⁴ Jenkins, 2008

²⁵ Mead, 1934

anser flere av begrepene jeg vil benytte som allmenne og en del av dagligtalen, allikevel kan ulike begreper gi en idé om hvordan jeg har brukt ulike teorier som bakgrunn for den beskrivende delen, kapittel syv, åtte, ni og ti. Identitet, status, tilhørighet, sosial utestengelse, sosiale roller, personlighet, selvbylde – beskriver fenomener mange har en formening om. Samtidig er begrepene teoretiske, og har en mer konkretisert vitenskapelig forståelse knyttet til seg, en forståelse jeg presenterer i den teoridominerte delen av oppgaven, i kapittel fire, fem og seks. Oppgavens to deler ser jeg i lys av Jenkins²⁶ identitetsdialektikk, forholdet mellom interne og eksterne definisjoner. Jeg opplevde den teoretiske fortolkningen som mer nærgående, som en forståelse av individuelle faktorer i det sosiale, og – som representasjon for dialektikkens interne element. I den beskrivende delen var fokus i større grad deltakernes sosiale virkelighet, deres opplevelse av verden, slik de fortalte den til meg, hvilket jeg anser som representasjon for dialektikkens eksterne element.

Oppgavens struktur

Innledningsvis har jeg introdusert studien, og prøvd å forberede leseren på resten av oppgaven. Jeg har plassert studien innen avvikkssosiologi og rusforskningens felt, til tross for at deltakerne på intervjuetidspunktet tilsynelatende var en del av storsamfunnet og ikke opplevde rus av substitusjonsmedikamentet. Jeg har presentert tema som normalisert identifisering, å flytte seg fra en identitet som rusmisbruker til et nytt sted i sin biografi, med annen sosial tilhørighet. I dette kapittelet har jeg konkretisert oppgavens forskningsspørsmål, og presentert underproblemstillinger knyttet til ulike sosiale faktorer. Jeg har også, i korte trekk, plassert oppgaven innen en teoretisk tradisjon. I neste kapittel, kapittel to, vil jeg redegjøre for metodiske tilnærminger. Jeg vil beskrive datainnsamling og datamaterialet, intervjuguiden, intervjusituasjonen og det analytiske arbeidet. Gjennom metodekapittelet vil jeg forankre studien i Skjervheims²⁷ vitenskapsteori, og knytte studien til etiske utfordringer som forholdet mellom deltakerne og meg, mellom nærhet og distanse, mellom min rolle som *deltaker* og *tilskuer* – et forhold som fulgte meg hele prosjektet. Tredje kapittel er et statistisk overblikk, og skiller seg fra resten av oppgaven ved å være kvantitativt forankret. I dette kapittelet vil jeg kort gjennomgå utviklingen av LAR i Norge, og se på LAR-brukeres sosiale

²⁶ Jenkins, 2008

²⁷ Skjervheim, 2002

situasjon, medikamentelle behandling og kontrolltiltak. Målet med kapittelet var å plassere deltakerne i en større sammenheng og se dem i forhold til mer generelle trekk. I kapittel fire, fem og seks vil jeg tegne et idealtypisk bilde av deltakernes fortellinger, basert på teoretiske fortolkninger. I disse kapitlene vil jeg presentere studiens teoretiske grunnlag, og knytte det opp mot utdrag fra deltakernes historier – som vil stå i kursiv, tydelig atskilt fra øvrig tekst. Analysearbeidet som resulterte i disse kapitlene var det jeg opplevde som mest nærgående, og av etiske hensyn vil jeg der ikke benytte kjennetegn i form pseudonymer eller noe annet, ved utdrag. Kapittel fire vil jeg basere på en teoretisk forståelse av identitet som en prosess, hovedsakelig influert av Jenkins²⁸ identifiseringsdialektikk, som fokuserer på forholdet mellom interne og eksterne definisjoner, mellom selvbilde og status. Jeg vil plassere studien innen symbolsk interaksjonisme og presentere identifisering som en livslang identitetsprosess. Avslutningsvis vil jeg prøve å konkretisere hva identitet kan være i et dialektisk perspektiv. I kapittel fem vil jeg presentere en rolleteoretisk forståelse, hovedsakelig basert på Goffmans²⁹ hverdagsritualer og selvpresentasjon. Der vil jeg fremlegge dramaturgiske fortolkninger av deltakernes fortellinger, i lys av kontroll over sosial informasjon, presentasjoners troverdighet og identitetens idealiserte uttrykk. Jeg vil også trekke det goffmanske begrepsparet *frontstage* og *backstage* inn i kapittel fem, og benytte dem videre i analysene. I kapittel seks er det teoretiske rammeverket forankret i Becker, Turner og Goffman.³⁰ Der vil jeg fortolke deltakernes fortellinger med avvikssosiologiske briller, og presentere forståelser basert på teorier om stempeling, stigma og liminalitet – forstått som identitetens mellomstadium. I kapittel syv, åtte, ni og ti vil jeg presentere en mer beskrivende fortolkning av deltakernes fortellinger, basert på det Kvale og Brinkmann³¹ kaller selvforståelse og kritisk, sunn fornuft. Jeg anser disse kapitlene som mer empirinære enn de teoretiske fortolkningene, og vil presentere utdrag fra intervjuene med pseudonymene Aamina, Aasera og Aaqil, uten at jeg opplever det som potensielt krenkende for deltakerne. I kapittel syv vil jeg se på deltakernes forhold til rehabiliteringssystemet, til LAR og i noen grad det kommunale tiltaksapparatet. Der vil jeg vise hvordan de selv identifiserte, eller ikke identifiserte seg med LAR, som LAR-brukere – et sted imellom rusmisbruker og normal. Jeg vil presentere forståelser av hvorfor deltakerne igangsatte sine endringsprosjekter da de gjorde, av hvordan kontrolltiltak som utlevering av medisiner og urinprøver påvirket deres identifisering. I kapittel åtte vil jeg prøve å tegne et bilde av den verdien et hjem hadde i deltakernes nye hverdag. Jeg vil presentere

²⁸ Jenkins, 2008

²⁹ Goffman, 1992

³⁰ Becker, 1963, Turner, 1967, Goffman, 1975b

³¹ Kvale og Brinkmann, 2009: 220

boligen som et sosialt område som både kunne gi tilhørighet og fungere isolerende, og foreslå en forståelse av hvordan praksis, atferd, handlingsmønster innen boligens vegger påvirket deltakernes forhold til boligen, og boligens bidrag i retning normalisert identifisering. Kapittel ni vil handle om deltakernes forhold til utdannings- og arbeidsliv, om hvordan det å ha meningsbærende aktiviteter i hverdagen bidro til å flytte tankene vekk fra rus og fungerte som et hinder mot tilbakefall. Jeg vil presentere kollegial interaksjon og strukturering av hverdagen, eksempelvis gjennom arbeidstider og studietider, som elementer i deltakernes endringsprosjekter, på veien til en ny identitet. I kapittel ti vil tema være orientert rundt deltakernes sosiale nettverk. Jeg vil se på utfordringer knyttet til å etablere nye, varige og nære relasjoner, i forbindelse med at deltakerne utførte sine normale roller utenfor ruskulturen, hemmeligholdt sin historie og sin kompleksitet. Videre vil jeg presentere familie, barn og andre allerede etablerte nære bånd som relevante for deltakernes endringsprosjekt. I det avsluttende kapittelet vil jeg presentere en form for innsikt. Jeg vil tegne et helhetlig bilde basert på en dypere forståelse, som jeg mener å ha opparbeidet gjennom studien. Kapittelet vil være mer filosofisk orientert, og jeg vil se presentere deltakernes individuelle endringsprosjekt som eksistensielle omveltninger medfølgende usikkerhet, mindreverd og manglende tilhørighet. I det vil jeg knytte deres fortellinger opp mot Giddens³² ontologiske usikkerhet.

³² Giddens, 1997

METODE

Studiens spede begynnelse kom da Rusteam i kommunen søkte noen til å gjøre en kvalitativ studie blant sine brukere. De hadde tidligere benyttet spørreskjemaer for å samle inn data om brukernes erfaring med det kommunale tilbudet, men lav svarprosent hadde resultert i mangelfull kunnskap. Etter det tredje møtet med kommunen, fristilte jeg meg mer eller mindre fra samarbeidet. De ønsket ikke en studie blant LAR-brukere, og mente forholdet til LAR-systemet ville overskygge forholdet til kommunale tilbud. Dette hadde de rett i.

Tilgang til feltet og presentasjon av utvalget

Til tross for brudd i samarbeidet stilte Rusteam seg positive til å gi meg tilgang til feltet, til å fungere som døråpner, og kriteriene for deltakelse ble satt. Jeg søkte personer fra 25-35 år som hadde vært minimum ett år i LAR. Gjennom møtene med kommunen fikk jeg inntrykk av at målet med substitusjonsbehandling varierte med alder og antall år i avhengighet. For eldre brukere fremstod behandlingen som livsvarig, mens målet for yngre brukere var rus- og medikamentfrihet. Med alderskriteriet 25-35 år prøvde jeg å treffe mellomsjiktet, sjiktet Rusteam ikke sa noe om. Hva var målet for dem? Jeg tilhører i skrivende stund selv sjiktet fra 25-35, hvilket, til en viss grad, ga deltakerne og meg felles aldersmessige, sosiale referanser. Jeg endte med tre deltakere på 32-34 år, hvilket homogeniserte utvalget ytterligere. Med mer aldersvarierte deltakelse ville kanskje forskjeller blitt tydeligere. Det andre kriteriet gjaldt, som nevnt, antall år i LAR, og nedre grense ble satt til ett år. Dette skulle sikre at deltakerne hadde fått erfaring med systemet og rukket å være rusfri over tid. I ettertid fant jeg anbefalinger fra Biernacki¹ og Kristiansen² om to år rusfrihet, slik at deltakere i forskningsintervjuer skal ha nådd en viss rusfri stabilitet. Alle deltakerne i denne studien hadde vært mer enn to år i LAR.

Ettersom det var gjennom Rusteam jeg fikk tilgang til feltet, ble et kriterium til implisert i studiens utvalg. Deltakerne var i en eller annen form brukere av kommunale tilbud, de var registrert hos Rusteam og villige til å prate med meg. Med dette siste elementet,

¹ Biernacki, 1986

² Kristiansen, 2000

villighet til å prate, ble deltakerne – ifølge Thagaard³ – ikke bare et strategisk, men også et tilgjengelighetsutvalg. Med kriteriene 25-35 år, minimum ett år i LAR og tilknytning til kommunen endte jeg med en potensiell deltakermasse på seks personer, hvorav Rusteam anså fem som aktuelle. En skilte seg ut ved ikke å holde seg rusfri og min studie skulle fokusere på fortellinger om personer som lykkes i LAR, som holdt seg rusfrie, stabiliserte sin hverdag og forsøksvis fant seg til rette i en ny sosial verden. Jeg utarbeidet et informasjonsskriv og ga det til kommunen, så de kunne benytte det i samtalen med potensielle deltakere. Se vedlegg 2. Jeg fikk tilbakemelding om at fire var interessert, men fikk ikke deres telefonnummer, begrunnet med taushetsplikt. På dette tidspunkt var jeg med andre ord avhengig av at interesserte deltakere kontaktet meg. To gjorde det, og jeg avholdt informasjonsmøter med begge, et på biblioteket og et på kafé. Personen jeg møtte til det første informasjonsmøtet ble deltaker i studien. Personen i møte nummer to endret dato for intervju to ganger, før jeg ikke fikk tak i vedkommende igjen. Tidspunkt for intervju ble endret flere ganger av deltakerne og en gang glemt. Da ringte jeg, plukket vedkommende opp, og dro til intervjustedet.

Mellom det første og andre intervjuet gikk det åtte måneder. I denne perioden var det vanskelig å holde motet oppe. Jeg mistet troen på at jeg ville få tak i deltakere, og utarbeidet et informasjons- og forespørselsskriv hvor jeg presenterte studien, kriteriene, og søkte etter deltakere. Jeg la noen på Nav, og plasserte fem i sentrum, konsentrerte rundt steder jeg visste det oppholdt seg mennesker som i varierende grad var rusmiddelbrukere, og som kunne kjenne til eller være aktuelle deltakere selv. Telefonnummeret mitt stod på forespørselen, hvilket gjorde meg noe tvilende til denne søknadsprosessen, men jeg trengte deltakere. Ingen ringte. Igjennom intervjuene forstod jeg at deltakerne hovedsakelig holdt seg unna steder med andre alkohol- og rusmiddelbrukere. De kjente mange, men hadde ikke kontakt med dem. I løpet av disse åtte månedene hadde jeg flere korrespondanser med Rusteam. To av fire som hadde uttrykt interesse hadde kontaktet meg, men jeg hadde på dette tidspunkt kun én deltaker. Jeg ba Rusteam prøve igjen og høre om de andre fortsatt var interessert. Det var de, men jeg hørte fortsatt ikke noe. Det så mørkt ut og jeg vurderte å prøve utenfor kommunen. Rusteam prøvde en gang til, men resultatet ble det samme. Da fikk jeg telefonnumre til de to andre som hadde sagt seg villige til å delta. Jeg kontaktet begge og avtalte tidspunkt for intervju, uten at vi gjennomførte et forutgående informasjonsmøte. I møte med disse deltakerne ble det uttrykt at jeg hadde brukt lang tid på å ta kontakt med dem, de hadde – ut ifra samtalene med kommunene – forstått at jeg skulle kontakte dem, ikke omvendt.

³ Thagaard, 2003: 52

Endelig endte jeg med tre deltakere som presentert sine personlige fortellinger for meg, hvorav to var kvinner og en mann. Av de tre deltakerne var en 32 år gammel, to var 34, og på intervjutidspunktet hadde de vært i LAR i rundt tre, seks og syv år. Hvor lenge de hadde vært en del av ruskulturen og avhengige, vært *utpå* som det ble sagt, var noe uklart, men basert på deres fortellinger mellom 13 og 17 år. Alle hadde injisert rusmidler og hatt heroin som sin svakhet. Alle var foreldre, med ett, to og tre barn, som de i varierende grad hadde kontakt med. To av deltakerne bodde alene, mens en bodde sammen med to barn. På intervjutidspunktet var en deltaker student, og to var i jobb. To fikk sin inntekt fra Nav, mens en fikk lønn fra arbeidsgiver. Alle omtalte økonomien sin som begrenset, men jeg fikk inntrykk av at de akkurat klarte seg – eller akkurat ikke. Økonomi ble allikevel ikke uttalt som et vesentlig problem i hverdagen. Videre i oppgaven, gjennom analysekapitlene, vil jeg presentere mer detaljerte bilder basert på deltakernes fortellinger.

Vitenskapsteoretisk forankring

For å sette meg inn i intervjuundersøkelsens utforming gikk jeg til Kvale og Brinkmann⁴, som presenterer det kvalitative forskningsintervjuet som et håndverk. Deres gjennomgang av ulike tilnærminger, etablerte grunnlaget for min forståelse av intervjuundersøkelsens praktiske gjennomføring. I tråd med deres påstand ble intervjusituasjonen, det personlige møtet, en vesentlig del av datamaterialet, og av analysen. Det var ansikt til ansikt vi møtte hverandre, det var der vi – hovedsakelig de – åpnet seg, og der jeg hadde tilgang til nonverbal informasjon, til gester og ansiktsuttrykk. Ifølge Atkinson og Silverman⁵ var det i intervjusituasjonen, i dialogen mellom deltakerne om meg de åpnet for å presentere sine selv. I lys av dette forstår jeg intervjusituasjonen som studiens rådata.

Skjervheim⁶ skriver at ”ein av dei viktigaste skilnadane mellom mennesket og dyr er at mennesket har språk”. For å forstå det menneskelige aspektet må vi inn i språket, gripe meningen i språket og delta i dialog. Å delta i dialog innebærer at det skapes en treleddet relasjon, hvor to subjekter utvikler én sak sammen. Ideelt sett foregår dialogen mellom likeverdige samtaleparter, som lar seg engasjere og viser interessere for det som blir fortalt. Relasjonen mellom deltakerne og meg var riktignok ikke likeverdig; som forsker, og med

⁴ Kvale og Brinkmann, 2009

⁵ Atkinson og Silverman, 1997

⁶ Skjervheim, 2002: 20

intervjuguide, la jeg rammene for samtalen. Til tross for et asymmetri i det sosiale møtet, prøvde jeg å etablere en treleddet relasjon med deltakerne ved å være delaktig i dialogen, anerkjenne deres frihet og integritet, deres eget perspektiv. Meningen i språket kommer frem ved å delta i språket, og det er i dialogen vi får tilgang til hverandres kompleksitet, ved å være *deltaker*. Deltar vi ikke i dialogen, men inntar en posisjon som *tilskuer*, skapes en toleddet relasjon, hvor eksempelvis innholdet i språket og personen det kommer fra objektiveres som ett. Dette er ifølge Skjervheim⁷ å forstå som frihetsberøvelse, som ikke tar hensyn til menneskets vesenstrekk, vår selvrefleksive evne. Den samfunnsvitenskapelige tilskueren objektiverer, griper ikke meningen bak fenomenet som studeres, og går glipp av menneskets, individets kompleksitet. I ytterste konsekvens kan objektivering av andre føre til objektivering av en selv, hvilket, selvmotsigende nok, kan forstås som å miste sitt eget perspektiv. Forholdet mellom deltaker og tilskuer lå som et vitenskapsteoretisk og sosialfilosofisk bakteppe gjennom hele studien. Det fulgte meg både i intervjusituasjonen og i det påfølgende analysearbeidet.

Forforståelsen

Før intervjuene og igjennom analysearbeidet bevisstgjorde jeg meg mine fordommer, og gjennomførte det Fog⁸ kaller en selvransakelse. Jeg gjorde meg kjent med eget perspektiv, for å åpne meg for deltakernes perspektiv. Begrepsfestet var dette en gjennomgang av erfaringer med sosiale avvik, med rusmisbrukere og rusfeltet, med det offentlige tiltaks- og behandlingsapparatet, og med følelser, ideer, refleksjoner og fortolkninger knyttet til dette.

Jeg kjente på forhånd én person under legemiddelassistert rehabilitering – vedkommende var ikke en av deltakerne i studien. I tillegg kjente én tidligere rusmisbruker, som verken hadde brukt heroin eller injisert, men vært avhengig av amfetamin i rundt 15 år. Vedkommende hadde vært rusfri i et år, men var ikke under LAR, og var ikke deltaker i studien. Jeg hadde det jeg anså som relativt god forståelse for rusproblematikk og rusmiljøets struktur, for ruskulturen, men hadde lite kunnskap om LAR og kommunale tiltak. Innsyn i hvordan Rusteam og andre deler av det kommunale tiltaksapparatet opererte, hvilke oppgaver de utførte, og hvilke utfordringer de opplevde, fikk jeg gjennom møtene med kommunen. Der

⁷ Skjervheim, 2002

⁸ Fog, 2004: 91

ble jeg også opplyst om LAR. Før intervjuene hadde jeg ikke samtalen med noen som hadde holdt seg rusfrie i LAR-systemet over tid. Jeg hadde riktignok skapt med et overblikk ved å gjennomgå kvantitative rapporter, retningslinjer, forskrifter, lover, politiske handlingsplaner, artikler og debatter knyttet til legemiddelassistert rehabilitering, både som behandling og system. Før intervjuene hadde jeg også lagt studiens teoretiske grunnmur og gjort meg kjente med det som analytisk verktøy, hvilket influerte min forforståelse. Hadde jeg gjennomført intervjuene før jeg forankret studien teoretisk, ville jeg mulig utført dem annerledes.

Bevissthet rundt egen forforståelse ble utgangspunktet for en hermeneutisk forskningsmetode, for det Kvale og Brinkmann⁹ kaller ”den kontinuerlige frem- og tilbakeprosessen mellom deler og helhet”. Helheten forstås ikke uten sine deler, delene forstås i sin kontekst, og gjennom den hermeneutiske sirkel satt jeg fortolkede deler igjen i relasjon til det helhetlige bildet. En hermeneutisk fortolkning skal rekke utover det umiddelbart gitte, og er egnet til å identifisere underliggende strukturer og berike forståelsen.¹⁰ I Gadamer¹¹ tradisjon er hermeneutikk riktignok ikke en forskningsmetode, men en forståelseskunst som representerer menneskets fundamentale væren, vårt forholdt til den sosiale verden.

Intervjuguiden

Intervjuguiden var hovedsakelig stikkordbasert med tolv tematiske overskrifter. Se vedlegg 1. Den var relativt åpen, men strukturert med tanke på en viss kronologi og etter tema. Dette resulterte i et semistrukturert livsverdenintervju, som ifølge Kvale og Brinkmann¹² er egnet når fenomener fra hverdagen skal forstås fra deltakeres eget perspektiv. I etterkant av intervjuene oppdaget jeg Thagaards¹³ forslag om å plassere mer sensitive spørsmål midt i intervjuet, mens jeg hadde orienterte meg rundt en tematisk oppbygning. Jeg opplevde ikke dette som utslagsgivende i intervjusituasjonen. Deltakernes utgangspunkt som brukere av LAR og tidligere rusavhengige var i seg selv sensitiv informasjon, og la grunnlaget for hele intervjusituasjonen. Intervjuguiden var influert av intervjuguiden Gryt¹⁴ benyttet i sin masteroppgave om velfungerende metadonbrukere. Oppgaven kom jeg over mens jeg la

⁹ Kvale og Brinkmann, 2009: 216

¹⁰ Kvale og Brinkmann, 2009: 217

¹¹ Gadamer, 2004

¹² Kvale og Brinkmann, 2009: 47

¹³ Thagaard, 2003: 94

¹⁴ Gryt, 2005

grunnlaget for mitt teoretiske verktøy. Den var – som denne – forankret i symbolsk interaksjonisme, og handlet om positiv utvikling hos personer under substitusjonsbehandling. Oppgaven leste jeg en gang før intervjuene, og la den vekk. Jeg ville ikke la meg farge av den i for stor grad, av frykt for å reproducere studien. Intervjuguiden ville allerede ordne tematikken innen relativt like rammer.

Før møtet med deltakerne gjorde jeg meg godt kjent med intervjuguiden, og benyttet den til å improvisere ut ifra i intervjusituasjonen. En strengere strukturert intervjuguide ville tatt større deler av min oppmerksomhet, hvilket ifølge Fog¹⁵ kunne resultere i at jeg mistet kontakten med deltakerne i intervjusituasjonen. I et fastere intervju ville det, slik jeg ser det, vært vanskeligere å skape det dynamiske forholdet deltakerne og jeg hadde i dialogen. Med en stikkordbasert intervjuguide stod jeg relativt fritt til å følge samtalen. Til tross for at intervjuguiden satt samtalsens tematiske rammene, varierte spørsmålenes rekkefølge, noe som ifølge Thagaard¹⁶ kjennetegner et semistrukturert livsverdenintervju. Oppfølgingsspørsmål innebærer ifølge Kvale og Brinkmann¹⁷ aktiv lytting og kunnskap om intervjutema, mens Mayo¹⁸ påpeker at man må gi hele sin oppmerksomhet til personen man intervjuer og tydelig kommunisere dette. Engasjement, interesse, deltakelse tydeliggjorde jeg – slik jeg i ettertid forstår situasjonen – gjennom å følge deltakernes tankerekker, og bidra med spontane og utdypende spørsmål. Denne mer eller mindre ubevisste strategien bidro til å produsere en treleddet relasjon mellom deltakerne og meg, og forhåpentligvis til at deltakerne følte seg sett, og ikke objektivert.

Intervjusituasjonen

De to første intervjuene, som var med samme deltaker, ble foretatt hjemme hos vedkommendes barn og ekskjæreste. Intervju nummer tre, med deltaker nummer to, ble gjennomført ved personens studiested, mens det siste intervjuet – intervju nummer fire, med deltaker nummer tre – fant sted hjemme hos vedkommende. Deltakerne bestemte selv hvor de ønsket å bli intervjuet, og jeg møtte opp i uformelle klær, type olabukse og genser. I samtalen benyttet vi et hverdagslig språk, med innslag av akademiske og ruskulturelle begreper.

¹⁵ Fog, 2004: 89-106

¹⁶ Thagaard, 2003: 85

¹⁷ Kvale og Brinkmann, 2009: 151

¹⁸ Mayo, 1945: 65

Hvordan deltakerne oppfattet meg som forsker og person, har ifølge Thagaard¹⁹ betydning for hvilket datamateriale jeg ble sittende igjen med. I møtet ansikt til ansikt var jeg fokusert på å være i dialog med deltakerne, og samtidig opprettholde en intervjuende struktur. Jeg lyttet til det deltakerne ville si, til det de ikke ville si og til det de ikke klarte å si uten hjelp,²⁰ hvilket medførte en grad av objektivisering, som kan relateres til maktforholdet som ligger i intervjusituasjonen. Selv som deltakende intervjuer, var jeg til en viss grad tilskuer.

Innledningsvis gjennomførte jeg en briefing²¹, introduserte deltakerne for studien og presenterte meg selv. Jeg informerte om at det var frivillig deltakelse, at de når som helst kunne trekke seg fra studien uten konsekvenser, og at deltakelse ikke skulle ha innvirkning på deres forhold til LAR eller det kommunale tiltaksapparatet. Dette hadde jeg også opplyst om i informasjonsskrivet. (Se vedlegg 2.) Gjennom intervjusituasjonen prøvde jeg å skape en trygg atmosfære og utvikle en form for relasjonell tillit mellom deltakerne og meg, slik at de i størst mulig grad ble villige til å åpne seg uten å frykte fordømmelse. Slik jeg opplever det lyktes vi med dette, hvilket ifølge Thagaard²² er viktig i et kvalitativt forskningsintervju. Til tross for intervjusituasjonens asymmetrisk maktforhold, ønsket jeg å etablere en relasjon så jevnbyrdig som mulig, og selv om jeg definerte situasjonen, var de ekspertene på saken. Saken var deres fortellinger, språklige fortellinger jeg deltok i utformingen av. I møtet med deltakerne forsøkte jeg å formidle min innfallsvinkel som verken forherligende eller fordømmende, men utforskende. Alle deltakerne lurte på hvorfor jeg ville studere tidligere rusmisbrukere, og i det første informasjonsmøtet ble jeg spurte om min erfaring med narkotika. Spørsmålet reflekterte jeg over. Ville det jeg sa, forståelsen jeg ga uttrykk for, påvirke hvordan deltakerne besvarte mine spørsmål? Ville det påvirke deres vilje til å gå i dialog med meg, til å gi meg innsyn i deres perspektiver og la meg utforske deres kompleksitet sammen med dem? Jeg tok med meg tankene videre, og i briefinggen informerte jeg deltakerne i korte trekk om min erfaring med rusavhengighet. Ifølge Mayo²³ er det avgjørende for en åpen dialog at man gir av seg selv, ikke bare krever fra andre. Åpenhet inviterte, slik jeg forstår det, til åpenhet, og deltakerne fikk en idé om min forståelseshorisont. Presentasjonsrunden bidro også til at vi fikk en idé om vi snakket samme språk, som ifølge Skjervheim²⁴ er vesentlig for å forstå hverandres perspektiv. Etter briefinggen satt jeg på opptakeren, og bortsett fra et og annet stikkord, gjorde jeg ikke notater underveis. Ved en anledning tok deltakeren selv ordet, og

¹⁹ Thagaard, 2003: 79

²⁰ Mayo, 1945: 65

²¹ Kvale og Brinkmann, 2009: 142

²² Thagaard, 2003: 98

²³ Mayo, 1945: 65

²⁴ Skjervheim, 2002

igansatte sin fortelling før jeg begynte. Jeg lot vedkommende prate til en naturlig avslutning kom, før jeg innledet intervjuet.

Intervjuene begynte med at deltakerne fortalte om sin bakgrunn. Dette var intervjuguidens første emne, og et emne vi i stor grad ble værende ved i det første intervjuet. Gjennom denne samtalen tegnet deltakeren et detaljert bilde av sin biografi, men ga mindre informasjon om sin nåtidige hverdag. Dette ga meg innsyn i deltakerens kompleksitet, på et nivå som et intervju kun orientert rundt hverdagen i LAR sannsynligvis ikke ville gjort. Det detaljerte bildet den første deltakeren tegnet av sin historie, medførte at det biografiske perspektivet ble mer relevant i påfølgende intervjuer enn først antatt. For å se verden med deltakernes øyne trengte jeg en forståelse av hvor de kom fra. Som Jenkins²⁵ påpeker kan ikke nåtid, hverdagen, fortolkes uten en forståelse av fortiden og en idé om fremtiden. Utover det retrospektive, var intervjuene orientert rundt deltakernes hverdag. I fenomenologisk tradisjon søkte jeg en forståelse av deltakernes verden, slik de selv opplevde den.²⁶ Jeg argumenterte ikke imot noe som ble sagt, ga ingen av deltakerne råd, men kom med egne perspektiver de få gangene jeg ble spurt om det. I tråd med Mayos²⁷ metode ville jeg unngå å stoppe deltakernes frie uttrykk, hvilket bidro til at det første intervjuet ikke i tilstrekkelig grad fulgte intervjuguidens struktur. Jeg lot meg kanskje i for stor grad engasjere av det som ble meg fortalt, lot min posisjon som deltaker dominere i dialogen, mens tilskuerperspektivet som forskningen forutsetter kom ut av syne. I påfølgende intervjuer utøvde jeg maktforholdet i situasjonen mer bevisst, kjente intervjuguiden bedre og benyttet i større grad strukturerende spørsmål hvis samtaleemnet beveget seg vekk fra tema. Til tross for fokus på deltakernes frie uttrykk, opplevde jeg et par ganger å komme med spørsmål som hindret dette. Jeg lot ikke stillheten etter svaret deres være tilstrekkelig. Dette er min forståelse av situasjonen, og ble ikke påpekt av deltakerne.

Intervjuene varte imellom ca. to og tre timer. Variasjonen kan skyldes dialogens struktur, min evne til å stille spørsmål basert intervjuguiden, og deltakernes vilje til å uttrykte seg fritt – om de kom med lange forklaringer eller med korte svar og ventet på nytt spørsmål. I løpet av intervjusituasjonen opplevde jeg at alle deltakerne pratet åpent og villig og jeg fikk inntrykk av at de satt pris på å fortelle sine historier, selv om det til tider så vanskelig ut. Deres engasjement bidro til at intervjusituasjonen ble uformell og til samtalens gode flyt. Når

²⁵ Jenkins, 2002b

²⁶ Kvale og Brinkmann, 2009: 45

²⁷ Mayo, 1945: 65

opptakeren var av, gjennomførte jeg en debriefing²⁸. For å kartlegge det følelsesmessige klimaet etter intervjuet, etterspurte jeg deltakernes opplevelse av situasjonen. Jeg ville forsikre meg om at de ikke følte seg dømt, eller ble sittende med negative konsekvenser. Jeg spurte om det var noen temaer jeg hadde glemt, om de opplevde spørsmålene som relevante og om det hadde vært ubehagelig eller vanskelige å svare. Tilbakemeldingene var positive. Avslutningsvis forsikret jeg meg om at deltakerne hadde min e-postadresse og mitt telefonnummer, navnet mitt kunne de. Jeg ba dem ta kontakt hvis de hadde spørsmål eller ville tilføre opplysninger og spurte om jeg kunne ta kontakt igjen hvis jeg hadde flere spørsmål. Det stilte de seg positive til og jeg har hatt e-postkontakt med alle deltakerne i etterkant av intervjuene.

Datamaterialet

Intervjuene ble foretatt i perioden desember 2010 til september 2011 og fortløpende transkribert så ordrett som mulig. Opptakene var et par ganger utydelige, uten at det gikk utover det jeg oppfattet som meningen i det som ble sagt. Før hvert intervju leste jeg gjennom transkripsjonene fra foregående intervjuer. Samlet ble det skriftlige materialet på 143 sider, med linjeavstand på halvannen og luftig oppsett, så det var lett å notere på transkripsjonene i papirform. Under transkriberingen begynte jeg å notere analysetråder, og ved gjennomgang av transkripsjonene dannet jeg meg et helhetlig bilde av datamaterialet. Jeg identifiserte og organiserte det jeg oppfattet som tekstens meningsenheter, benyttet kodeord og delte opp teksten i biter. Etter å ha opplevd møtene med deltakerne som helhetlige samtaler var det en tung prosess å stykke opp deres fortellinger. Samtalene jeg hadde deltatt i, som andre mennesker – de tre deltakerne – hadde lagt sin sjel, skulle jeg tekstmessig dissekere. Dette opplevdes til en viss grad som et inngrep i deltakernes privatliv, men var samtidig en forutsetning for tematiske sammenlikninger. De første kodene var beskrivende og kodingsprosessen var delvis begrepsstyrt, influert av intervjuguidens tematikk.²⁹ Senere ble kodene mer fortolkende og teoretiske. Denne kodingen var i større grad datastyrt og utviklet i dialog med teksten.³⁰ Veien fra beskrivende til fortolkende koder fremstod som en naturlig utvikling etter hvert som jeg gravde dypere i datamaterialet. Tekstelementer som belyste flere

²⁸ Kvale og Brinkmann, 2009: 142

²⁹ Kvale og Brinkmann, 2009: 209

³⁰ Kvale og Brinkmann, 2009: 209

temaer fikk flere koder. Noen koder fikk underkoder, mens andre fikk egne farger og ble samlet i egne dokumenter.

Målet var først en tematisk analyse. Deretter en profilorientert analyse, før jeg igjen endte på en tematisk, hvert intervju ble analysert for seg. Jeg dannet meg et bilde av hver unike fortelling, og opplevde at en profilorientert presentasjon ville være vanskeligere å anonymisere enn en tematisk. Resultatet ligger et sted imellom. Hovedvekten ligger på det tematiske, samtidig som den teoretiske fortolkningen går dypere inn i deltakernes unike fortellinger. Gjennom det Kvale og Brinkmann³¹ kaller ”dybdehermeneutikk” kan man komme frem til latente meninger i teksten, meninger som ikke er eksplisitt uttalt. Bourdieu og Wacquant³² påpeker at man må si noe om underliggende strukturer for å få frem sosiologi, man må bryte med hverdagsfortolkning.

Tekstanalytisk gikk jeg frem og tilbake mellom teori og empiri, mellom deler av teksten og helhetsinntrykket, og det var lett og bli oppslukt av delene. Ved flere anledninger måtte jeg tilbake til transkripsjonene og lese dem fra begynnelse til slutt. Analytisk benyttet jeg det jeg anså som sosiologisk teori, skjønt opplevde at det fortolkende arbeidet førte meg inn i en sosialpsykologisk og sosialfilosofisk dimensjon – fulgt av Skjervheims³³ skille mellom deltaker og tilskuer. Gjennom analysearbeidet søkte jeg en forståelse av sosiale faktorerers innvirkning på deltakernes identifiseringsprosess. Jeg stilte meg åpen for hvilke elementer jeg ville identifisere, skjønt de faktorene jeg har gjort beskrivende analyser av i kapittel syv, åtte, ni og ti, faller innenfor intervjuguidens rammer. Nettverk, bolig, arbeid og utdanning, var tre av intervjuguidens tolv tematiske overskrifter, og er alle tildelt hvert sitt kapittel i denne oppgaven. Med en annen intervjuguide er det mulig jeg ville identifisert annerledes.

En teoretisk fortolkende prosess

I løpet av den teoretiske fortolkningen fikk jeg en opplevelse av selv å være deltaker i studien. Jeg gikk native i tre transkriberte fortellinger, hvis det er mulig. Det virket til tider som jeg var studiens fjerde deltaker og som om jeg var i dialog med deltakerne. De var mine nye venner og vår samtale gikk stadig dypere. Det opplevdes som en kollektiv selvransakelse, men bare

³¹ Kvale og Brinkmann, 2009: 219

³² Bourdieu og Wacquant, 1995

³³ Skjervheim, 2002

jeg var til stede. Jeg leste de samme ordene om igjen, og om igjen, ord som ikke fremstod som transkripsjoner, men tre personlige fortellinger – som jeg engasjerte meg i. På bakgrunn av deltakernes fortellinger hadde jeg skapt meg tre stiliserte bilder, Aamina, Aasera og Aaqil, tre profilorienterte idealtyper – forstått weberiansk, ikke normativt. Det var dem jeg opplevde å bli en av, og dem jeg var i dialog med under tekstanalysen. Ikke deltakerne, men idealtypene, fortellingene. De opplevdes som mine medsubjekter i en hermeneutisk dialog med teksten.

Det teoretiske verktøyet jeg benyttet omhandler i ulike former identifisering, komplekse, dyptgående og, ifølge Jenkins³⁴, vesensspesifikke prosesser. Det handlet om hvordan vi fremstår for andre, og hvordan vi fremstår for oss selv, om individet og dets plass i kollektivet. Det var til denne dimensjonen jeg opplevde at den teoretiske fortolkningen førte meg. Jeg opplevde å operere i psykososiale prosesser, forankret i selvet og den sosiale verden på en og samme gang. Kunne jeg belyse eksistensielle prosesser av sosial karakter på bakgrunn av tre personlige fortellinger? Hadde jeg tilgang til denne menneskelige dimensjonen, og hadde jeg rett til å være der? Hadde jeg tråkket deltakerne for nær, ikke holdt min profesjonelle distanse – eller var det meg selv jeg studerte? Var jeg endt opp som tilskuer i den grad at jeg ikke bare objektiverte deltakerne, men også meg selv? Jeg lurte på om jeg på et eller annet vis hadde gravd meg ned som deltaker, og endt opp som tilskuer. Hadde jeg gravd meg ned i detaljene, i tekstelementene og bitene, og mistet helheten av syne? Forankret i Skjervheims³⁵ vitenskapsteori hadde jeg kanskje blitt for opptatt av saken. Den hadde på sett og vis spist opp mine medsubjekter, og jeg objektiverte saken og deltakerne som ett – som tilskuer. Men det var ikke deltakerne jeg studerte som mennesker, jeg hadde ikke tilgang til deres fulle kompleksitet, det var deres fortellinger jeg studerte – saken. Fortellinger deltakerne og jeg hadde produsert i intervju, i en asymmetrisk dialog, som to subjekter med saken som felles fokus – i et lite durkheimiansk ritual. Jeg satt igjen med saken, med deltakernes fortellinger, det var dem jeg studerte. Mine medsubjekter, datamaterialets grunnleggere, hadde forlatt meg. Jeg utforsket saken videre på egenhånd, var fortsatt deltaker i den. Jeg objektiverte ikke deltakerne og saken som én, men var i en hermeneutisk dialog med teksten. Jeg var ikke tilskuer i relasjon til deltakerne, men både deltaker og tilskuer i relasjon til mine idealtyper. Aamina, Aasera og Aaqil fremstod som sak og medsubjekter på en og samme gang. Skillet mellom deltaker og tilskuer ble på sett og vis opphørt i dialog med teksten. Jeg forsøkte å plassere meg selv, mitt selv, min identifisering i deltakernes fortellinger, ikke ment objektiverende, men for å prøve å oppleve verden fra deres sted – få tilgang til deres

³⁴ Jenkins, 2008

³⁵ Skjervheim, 2002

livsverden. Utforskende prøvde jeg å kjenne på ulike sosiale roller som kom frem i deltakernes fortellinger, på identifiseringsprosessens psykososiale element, på positiv og negativ stemping, og på følelser, skam og stolthet – for å nevne noe. Retrospektivt ser jeg at bildene av deltakernes fortellinger som tre aktørfokuserte idealtyper, kan ha bidratt til at jeg opplevde å objektivere deltakerne som mennesker. Samtidig bidro idealtypene til å opprettholde studien som dynamisk, som en videreført dialog, og ga meg opplevelsen av å opprettholde en treleddet relasjon, og utforske saken videre sammen med noen.

Vitenskapelig kvalitet

Thagaard³⁶ vurderer intervjustudiens samfunnsvitenskapelige kvalitet etter begrepene troverdighet, bekreftbarhet og overførbarhet. Kvale og Brinkmann³⁷ kaller det pålitelighet, gyldighet og diskuterer ulike former for generalisering. Reliabilitet, validitet og generaliserbarhet er kjente begreper i vitenskapen. Jeg vil knytte begrepene troverdighet, bekreftbarhet og overførbarhet til denne studien, da jeg opplever at disse, i større grad, representerer den følsomme prosessen en kvalitativ dybdestudie har vist seg å være.

Troverdighet forbindes med studiens gjennomføring, om den er utført på en tillitsvekkende måte. Kvalitativ forskning har et subjektivt element, i dette tilfellet, jeg som dataproducent, forsker og fortolker. Ved å redegjøre for forskningsprosessen, for hvordan jeg har utviklet data argumenterer jeg for studiens troverdighet,³⁸ hvilket jeg har forsøkt å gjøre i dette kapitlet. Gjennom oppgaven vil jeg prøve å gjøre det tydelig hva som er primærdata, eller transkribert primærdata. Jeg anser intervjusituasjonen som det primære. Utdrag fra intervjutranskripsjonene vil hovedsakelig stå med innrykk, i kursiv, og med mellomrom til teksten over og under. Der jeg har brukt utdrag direkte i teksten, i mine fortolkninger, står de i anførselstegn uten referanse. For øvrig knyttes anførselstegn til referanser. Alt det fortolkende arbeidet som ligger til grunn for denne studien, er gjort av meg. Jeg har ikke jobbet med andre forskere eller hatt noen å diskutere studien kritisk med, noe som ville styrket studiens troverdighet – og fortolkningenes bekreftbarhet. Riktignok har jeg gjennom prosessen diskutert studien med veileder, men dette har hovedsakelig omhandlet oppgavens struktur enn

³⁶ Thagaard, 2003: 178-186

³⁷ Kvale og Brinkmann, 2009: 247-269

³⁸ Thagaard, 2003: 178

det faglige innholdet. For å kompensere har jeg prøvd å gi en detaljert beskrivelse av forskningsprosessen i dette kapittelet.

I intervjustudier knyttes *bekreftbarhet* til kvaliteten på resultatene som presenteres. Begrepet handler om tolkningers gyldighet, og om de støttes av annen forskning. Mine fortolkninger er, som nevnt ovenfor, ikke gjennomgått kritisk av andre enn meg selv. En annens kritiske blikk kunne influert mine fortolkninger, vi kunne sammen kommet frem til en høyere, dypere, mer riktig, mer plausibel forståelse og mulig økt resultatenes bekreftbarhet. I løpet av studiens hermeneutiske løp har jeg riktignok prøvd å stille meg kritisk til egne fortolkninger, og gjennom hele det analytiske arbeidet har koder blitt endret og deler flyttet, og rekontekstualisert. Jeg prøvde å gå fra delene til helheten og tilbake, med utviklet kunnskap og et kritisk blikk, noe som fungerte som en form for selvkontroll. Som nevnt hadde jeg kjennskap til ruskulturen, ikke en posisjon i miljøet, men erfaring med det, noe som kan gi grunnlag for gjenkjennelse. Dette ga meg, et utgangspunkt for å forstå hvor deltakerne kom fra, ikke geografisk, men sosialt, til å forstå deres historie. Jeg hadde riktignok lite erfaring med LAR, og personer som lykkes med å flyttet seg prosessuelt fra rusmisbruk og inn i en ny identifisering, under substitusjonsbehandling. Jeg gikk inn i intervjusituasjonen med en viss nærhet til – eller kunnskap om – kulturen deltakerne hadde tilhørt, og med en viss distanse – mindre kunnskap – knyttet til deltakernes sosiale og medikamentell endringsprosess. For å undersøke om deltakerne kjente seg igjen i mine fortolkninger, sendte jeg dem deler av analysearbeidet på e-post. Dette kunne fungert som en test av mine tolkninger og styrket studiens bekreftbarhet. Dessverre fikk jeg ikke tilbakemelding.

Overførbarhet refererer, ifølge Thagaard³⁹, til om forståelsen som utvikles innen en kontekst, kan være relevant i andre sammenhenger. Det kan forstås som en rekontekstualisering av funn, fremfor generalisering. Kvale og Brinkmann⁴⁰ påpeker riktignok at overførbarhet ikke er et nødvendig mål for kvalitative studier, kunnskap har verdi i seg selv og forskeren må selv argumentere for studiens overførbarhet. Denne studien er basert på et lite, strategisk tilgjengelighetsutvalg, som har en tendens til å bestå av personer som er kjent med forskning, eller villige til å la sin livsverden studeres.⁴¹ Personer som ikke ønsker å delta kan representere andre, og mer problematiske, sider av fenomenet som studeres. Ingen av deltakerne hadde et nært forhold til forskning, men de var blant dem det gikk bedre med i kategorien LAR-bruker. Blant LAR-brukere representerte de med andre ord ikke de mest

³⁹ Thagaard, 2003: 184

⁴⁰ Kvale og Brinkmann, 2009

⁴¹ Thagaard, 2003: 54

problematiske sidene, hvilket grunner i studiens positive orientering og fokus på normaliserende utvikling. Kombinert med studiens positive orientering, kan deltakernes suksess i LAR ha gjort dem mer villige til å fortelle sin historie. Jeg vet ikke om Rusteam kontaktet personen de ikke så som passende for studien, men det hadde vært interessant å høre hva vedkommende hadde sagt. Erfaringsmessig kan det være vanskeligere å prate om positiv utvikling innen noe man ikke opplever å lykkes med, enn noe man lykkes med. Overførbarhet var ikke et mål med studien, og fortolkningene mine er knyttet opp til deltakernes tre unike fortellinger. Jeg kan allikevel, noe spekulativt, argumentere for tolkningenes overførbarhet. Identifisering, som rammer inn studiens analyser, opererer på et vesentlig menneskelig og sosialt nivå – vi identifiserer oss alle sammen, på et eller annet vis. I dette perspektivet kan oppgaven gi en idé om i hvilke sosiale faktorer identifiseringsprosessen virker i normaliserende retning, for andre LAR-brukere.

Etiske følgesvenner

Goffman⁴² påpeker at det ligger en moralsk dimensjon i møtet mellom mennesker. I tråd med dette fulgte flere etiske vurderinger det kvalitative forskningsintervju. Den definisjonsmakt som følger forskerrollen må forvaltes med omhu, jeg ville ikke skade eller krenke mine deltakere på noen måte – verken i intervjusituasjonen eller gjennom mine fortolkninger. Forskningsprosessen var med andre ord fulgt av etiske avveielser, fra utforming av spørsmål i intervjusituasjonen til analysenes dybde. Hvor nært kunne jeg bevege meg uten å krenke deltakerene, og hvor langt unna kunne jeg stå og fortsatt produsere troverdig kunnskap? Samfunnsvitenskapens etiske hovedprinsipper omhandler informert samtykke, konfidensialitet og studiens konsekvenser for deltakere.⁴³ I tillegg er forskerens rolle vesentlig for intervjustudiens etiske gjennomføring.⁴⁴ Jeg ønsket å gjennomføre utforskende intervjuer, dyptgående analyser og samtidig vise deltakerne respekt. Dette var en balansekunst i intervjusituasjonen, hvor gravende og personlige spørsmål kan oppleves krenkende, mens jeg med for stor avstand til deltakerne risikerte å bli sittende med et overflatisk datamateriale, og intetsigende analyser. Forholdet mellom nærhet og distanse fulgte meg – som forsøkt vist i

⁴² Goffman, 1955, 1992

⁴³ Thagaard, 2003: 23

⁴⁴ Kvale og Brinkmann, 2009: 86

dette kapitlet – gjennom hele forskningsprosessen, og er det etiske dilemmaet Fog⁴⁵ vektlegger som intervjuerens utfordring. Etiske vurderinger gjorde seg gjeldende i intervjusituasjonen, hvor jeg opplevde forholdet mellom nærhet og distanse som relativt balansert; det gjorde seg gjeldende i det beskrivende analysearbeidet, hvor jeg opplevde større avstand enn ønsket; og det gjorde seg gjeldende i den teoretiske fortolkningsprosessen, hvor jeg til tider opplevde å ha gravd meg for nært innpå, eller langt ned, deltakernes fortellinger. I forlengelsen av forskerrollens etiske ansvar håper jeg ikke oppgaven vil oppleves krenkende for noen av deltakerne – og basert på mine møter med dem, tror jeg ikke den vil det.

Informert samtykke innebar at deltakerne i studien var informert om prosjektets mål, at de deltok frivillig og hadde mulighet til å trekke seg. Ved første møte fikk deltakerne informasjonsskrivet jeg tidligere hadde gitt til kommunen, hvor jeg presenterte studien, ga informasjon om frivillig deltakelse, og om retten til å trekke seg uten grunn, og uten konsekvenser. I tillegg opplyste skrivet om at all informasjon ville bli behandlet konfidensielt, og at oppgaven ville anonymiseres. Deltakerne ga sitt frie samtykke og signerte i den forbindelse en samtykkeerklæring. *Konfidensialitet* innebar blant annet at deltakerne er anonymisert i oppgaven, og gjennom studiens løp. Personlig data skal ikke offentliggjøres, og har ikke blitt offentliggjort. Lydopptak ble slettet etter transkribering og ingen av transkripsjonene inneholdt navn, men alder og kjønn. Navn benyttet i teksten er pseudonymer. *Konsekvenser* i en eller annen form vil det være for deltakere i et kvalitativt intervju, men konsekvensene skal ikke være negative. I lys av dette var det elementer i deltakernes fortellinger, jeg ikke var komfortabel med å benytte i oppgaven, i presentasjonen av mine fortolkninger. Etter mitt syn inneholdt deler av deres historier informasjon som, offentliggjort, potensielt ville resultere i negative konsekvenser for dem. All informasjon i deres fortellinger, i våre samtaler, ligger riktignok til grunn for min helhetlige forståelse og er gjennom det en del av mine fortolkninger – uten at jeg opplever at dette gir et veldig skjevt bilde. Alle intervjusituasjonene var etter mitt syn positive, jeg opplevde å få god kontakt med deltakerne, og jeg fikk inntrykk av at de satt pris på møtet med meg som forsker, på å bli sett. En deltaker syntes det var ”gøy og litt pinlig å lese” gjennom det transkriberte intervjuet og kom med dette utsagnet på e-post. *Du fikk meg til å reflektere over saker jeg ikke har tenkt på på lenge, noe jeg tror er sunt innimellom med min bakgrunn. Man skal aldri glemme hvor man kommer fra! Så takk for det. Dessuten var du lett å prate med og fortelle min historie til...*

⁴⁵ Fog, 2004

Statistisk overblikk

I dette kapittelet vil jeg prøve å gi en kort beskrivelse av LAR- systemet deltakerne i studien befinner seg innenfor i forbindelse med legemiddelassistert rehabilitering. Jeg vil plassere deltakerne i statistisk sammenheng. Først vil jeg redegjøre for behandlingsmodellens fartstid i Norge på rundt 14 år, organisatorisk samarbeid og institusjonell utvikling i form av endrete inntakskrav. Videre vil jeg gjennomgå målgruppe, dekningsgrad og forholdet mellom størrelse og tilgjengelige resurser. Det har vært vekst i antall brukere og økt fokus på medikamentell behandling, mindre på sosiale tiltak. Deretter vil jeg kort gjennomgå deler av den sosiale situasjonen for personer i LAR, orientert rundt bolig, arbeid, utdanning og økonomi. Jeg vil presentere den medikamentelle fordelingen i LAR, og redegjøre for gjennomsnittlig inntak av de ulike substitusjonsmedikamentene tilgjengelig i LAR. Dette siste elementet vil jeg også plassere i internasjonal sammenheng. Avslutningsvis vil jeg se på kontrolltiltak, på utlevering og inntak av medikamentet samt urinprøveordningen. Statistikken jeg vil gjengi i dette kapittelet er hentet fra statusrapporter knyttet til LAR, utført av Waal mfl.¹ Der annet er tilfelle vil jeg oppgi det i teksten. I dette kapittelet vil jeg i noen grad sammenlikne LAR nasjonalt, med LAR i den regionen deltakerne bodde på intervju tidspunktet. Til tross for at statistiske gjengivelser i dette kapittelet kan kontrolleres, vil jeg av anonymiserende hensyn kalle LAR-regionen deltakerne tilhørte for *Dettefylket*.

LAR

Legemiddelassistert rehabilitering ble vedtatt som nasjonalt behandlingstilbud i Stortinget i 1997, og ble landsdekkende i 1999. Vedtaket baserte seg delvis på metadonprosjektet i Oslo – MiO – som hadde behandlet injiserende heroinister over 30 år, med minst 10 år med misbruk bak seg og minimum tre tidligere behandlingsforsøk.² Inntak krevde dokumentert medikamentfrihet.³ Behandlingsmodellen vektla kontroll av rusmiddelbruk gjennom urinprøver, og overvåket utlevering og inntak av medikamentet. Fokus var på behandling med

¹ Waal mfl., 2009, 2010

² Blix mfl., 1999

³ Ervik, 1997

innleggelse og avvenning i institusjon, med påfølgende rehabiliteringsarbeid i lang tid etter utskrivning. Legemiddelassistert rehabilitering skulle være et tverrfaglig rehabiliteringsløp, og substitusjonsbehandling skulle være et middel, på veien til noe annet enn legebehandling. LAR-systemet ble organisert som et trepartssamarbeid mellom sosialsentre, fastleger og LAR-sentre. Modellen var rettet mot langsiktig, tverrfaglig rehabilitering og baserte seg på aktivt samarbeid mellom de tre partene.⁴ I 2011 var det ingen aldersgrense for å komme innunder LAR – det eneste inntakskravet som var absolutt var avhengighet av opioider.⁵ Dette til tross, har jeg gjennom studiens forløp pratet med rusmisbrukere som ikke anså seg selv som opioidavhengig, men som injiserende amfetaminmisbrukere – de hadde riktignok brukt heroin noen ganger, ifølge dem selv, og var under LAR. De uttalte en opplevd rus knyttet til medikamentet, grunnet mindre erfaring med opioider og lavere toleransegrense. For dem fremstod legemiddelassistert rehabilitering som tilgang til rus, noe som kanskje kan fungere preventivt, som et hinder mot eskalert heroinmisbruk. MiOs krav om tre tidligere medikamentfrie behandlingsforsøk har LAR fjernet, men alternative behandlingsformer skal vurderes i forbindelse med inntaksprosessen.

Antall personer i substitusjonsbehandling har de siste årene økt med omtrentlig 500 personer i året. Full dekning beregnes til 3/4 av målgruppen. I følge SIRUS⁶ var det mellom 8.600 og 12.000 injiserende rusmiddelbrukere i Norge, i 2007. Antallet hadde holdt seg stabilt gjennom flere år. Full dekning ville da si mellom 6.450 og 9.000 personer i legemiddelassistert rehabilitering, mens det faktiske tallet i 2009 var 5.383, hvilket vil si mellom 45% og 62% av målgruppen. Veksten i antall brukere av LAR-systemet har, ifølge Waal mfl.⁷, ikke blitt fulgt av en tilsvarende økning i ressurser knyttet til rehabiliteringsløpet. LAR-sentrene får midler til nødvendige medikamenter, til metadon, Subutex og Subuxone, mens midler til kontrolltiltak som urinprøver dekkes av helseforetakenes driftsbudsjetter og refusjonsordninger. Midler til sosial oppfølging og behandling utover det medikamentelle, har ikke økt i tilsvarende grad. Dette kan vitne om sterkere fokus på medikamentell behandling og en nedprioritering av sosiale og kontekstavhengige tiltak. Alle intervjupersonene i denne studien uttrykte at LAR ved intervju tidspunktet ikke gjorde stort mer enn å levere ut medisiner til dem.

⁴ Waal mfl., 2009

⁵ Waal mfl., 2010

⁶ Skretting mfl., 2010

⁷ Waal mfl., 2009

Sosial situasjon

I 2009 var gjennomsnittsalderen blant brukere av legemiddelassistert rehabilitering 41,3 år og andelen kvinner var under 1/3, på 28,9%. I denne studien deltok det to kvinner og en mann, omvendt proporsjonalt med fordelingen i LAR. Til tross for at Dettetryknet var fylket med høyest gjennomsnittsalder blant LAR-brukerne, lå deltakerne i studien under det nasjonale gjennomsnittet aldersmessig. To av dem var 34 år på intervju tidspunktet, en var 32 år.

Andelen i LAR med egen bolig i 2009, var på landsbasis 80,7%, mens den i Dettetryknet lå hakket over, på 83,3%. En høy andel brukere befant seg med andre ord i selvstendig boform, hvilket kan indikere redusert behov for sosiale tiltak i denne retning. Samtidig kan det si noe om systemets sosiale oppfølgingen, statistikken sier ikke noe om egen bolig er den mest effektive ordningen for hver enkelt. Alle deltakerne i studien bodde i egen, leiet bolig, men betydning stedet hadde for hver av dem varierte – hvilket jeg vil utdype i kapittel åtte.

I Dettetryknet hadde 77,9% av LAR-brukerne verken tilknytning til arbeidslivet eller var under utdanning, i år 2009. På landsbasis gjaldt 78,5%, under 1/4 var med andre ord aktive i arbeidslivet eller i et utdanningsløp. Alle deltakerne i denne studien var riktignok det, to var tilknyttet arbeidslivet og en var i utdanning.

I 2010 ble kategoriene midlertidig uføretrygd, rehabiliteringspenger og attføringspenger samlet under begrepet arbeidsavklaringspenger. Tallene i dette kapitlet er hovedsakelig fra 2009 og 2008, og baserer seg på inndelingen benyttet før 2010. I 2009 hadde 77,9% av LAR-brukerne i Dettetryknet uføretrygd eller attføringspenger som hovedinntektskilde. For landets del var det samlede tallet 78,5%. Uføretrygd stod alene for 45,3%, mens andelen i 2008 hadde vært på 40,5%. Andelen brukere med attførings- og rehabiliteringspenger som hovedinntektskilde, kategorier som inkluderes i det nye arbeidsavklaringsbegrepet, var i 2009 på 25,1%, redusert fra 27,9% i 2008 og 39,8% i 2007. To av deltakerne i denne studien fikk på intervju tidspunktet arbeidsavklaringspenger, en fikk lønn fra arbeidsgiver. Økning i antall LAR-brukere med uføretrygd og reduksjon i antall under arbeidsavklaring, kan tyde på at det typiske rehabiliteringsløpet ikke går i retning arbeid og selvstendig økonomi, men i retning av uføretrygd. En årsak til dette kan være at en stor andel LAR-brukere har mangelfull skolegang, har vært utenfor arbeidslivet i mange år og står uten nødvendige kvalifikasjoner og etterspurt kompetanse.

Medikamentell situasjon

I begynnelsen av LAR-prosjektet var metadon tilgjengelig som eneste substitusjonsmedikament for opioidavhengige. Andelen som i 2009 ble behandlet med metadon i Dettefylket lå på 54,1% og på landsbasis på 55,7%. En av deltakerne i studien benyttet metadon i sin rehabilitering. De to andre benyttet Subutex, et preparat basert på buprenorfin, et virkestoff som i år 2000 ble godkjent som et alternativt LAR-mediakment.⁸ Buprenorfin ble i 2009 brukt av 44,3% nasjonalt. Grunnet høyere grad av sikkerhet og redusert mortalitetsfare var førstevalget innen substitusjonsbehandling av opioidavhengige i 2009 preparater basert på buprenorfin, Subutex og Subuxone. Sistnevnte ble prioritert da medikamentet inneholder en motgift som skal aktiveres ved injisering, og utsetter virkningen av stoffet, hvilket skal gjøre medikamentet mindre ettertraktet på det illegale markedet. Dette fremsettes som LAR-systemets politikk, mens enigheten om nytten av de ulike medikamentene ikke var like ensidig hos brukerne,⁹ eller hos mine deltakere. En av deltakerne hadde eksempelvis byttet fra Subutex til metadon, grunnet manglende opplevd effekt, mens de to andre anså metadon som et tyngre medikament enn buprenorfin.

Den gjennomsnittlige dosen med metadon blant personer i LAR, lå i Norge, i 2009, på 100,2 mg om dagen. I Dettefylket var tallet 101,4 mg/dag, mens studiedeltakeren i metadonbehandling benyttet 90 mg/dag. Metadon skal drikkes, og internasjonalt anbefales doseringer på 80-120 mg/dag.¹⁰ Dette plasserte Norge, gjennomsnittlig, i midtre sjiktet – og min deltaker i nedre del. Når det gjelder buprenorfin lå gjennomsnittlig dosering på 18 mg/dag både for Norge under ett, og i Dettefylket alene. Deltakerne i studien som benyttet buprenorfin rehabiliterende, brukte 24 mg/dag, fordelt på tre tabletter á 8 mg. Det internasjonalt anbefalte nivået ligger i området 12-24 mg,¹¹ hvilket plasserte Norge også her i midtre sjiktet, og mine deltakere i øvre.

Kontrolltiltak

To av deltakerne i studien fikk medikamentet sitt utlevert for en uke av gangen, begge benyttet buprenorfin, og var de deltakerne som hadde vært lengst under LAR. Deltakeren som

⁸ Waal mfl., 2009

⁹ Waal mfl., 2009

¹⁰ Bao mfl., 2009

¹¹ Bao mfl., 2009

benyttet metadon fikk medikamentet utlevert for tre til fire dager om gangen. Norsk praksis er rettet mot individuell dosering og individuelle utleveringsordninger.¹² Tanken er at utleveringsprosedyren skal sikre foreskrevet bruk av medikamentet, som skal tas til bestemte tider og på bestemte måter, og samtidig sørge for at medikamentet ikke gjøres tilgjengelig for andre. Medikamentet skal brukes av riktig person, noe fremmøte for utlevering, og overvåket inntak, skal bidra til å sikre. I oppstartsfasen fikk alle deltakerne i studien medikamentet utlevert daglig, og inntak foregikk under oppsyn. Ved økt stabilitet skal brukerne få flere dagers forbruk av medikamentet utlevert,¹³ slik deltakerne fikk på intervjutidspunktet.

Urinprøver, som kontrolltiltak, benyttes for å overvåke legemiddelinntak og eventuelt rusmiddelbruk, mens personen er under legemiddelassistert rehabilitering.¹⁴ De fleste urinprøver knyttet til LAR i Norge, ble i 2009 utført under oppsyn.¹⁵ 64,9% avla urinprøver regelmessig, hvilket forstås som minst en gang i uken,. Deltakerne var på intervjutidspunktet, i likhet med 25% av LAR-brukerne nasjonalt, rammet av en stikkprøveordning med varierende hyppighet. Tidligere i rehabiliteringsløpet hadde de riktignok gått til regelmessige prøver.

Oppsummering

I dette kapittelet har jeg plassert deltakerne i studien i forhold til statistiske vurderinger knyttet til LAR-brukere, og gjort rede for statistikk jeg har knyttet opp til deltakernes fortellinger. Mens aldersfordelingen blant deltakerne mine lå under gjennomsnittet i LAR, var kjønnsfordelingen, med 2/3 kvinner og 1/3 menn, omvendt proporsjonal med statistikken. På intervjutidspunktet hadde alle deltakerne egne steder å bo, hvilket plasserte dem blant majoriteten i LAR. På den andre siden plasserte deres forhold til arbeidsliv og utdanningssystemet dem i mindretall, kun 20,1% var i 2009 i arbeid eller under utdanning. Mens en deltaker hadde lønnet arbeid, ble to deltakeres lønn dekket av begrepet arbeidsavklaringspenger. Medikamentelt lå deltakeren som inntok 90 mg/dag metadon i nedre sjiktet av internasjonalt anbefalt dosering, og under det nasjonale gjennomsnittet. For deltakerne som benyttet buprenorfin var det annerledes. De hadde et daglig forbruk på 24 mg,

¹² LAR-forskriften, 2010: § 7

¹³ Waal mfl., 2010: 31

¹⁴ LAR-forskriften, 2010: § 8

¹⁵ Waal mfl., 2010: 32

som var over det nasjonale gjennomsnittet og i øverste del av internasjonalt anbefalt dosering. Deltakerne var på intervjutidspunktet forbi perioden med regelmessige urinprøver, men var inkludert i en stikkprøveordning. Samtidig var de kommet dit i rehabiliteringsprosessen hvor de verken måtte hente medikamentet sitt daglig eller ta det under oppsyn, men fikk det utlevert for fire til syv dager om gangen – og styrte inntaket selv.

Identitetens dialektiske dynamikk

De teoretiske bidragene, det analytiske verktøyet, jeg har benyttet i denne studien vil jeg i grove trekk plassere innen symbolsk interaksjonisme. Interaksjonistisk tenkning fokuserer på hvordan *selvet* konstrueres gjennom samhandling med andre, og står sentralt i det Skatvedt¹ kaller ”hverdagssosiologi”. Tradisjonelt rettes oppmerksomhet mot den praktiske samhandlingen og hvordan personlig identitet konstrueres interaksjonelt, gjennom ulike sosiale roller. Tradisjonen kan sies å ha sin filosofiske forankring hos Cooley og Mead,² mens teoretikere som Becker, Goffman og Jenkins,³ var mer sentrale skikkelser i denne studien. Jeg har også benyttet Turners⁴ teoretiserte liminalfase, basert på van Genneps⁵ tredelte overgangsriter – da deltakernes identitetsprosess fremstod som et slags mellomstadium, på veien fra et rusdominert selvbylde til en normalisert identifisering.

Interaksjonistisk forankring

Med interaksjonistiske briller forstår jeg handling som forankret i vår fortolkning av verden rundt oss, på bakgrunn av identifisering, opplevde likheter og forskjeller. Mennesket handler på bakgrunn av hvilke verdier, hvilken mening, vi gir ulike aspekter ved vår sosial virkelighet. Mening og verdier skaper vi riktignok ikke alene, og ikke er de ikke objektivt tilgjengelig, men fremstår som et intersubjektivt fenomen. Denne fortolkningsevnen, vurderingen som lar oss klassifisere verden, oss selv inkludert, fremstår i interaksjonistisk perspektiv som sosialt produsert, reproduert og utviklet. En sosial forståelse av menneskets vesenstrekk fremsettes av Mead⁶, som forankrer bevissthet i interaksjon. Selvet, forstått både som en individuell forankring i det sosiale og det sosiales forankring i individet, genereres relasjonelt. Uten interaksjon, ingen selvrefleksjon. I dette videreutvikler Mead⁷ spillmetaforen til Cooley⁸, til å

¹ Skatvedt, 2008: 52, 54, 72

² Mead, 1934, Cooley, 1967

³ Becker, 1963, Goffman, 1992, Jenkins, 2008

⁴ Turner, 1967

⁵ van Gennep, 1977

⁶ Mead, 1934

⁷ Mead, 1934

beskrive hvordan mennesket blir sosialt. Vi konstruerer og blir bevisste våre selv i samhandling, ved å speile oss i andre, i kjente og antatte likheter og forskjeller, og i andres reaksjoner på våre handlinger, vår atferd. Ved å speile oss i andres blikk blir deres oppfatning av oss – slik vi selv forstår den – oss til del. I forlengelsen av dette blir andres definisjoner en ugjenkallelig del av vår egen identitet. Dette fremstod som relevant for deltakerne, tidligere rusmisbrukere under LAR, som forsøksvis etablerte seg i en ny verden, med andre blikk enn de var vandt med fra sin tidligere sosiale tilhørighet. De hadde i generelle trekk – noe stereotypisk – hatt den avhengiges livsløp. Rusmisbrukeren var rollen de hovedsakelig hadde fremført og det var den som var stemplet på dem gjennom andres blikk, både fra kolleger i rusmiljøet og til en viss grad fra utenforstående. Rusmisbrukeren hadde, slik jeg oppfattet det, blitt deltakernes masterstatus⁹. Gjennom flere år med rusavhengighet og i sosial omgang med andre misbrukere, i ruskulturen, preget rollen deres selvidentifisering, deres selvbylde, hvordan de så seg selv.

Nå var jeg den narkomane som hadde klart å slutte, på en veldig mye bedre måte enn de fleste. Så det var min nye posisjon, jeg var en vellykka eksmisbruker og det var en veldig fin greie. Men jeg følte meg fortsatt veldig lav sammen med de straighte som ikke visste om dette. Det er litt der jeg er enda. Det å få selvtillitt og føle at jeg er på likt nivå med deg og andre i samfunnet.

Utsagnet kan vitne om en rusidentifisering som ikke forsvant over natten, og som preget deltakerens relasjon til andre. Vedkommende omtalte seg både som ”den narkomane” og ”vellykka eksmisbruker” – to uttrykk som begge er knyttet til deltakerens rusavhengighet, til deres tidligere liv. ”Vellykka eksmisbruker” fremstod som det nye, og som mer positivt, men det medførte ikke at deltakeren opplevde å være likestilt med samfunnet for øvrig.

Cooley¹⁰ opererer med en todeling av selvets prosessuelle konstruksjon. Mead¹¹ deler på sin side prosessen i tre, i *jeg*, *meg* og *generaliserte andre*, og begrepsfester fenomenet *rolleovertagelse*. Begrepet beskriver menneskets evne til å ta andres perspektiv, forstå verden fra den andres sted og se oss selv fra deres side. Tredelingen innebærer at subjektet tildeles en spontan og aktivt handlende del, *jeget*; et fritt aspekt som kan bidra i forklaringen av sosialt

⁸ Cooley, 1967: 168

⁹ Becker, 1963

¹⁰ Cooley, 1967

¹¹ Mead, 1934

avvikende atferd. Berger og Luckmann¹² beskriver betydningen *signifikante andre*, forstått som toneangivende personer i våre liv, har for vår identitetsutvikling. Vi utvikler ikke vår identitet alene i et vakuum, men sammen med signifikante andre, viktige personer i vår hverdag og mer generelt i våre liv. Identitetsprosessen går, slik jeg forstår Jenkins¹³, på høyt gir i samhandlingen mellom individet og signifikante andre, i forholdet mellom interne og eksterne definisjoner. Hvordan våre gjensidige og regelmessige relasjoner ser oss, er kanskje mer meningsbærende for hverdagens praktiske utførelse, enn hvordan vi opplever å passe inn i bildet av det generaliserte andre. Jeg vil tørre å si, at for mange rusmisbrukere har deres hverdag bestått av andre rusavhengige, som innenfor ruskulturen må kunne sees som medlemmenes signifikante andre. Slik hadde det i stor grad vært for deltakerne i studien, også, fra ungdomstiden til voksen alder. Dette vil, i teorien, si at andre rusmisbrukere hadde spilt en rolle i utviklingen av deltakernes identitet. Forstått som en livslang prosess kan identiteten gå gjennom omveltende forandringer og brudd, noe jeg mener den hadde for deltakernes del. De hadde brutt, ikke bare med sin daglige omgangskrets og kjente kultur, men også med langvarig opioidavhengighet – faktorer jeg forstod som tilstedeværende i deltakernes identifisering. Synet på identifisering som en livslang prosess gir identiteten både stabilitet og dynamikk. Eksempelvis, vil jeg tørre å si at vi mennesker oppfatter oss selv som relativt faste, vi *er*, vår kropp er fysisk til stede, derfra ser vi verden. Settes vår kropp så i en ulik kontekst, ser verden plutselig annerledes ut, kanskje også utydelig, med ukjent språk. Vårt medbrakte selvbylde ville, i så tilfelle og slik jeg forstår det, benyttet sine interne definisjoner, sine kjente verdier i fortolkningen av vår nye kontekst – i den grad det lot seg gjøre. Definisjonenes treffsikkerhet ville kanskje reaksjonen fra publikum gitt oss en idé om, det eksterne tilbakemelding, grovt fordelt som sosialt inkluderende eller ekskluderende. I dette perspektivet stopper ikke identifiseringen, dens eksterne element endres, hvilket – forstått i lys av Jenkins¹⁴ dialektikk – prosessuelt vil påvirke identitetens interne definisjoner, på en eller annen måte. Jenkins forankrer seg i Meads¹⁵ filosofiske forståelse av den sosiale samhandlingens grunnleggende dynamikk, når han beskriver identitet som en dialektisk prosess. I samspillet mellom det personlige og det sosiale former vi vår identitet. I forholdet mellom selvbylde og sosial status oppfattet jeg et brudd hos deltakerne. De ble i mange tilfeller, i arbeid, av kolleger, på skolen, på butikken, på bussen, ute blant folk, tillagt en status

¹² Berger og Luckmann, 1966

¹³ Jenkins, 2008

¹⁴ Jenkins, 2008

¹⁵ Mead, 1934

som tilhørende det store fellesskapet, de så normale ut og var tilsynelatende inkludert, men oppfattet ikke seg selv som normale.

Jeg føler jo ikke meg på lik høyde som de andre, det vil jeg kanskje aldri noen gang gjøre.

Slik jeg forstod det følte ikke deltakerne en grunnleggende tilhørighet til sine nye, rusfrie omgivelser, og i utsagnet ovenfor kom mindreverd til syne i hverdagsfortellingen. Forholdet mellom individet og kollektivet preges, ifølge Jenkins¹⁶, av en gjensidig avhengighet, hvilket beskrives som en simultan identifisering basert på eksterne og interne definisjoner. Identiteten forstås verken først som individuell og så sosial, eller omvendt, men som et kontinuum mellom det individuelle og det sosiale. I dette perspektivet forankres vår identitet i kollektive og individuelle elementer samtidig, et syn jeg har lagt til grunn i denne studien.

Identitet som en livslang prosess

Ifølge Jenkins¹⁷ kan individuell og kollektiv identitet forstås ved bruk av en og samme modell, en modell som redegjør for samspillprosessen mellom interne og eksterne dommer, mellom syn på seg selv og blick fra andre. I dette perspektivet er andre menneskers definisjoner av meg en ugjenkallelig del av mine egne definisjoner av meg selv, om det så kun dreier seg om avslag av eller motstand mot det ytre. Andres og egne definisjoner tydeliggjøres gjennom hvordan vi behandler hverandre, gjennom rutinepreget hverdagsinteraksjon, der identiteten formes. Slik jeg forstår Beckers¹⁸ stempelingsteori har identitetens eksterne element, i tilfeller med sosiale avvik, en tendens til å dominere prosessen. Jenkins¹⁹ beskriver riktignok begge endene av kontinuumet, både interne og eksterne definisjoner, som like signifikante for identitetens dialektiske dynamikk. Forståelsen av identitet som en intern/ekstern dialektikk, som både sosial og individuell, gir temaet samfunnsvitenskapelig relevans knyttet til forholdet mellom aktør og struktur. Et forhold som eksempelvis

¹⁶ Jenkins, 2008

¹⁷ Jenkins, 2000, 2002a, 2008

¹⁸ Becker, 1963

¹⁹ Jenkins, 2008: 47

problematiseres gjennom samfunnsdiagnoser fra Bourdieu, Giddens og Habermas.²⁰ Aktøren har en plass i strukturen, og strukturen en plass i individet – hvilket – som antydnet – gir identifisering en synsvinkel, som i første omgang er fra vår kropp.²¹ Derfra konstruerer vi vår personlige identitet i interaksjon med våre omgivelser. Utover kroppens rammer preges synsvinkel i stor grad av kollektiv tilhørighet og sosial posisjon. Hvilken gruppe vi tilhører vil påvirke vår forståelse av de andre i gruppen og vårt syn på utenforstående, og samtidig vil det, til en viss grad, forme andres syn på oss. Eksempelvis kan kollektive identiteter være lokalisert innen et område eller en region, og gjennom det kan geografisk tilhørighet gi identifisering en synsvinkel. Ettersom menneskets kropp er det sosiale som opptar rom, blir det kollektive og det individuelle flettet sammen. De to dimensjonene opptar til en viss grad det samme rommet, hvilket kan tyde på at identitet handler om plassering, om hvor vi hører til. I forlengelsen av dette og som følge av forbindelsen mellom rom og tid, blir identitet ikke bare avhengig av rom, men også tid.²² I dette perspektivet var deltakernes fortid en vesentlig del av deres evne til å fortolke her og nå, den opplevde hverdagen, og av deres mulighet til å planlegge, og forstå fremtiden. Langstrakt erfaring med å bli behandlet som rusmisbrukere preget deltakernes opplevelse av her og nå, av møter med andre. Til tross for en normalisert hverdag på intervjutidspunktet, virket det som fortidens erfaring farget nåtidens synsvinkel. Deltakernes erfaring med å bli behandlet som rusmisbrukere, nedverdiggende, satt begrensninger på deres rusfrie samhandling, i de normales verden. En stigmatisert bakgrunn, og opplevd mindreverdighet knyttet til et tidligere liv, bidro til at deltakerne i stor grad holdt sin historie og sin biografiske fortelling skult, de hemmeligholdt i en grad sin kompleksitet.

Nei. Det er litt vanskelig. Jeg veit ikke hva alle veit, men... det er sånn at noe prat blir det jo alltid, og noen snapper opp noe ikke sant, så da er man være forsiktig. Jeg sier ingenting. Ikke noen ting om at jeg får medisiner eller noe som helst... Jeg tenker det kanskje er lurt, bare å la være. Da skal jeg ha vært der lenge i hvert fall. Det har ikke noen betydning allikevel, eller, jeg veit ikke...

Jeg har jo fortalt til noen... Det er veldig sånn, det meste er vel sånn, å ja, jøss! Jeg har aldri fått noen sånne negative ting i mot meg da, eller kommentarer, eller... Men, det er vel heller litt mer, hva jeg trur de tenker etterpå. Men sånn stort sett virker det

²⁰ Giddens, 1984, Bourdieu, 1995, Habermas, 1999

²¹ Jenkins, 2008

²² Jenkins, 2002b

som, å ja vel, så bra at du har kommet deg ut a det. Og går det bra nå, og sånne ting da. Det er mer den, hva tenker de etterpå, hvorfor sa jeg det?

Deltakerne stabiliserte på intervju tidspunktet sin hverdag, samtidig som de forsøksvis løsrev seg fra sin historie. Den ble holdt unna deres sosiale relasjoner – til tross for at åpenhet ikke alltid hadde medført åpenbare negative konsekvenser. Muligheten var allikevel til stede, de stod overfor en potensiell stigmatisering i møte med andre mennesker. De skapte seg på sett og vis et nytt rom hvor hverdagslivet kunne leves, i identitetsprosessens nye kontekst, hvor de kunne legge grunnlaget for Giddens²³ ontologiske sikkerhet. Et grunnlag som legges i rutinepreget hverdagsinteraksjon, i det Jenkins²⁴ kaller nåtid og beskriver som en substansiell og relativt uproblematisk side ved vår sosiale verden. Opplevelsen av nåtid produseres og reproduseres gjennom språk og andres tilstedeværelse, gjennom symbolsk interaksjon – forstått som grunnleggende for vår sosiale identifisering og vårt selv. I denne forbindelse forstås identitet best i lys av tid, og nåtid kan forstås som opplevde handlingsmuligheter vi til enhver tid står overfor, handlinger akseptable for selvet – som for deltakernes del var formet gjennom et livsløp preget av rusavhengighet, på utsiden av samfunnet.

Tidens identifiserende rolle

Jeg forstår tid som det komplekse forholdet mellom fortid, nåtid og fremtid. Vi har en idé om fremtiden, basert på en erfart fortid, og begge opplever vi kun i nåtid.²⁵ Uten en fortid vil vi vanskelig ha bevissthet om hvem vi er, mens tanken om utvikling, om å bli noe vi ennå ikke er, er tom uten en idé om fremtiden. I lys av dette forstår jeg identifisering som en prosess, vår identitet utvikler seg over tid, og inkluderer både hvor vi var, hvor vi er og hvor vi er på vei. Riktignok prates det ofte om identitet som en ting, som noe fast, som noe vi har og ikke noe vi gjør. Dette kan tyde på at vi opplever vår identitet som noe varig og stabilt, som statisk fremfor dynamisk. Forståelsen av identitet som fast og konsistent, som hva vi er fremfor hva vi gjør, kan gjøre det vanskelig for LAR-brukere å bli kvitt et selvbilde dominert av rusavhengighet, til tross for at de er rusfrie.

²³ Giddens, 1984

²⁴ Jenkins, 2002b

²⁵ Jenkins, 2002b

Men så er det personlighetsting da, holdninger, jeg merker det når jeg ser på filmer, jeg blir opphengt i de tinga... Det er mange sider ved meg som fortsatt er narkoman. Det er mange kvaliteter ved meg, hvis man kan kalle det kvaliteter, som er sånne narkomane kvaliteter. Men det blir mindre og mindre av dem. Det føler jeg sjøl, at jeg har konvertert mer og mer, sakte men sikkert, og den største seieren er det at jeg fremdeles har jobben.

Utsagnet tydet på at fortiden til stede i nåtiden, som gjenværende ”narkomane kvaliteter”, fremtiden kan jeg skimte i vedkommendes beskrivelser av en sakte, men sikker konvertering. Personen var på vei mot noe, et *noe* i retning det normalt inkluderte, og arbeid var en av de viktigste bidragsyterne på veien, en likhet med majoriteten. Vi trenger en fortid for å plassere oss selv i vår egen biografi, for å skjønne hvor vi er må vi ha en forståelse av hvor vi har vært.²⁶ For deltakernes del virket det som deres viten om hvor de hadde vært, medførte en belastning, et stigma de søkte å unngå, forbundet med deres fortid, og som ikke var berettiget deres livsførsel på intervju tidspunktet. hvilket også gjaldt deltakerne, som til en viss grad prøvde å slippe unna belastningen deres fortid medførte. Samtidig må vi forholde oss til en fremtid for å kunne forestille oss hvor vi er, på veien til det vi skal bli. Forholdet mellom fortid og fremtid beskriver Jenkins²⁷ som et kontinuum, et kontinuum som gir nåtiden innhold og gjør identifisering meningsbærende. I dette perspektivet vil vi vanskelig kunne løsrive oss fra vår fortid, og en identitet uten historisk tilknytning ville kun hatt nåtidig mening – som et tilbake til start.

Ifølge Jenkins²⁸ er vår opplevelse av tid et grunnleggende element i vår menneskelige forståelse. I forlengelsen av dette kan identifisering fremstå som avhengig av forholdet mellom fortid og fremtid. utfordringen ligger i hvordan vi forankrer oss godt nok i det nåtidige, til å skape en relativt stabil hverdag. Og hvordan vi forankrer oss godt nok i hverdagen, til å skape et relativt stabilt livsløp. Vår hverdagsstatus og vårt livsløp kan i dette perspektivet sees som identitetens forhold mellom tid og rom, et forhold problematisert av for eksempel Giddens²⁹ og Harvey³⁰. Forholdet mellom tid og rom kan eksempelvis komme til syne gjennom historier, fortellinger, forklaringer eller planer, og koblingen skaper en av

²⁶ Jenkins, 2002b

²⁷ Jenkins, 2002b

²⁸ Jenkins, 2002b

²⁹ Giddens, 1984

³⁰ Harvey, 1990

Goffmans³¹ rammer, som vi fortolker og handler innen. I dette perspektivet forstod jeg deltakernes status som LAR-brukere som en sosial posisjon, rammet inn av biografiens stigma og den nye tilværelsens opplevde muligheter og begrensninger, i en hverdag rammet inn av en institusjonalisert verden – som på sin side skaper rammer for akseptabel atferd.³² LAR-systemet var til en viss grad en definerende del av deltakernes nåtid, i deres opplevelse av muligheter og begrensninger i hverdagen, som utsagnet nedenfor kan vitne om.

Når jeg skal på ferie ikke sant, skulle på sverigetur, men reglene sier at man må søke fjorten dager i forveien. Og for eksempel når hun i LAR er sjuk, da er jeg låst... Det er en ting jeg har stusset litt på, det skulle vært... Jeg har alltid fått det til når jeg skal på ferie jeg assa. Men vet ikke hvordan det skulle vært løst. Jeg liker de personene i LAR, men det er et byråkrati, det er tungrodd.

Hva er identifisering?

Identitet kan forstås som et personlig meningsbærende fenomen, et fenomen som Jenkins³³ påpeker, alltid innebærer konsekvenser. Hvem vi var; hvem vi er; hvem vi anser oss selv for å være; hvem andre sier vi er; og hvem vi sier andre er, påvirker både personlige og sosiale forhold. Hvordan vi til en hver tid lever, hvordan vi har levd beskriver Hockey og James³⁴ som et av identifiseringens mest dominerende og institusjonaliserte aspekter. Livsløpet får konsekvenser for hvordan vi behandles relasjonelt, og for hvordan vi identifiseres sosialt, en sammenheng som var til stede i deltakernes bevissthet. Til tross for at deres hverdag var tilnærmet normal, eller innenfor det normale, var deres historie ikke det, hvilket fikk sosiale konsekvenser:

Det er dritvanskelig. I hvert fall når man begynner å bli... Altså hadde jeg vært tjue år da, så hadde det ikke vært så... så ille, for det er ikke så mange tjueåringer som har jobba, ikke sant. Men når du er fem og tredve, så burde du ha arbeidserfaringer og andre erfaringer, som alle andre har da... Det er lissom... Ja...

³¹ Goffman, 1975a

³² Jenkins, 2008: 156-163

³³ Jenkins, 2008: 184-199

³⁴ Hockey og James, 2003

Deltakernes fortellinger tydet på at deres livsløp til en viss grad begrenset deres sosiale spillerom, både gjennom opplevd manglende erfaring eller kunnskap – som utdraget kan vitne om – og gjennom historiens stigma, risikoen for å bli stemplet på nytt.

Gjennom denne studien har jeg, som vist, sett på identitet som en prosess, ikke som statisk, ikke som en ting. Identifisering er ikke noe individet har, ikke en medfødt størrelse, men noe vi gjør gjennom dialog, interaksjon, handling. Jenkins³⁵ beskriver det som en prosess med et sosiokulturelt opphav, fremforhandlet og delvis fleksibel. I dette perspektivet involverer identifisering alltid individet, samtidig som kollektivitet, tilhørighet, livsøp er signifikante aspekter. Identifisering innebærer en opplevelse av å være, en idé om hvem vi er i forhold til andre, og en forståelse av hvordan andre ser oss. Deltakerne i studien var over tid belastet med rusmisbrukerens stigma, gjennom en lang sosial avvikerkarriere³⁶. De hadde erfaring med stirrende blikk, blikk utenfor Goffmans³⁷ høflige uoppmerksomhet, blikk som symboliserte annerledeshet. Erfaring kan fungere som gjenkjennelse, og deltakerne hadde en forståelse av hvordan andre hadde sett på dem, før de ble rusfrie, hvilket påvirket dem i sosiale møter forbundet til risikoen for å bli sett sånn igjen.

Jeg er redd for... Assa, det er alltid folk som kommer til å mislike deg da, hvis jeg hadde fortalt det. Så er det alltid de folka som, å fy fader... Å, jeg har vel alltid vært veldig redd for å bli avvist, hele tida vist meg fra den beste sida. Samtidig som det irriterer meg litt da, hvorfor skal det være så skambelagt... at man har levd et sånt liv. Hvorfor kan man ikke prate om det, som man kan prate om at... ja, jeg hadde kreft i tjue år jeg, nå er jeg frisk, ikke sant. Det er litt sånn, ja...

Identifisering beskrives av Ashmore mfl.³⁸ som en multidimensjonal klassifisering av den sosiale verden, en kartlegging av vår plass i den, både som individer og som medlemmer av kollektiver. Denne evnen til å plassere oss selv sosialt, i forhold til andre, bidrar ifølge Jenkins³⁹ til å tydeliggjøre opplevde muligheter og begrensninger, til å gi livsløpet retning. I dette knyttes identifisering og atferd, handling sammen. I noen tilfeller er det nok å identifisere noen kollektivt eller stereotypisk, for å avgjøre hvordan de skal behandles, et

³⁵ Jenkins, 2008

³⁶ Becker, 1963

³⁷ Goffman, 1963

³⁸ Ashmore mfl., 2004

³⁹ Jenkins, 2008: 74-89

fenomen deltakerne var kjent med. De var stemplet som rusmisbrukere og behandlet deretter, slik det passer seg å behandle personer med denne identiteten, uten hensyn til øvrige personlige aspekter. Det var dette deltakerne risikerte gjentakelse av hvis informasjon om deres historie kom ut i sosiale settinger. De risikerte på nytt å bli sett som rusmisbrukere, eller eksmisbrukere, og ikke noe mer.

I interaksjonistisk tradisjon handler identifisering av seg selv og andre, om å gi mening til verden. Mening innebærer på sin side interaksjon. Meningen er intersubjektiv og konstrueres sosialt gjennom kommunikasjon, gjennom enighet og uenighet, likheter og forskjeller. Ifølge Jenkins⁴⁰ er likheter og forskjeller det dynamiske prinsippet som ligger til grunn for identifisering i vår sosiale verden. I lys av dette kan identifisering forstås som en sosial og kognitiv mekanisme, som vi benytter for å sortere oss selv og våre medmennesker, både kollektivt og individuelt. Uten kunnskap av denne typen, uten å vite hvem som er hvem, ville det vært vanskelig å gjennomføre et rutinepreget liv som menneske. Uten et slikt identifikasjonsrepertoar ville vedvarende og meningsfylte relasjoner mellom mennesker vært et fenomen i mye mindre omfang. Ifølge Goffman⁴¹ har vi mennesker en tendens til å presentere oss på en måte som gir publikum et bilde, noenlunde i tråd med det bildet vi har av oss selv. Hvordan vi ser oss selv, selvbildet, og hvordan andre ser oss, forstått som sosiale status, representerer ytterpunktene i identitetens kontinuum.⁴² Hver av disse, selvbilde og status, konstrueres delvis gjennom den andre, og gjennom oppfattet likhet med og forskjell fra andre mennesker.

Identitetsprosesser består av, eller opererer gjennom, handlende mennesker – i hverdagssituasjoner. Jenkins⁴³ påpeker at hvordan man identifiserer seg selv påvirker hvordan man definerer sine interesser, og omvendt: Hvordan jeg definerer mine interesser påvirker hvordan jeg identifiserer meg selv. Hvordan andre identifiserer meg vil på sin side påvirker hvordan de definerer mine interesser, og prosessuelt hvordan jeg identifiserer meg selv. I dette knyttes interesser, fordeling og tildeling av ressurser, gjensidig sammen med identifisering. Hvordan deltakerne ble identifisert, virket – i dette perspektivet – inn på hva og hvor mye de fikk tildelt, for eksempel når de søkte om å få tildelt plass i LAR. Identifisering får med andre ord konsekvenser for tildeling, samtidig som tildeling er en del av prosessen som genererer identitet. I forlengelsen av dette vil det å bli tildelt og nektet adgang til bestemte ressurser eller sosiale arenaer, prege menneskets opplevelse av ulike identiteter. Kollektivt identifisert

⁴⁰ Jenkins, 2008: 18

⁴¹ Goffman, 1992

⁴² Jenkins, 2008: 73

⁴³ Jenkins, 2008: 198-199

som rusmisbrukere kan jeg se for meg at deltakerne var ekskludert fra en del sosiale arenaer, eksempelvis fra arbeidsmarkedet. På intervju tidspunktet hadde de tilgang, men var belastet med et merket selvbilde og manglende ressurser.

Jeg blir veldig godt likt av alle andre snekkere og rørleggere, for jeg prater mye og er veldig tulle. Men det er akkurat som det henger en slags usikkerhet, bare i det at jeg må prestere. Det er verst overfor andre [i samme yrke], det er koseligere å jobbe med snekkere eller andre håndverkere. Vi på jobben min... jeg vil ikke at de skal se jeg gjør en dårlig jobb eller gjør feil eller... Jeg er ikke veldig flink, jeg burde vært bedre enn det jeg er, men sjefen tror nok jeg er dårligere enn det jeg er, tror jeg da. Det er det jeg føler, jeg føler at alle tror jeg er veldig dårlig.

Med fokus på prosesser som genererer identitet, som forholdet mellom likheter og forskjeller, mellom interne og eksterne definisjoner, ressurser og identifisering, livsløp og status, kan vi – ifølge Jenkins⁴⁴ – forstå det unike og det delte, individet og kollektivet, som to sider av samme sak. Det sosiale og det individuelle forstås som rutinemessig bundet sammen, i identitetens dialektikk. Begge formene for identifisering, både individuell og kollektiv, baserer seg på interaksjon, på det dynamiske forholdet mellom likheter og forskjeller. Teoretisert er den tydeligste forskjellen at førstnevnte legger vekt på forskjeller, og sistnevnte fokuserer på likhet. Det er riktignok kun snakk om vektlegging, da begge oppstår som et samspill mellom disse. I det sosiale rommet til Jenkin⁴⁵ eller i samfunnet til Mills⁴⁶ møtes og bindes det kollektive og individuelle sammen – og forankrer identifiseringens dialektikk i vår sosial virkelighet, i samfunnet.

⁴⁴ Jenkins, 2000, 2008

⁴⁵ Jenkins, 2008

⁴⁶ Mills, 1959

En rolleteoretisk forståelse av identitet

Goffman¹ regnes som en av de mest relevante teoretikerne innen hverdagssosiologien. Fremfor noen gjorde han seg gjeldende med studier av kortvarige og flyktige møter, mellom mennesker på mikronivå.² Med utgangspunkt i forståelsen av selvet som sosialt og dynamisk, utviklet han en rolleteori på bakgrunn av sine studier. Teorien beskriver hvordan menneskers varige sosiale roller, blir uløselig knyttet til deres personlighet og identitet. Perspektivet følger tanker utviklet av Waller³ og poengterer at det er gjennom sosiale roller vi kjenner hverandre, og det er i disse rollene vi blir kjent med oss selv. I dette perspektivet kan det se ut som deltakerne i denne studien i stor grad har blitt kjent med seg selv gjennom rollen som rusmisbruker. En rolle som hadde dominert store deler av deres liv. Og som, basert på sammenhengen mellom sosiale roller og personlig identifisering, hadde forankret seg i personenes selv. Rusavhengighet preget med andre ord deres personlighet og selvbilde.

Kontroll over sosial informasjon

Goffman⁴ hevder at sosial organisering, uavhengig av omfang, kan studeres med utgangspunkt i den kontroll som utøves over sosial informasjon og uttrykk. Innen samhandlingens rammer befinner det seg en gruppe eller et individ, som – i dramaturgisk terminologi – opptrer for et publikum. Opptredenens overordnede mål er å gi en bestemt definisjon av den aktuelle situasjonen, å identifisere de tilstedeværende. Det forutsettes at mennesker, når de kommer sammen med andre, vil ha flere grunner til å forsøke å kontrollere det inntrykk som gis. Det kan for eksempel være et ønske om ikke å fremstå som rusavhengig i møtet med andre, hvilket innebar – for deltakernes del – at de måtte styre informasjonen de avga så ikke deres rusavhengighet ble med på å definere den gitte situasjonen og dem mer generelt. For å få til dette har vi mennesker et register av teknikker og tiltak som kan benyttes for å opprettholde definisjoner slik de allerede er etablert.⁵ Herunder strategier for å unngå

¹ Goffman, 1955, 1975b, 1992

² Hviid Jacobsen og Kristiansen, 2002

³ Waller, 1937

⁴ Goffman, 1992: 197

⁵ Goffman, 1975b, 1992

stigmaets negative belastning, som tilbakeholdelse av og kontroll over sosial informasjon kan sies å være. Dette vil jeg se mer på i neste kapittel. Å fremføre sosiale roller, eller å presentere ulike identiteter, kan med andre ord fortolkes som aktiv kontroll over inntrykk som definerer en gitt situasjon. I dette perspektivet forstod jeg det slik at deltakerne utøvde relativt streng kontroll over sosial informasjon knyttet til egen historie, som utdragene nedenfor kan tyde på.

Man må hele tida passe på. Det er veldig kjedelig, men å være for ærlig, det lønner seg ikke assa. Det har jeg også prøvd å være og da bare blir du helt skremt, man må finne en gylden middelvei imellom, for ikke å skremme folk.

Når vi mennesker møtes forsøker vi, ifølge Goffman⁶, å skaffe informasjon om hverandre, samtidig som det i liten grad forekommer hendelser som gir oss avgjørende informasjon om hverandre. Det som fremstår som fornuftige handlinger baserer seg med andre ord, i stor grad, på antagelser og stereotype bedømmelser. Vi benytter opplysninger vi allerede sitter inne med til å definere det sosiale forholdet og situasjonen vi er i. Tilstedeværende i interaksjonen vil ha flere kilder som kan bidra til å innhente opplysninger om de andre. Noen åpenbare kilder som benyttes til å klassifisere mennesker er språk og klesdrakt, atferd og utseende. I dette kan man finne holdepunkter som gjør det mulig å benytte tidligere erfaring, med personer med tilsvarende kjennetegn – hvilket, noe forenklet, kan forstås som å definere noen basert på stereotypiske bilder og kollektive identiteter. Jeg fikk ikke inntrykk av at deltakerne ble kategorisert som tidligere rusavhengige på bakgrunn av verken språk eller utseende på intervjuetidspunktet, de var riktignok ikke helt sikre:

Jeg føler meg annerledes enn andre. Jeg er ikke i tvil. Jeg føler at... Jeg føler kanskje at stemmen min er litt annerledes, enn den var før... den er litt sånn... jeg er ikke så veldig prega som andre, men jeg hører det sjøl, at stemmen er litt sånn mer hes. Jeg er annerledes enn andre. Jeg oppfører meg litt annerledes. Jeg tenker at jeg er annerledes. Fordi jeg veit jeg er annerledes. Fordi jeg har levd et totalt gæærnt liv, før... så da er det jo sånn.

⁶ Goffman, 1992: 11-23

Ifølge Goffman⁷ og Barth⁸ opptrer vi mennesker på en slik måte, at vi – bevisst eller ubevisst – gir uttrykk for seg selv. På den andre siden av interaksjonen, blant publikum, understreker Ichheiser⁹ at de tilstedeværende danner seg et eller annet bilde av personen som opptrer, ikke nødvendigvis i samsvar med ønsket. Hvor sikre slutninger det går an å trekke om en person, vil avhenge av hvor mange riktige opplysninger man sitter inne med. Eller sagt annerledes, hvor godt man kjenner hverandre. Når mennesker kommer sammen, bidrar det de foretar seg til å forme forståelsen av situasjonen. Det en person foretar seg vil virke formende på de andres forståelse av personen og bidra til å definere situasjonen. I tråd med dette fremstod det som viktig for deltakerne ikke å foreta seg noe som røpet deres historie – da dette kunne bidra til å stemple eller definere dem som rusavhengige. Alle de tilstedeværende vil, til syvende og sist, bidra til en intersubjektiv forståelse av situasjonen. En slik felles forståelse, enighet om definisjonen av situasjonen, er kontekstavhengig, og anses som en *foreløpig samstemmighet*.¹⁰ Det vil si at enigheten som fremkommer ikke er den samme fra en interaksjon til en annen. Deltakerne utøvede, i dette perspektivet, samme kontroll over sosial informasjon i enhver interaksjon, med mennesker som ikke var kjent med deres kompleksitet, også med mennesker de hadde regelmessig kontakt med. Vi mennesker har, som Goffman¹¹ hevder, en tendens til å akseptere andres definisjoner. Ut ifra dette tydeliggjøres verdien av informasjon vi sitter inne med før interaksjonen, og tar med oss inn i den. På bakgrunn av kjent informasjonen og opplysninger ervervet i interaksjonen, vil de tilstedeværende definere situasjonen og hverandre, samt utvikle rammer for videre samspill. Det kan være lettere å kreve en bestemt behandling fra andre og bevisst avgjøre hvordan man skal behandle andre i begynnelsen av en interaksjon – det er noe som kalles førsteinntrykk. Når interaksjonen først er i gang, kan det være vanskeligere å redefinere forholdet. Dette fremstod som et problematiserende element i deltakernes hverdag, som påvirket deres spillerom i sosiale møter. De skjulte sin historie, og jeg fikk inntrykk av at det på intervjutidspunktet opplevdes vanskelig å bygge nye, varige og nære relasjoner – på en hemmeligholdt biografi.

Vestligmoderne samfunn baserer seg, ifølge Goffman¹², på prinsippet om at en person eller gruppe, med visse sosiale kjennetegn, har en moralsk rett til å forvente å bli verdsatt og behandlet på en måte som tilsvarer deres status. I dette perspektivet behandler vi våre medborgere ulikt etter sosiale kjennetegn og status, samtidig som vi forventer ulik behandling

⁷ Goffman, 1992

⁸ Barth, 1969

⁹ Ichheiser, 1949

¹⁰ Goffman, 1992: 18

¹¹ Goffman, 1992

¹² Goffman, 1992: 20

avhengig av vår plassering i samfunnets sosiale struktur. Deltakerne hadde på sin side lang erfaring med rusmisbrukerrollen, og de var kjent med hvordan publikum reagerte på den. På intervjutidspunktet virket det riktignok som de, i mindre grad, ble behandlet som rusmisbrukere i hverdagen, men de forventet mer eller mindre å bli det igjen hvis deres historie ble kjent:

Jeg veit at det blir så mye reaksjoner på det og prat, at jeg er griseforsiktig. Men ja, jeg har jo fortalt til folk før. Mye blanda reaksjoner. Noen synes det er bra, andre syns det ikke er bra. Vi mennesker skal være naturlige ikke sant, ikke bruke noe som helst. Også har jeg et eksempel da, jeg har en onkel og tante som jeg har litt kontakt med, og de... de har ikke gitt uttrykk for hva de syns, men de har den holdninga til meg når jeg forteller noe, så tar de det som løgn. Fordi jeg har vært misbruker. Det fant jeg ut i sommer. Og det er litt dumt. Da skjønner du jo resten sjøl... Folk ser meg som misbruker, når jeg forteller ting.

Jeg forstod at deltakerne fryktet en annen sosial behandling hvis de ble identifisert som rusmisbrukere, fremfor eksempelvis student eller kollega. Ifølge Goffman¹³ blir det, når mennesket definerer en situasjon og, implisitt eller eksplisitt, hevder en identitet, stilt krav til de andre tilstedeværende. De nærmest tvinges til å behandle personen på en måte verdig vedkommendes karakter. Riktignok hender det vi ikke handler i tråd med definisjonene som er satt, eller i tråd med egen eller andres sosiale status – av og til handler kanskje Meads¹⁴ spontane *jeg*. I dette kan det, i goffmansk terminologi, oppstå miskrediterende episoder og vi kan benytte defensive tiltak i forsøket på å redde inntrykket som etableres. Defensive tiltak kan forstås som små sosiale justeringer, både i forkant av interaksjonen – for å forebygge, og i etterkant – for å veie opp for mulige konsekvenser.¹⁵ Sagt annerledes, er defensive tiltak sosiale strategier vi benytter, på et bevisst eller ubevisst nivå, for å verne om våre egne sosiale definisjoner, for ikke å miste ansikt. Deltakerne i studien benyttet, til en viss grad, defensive tiltak i interaksjon, ved å holde sin biografi tett til brystet og i liten grad spille på den i forhold til publikum. Interaksjonens tilstedeværende, publikum, kan også ta i bruk tiltak for å redde en annens ansikt, hvilket kan forstås som avvergende tiltak, eller som taktfull atferd. I dette

¹³ Goffman, 1975b, 1992

¹⁴ Mead, 1934

¹⁵ Goffman, 1975b, 1992

perspektivet kan positive reaksjoner fra mennesker deltakerne har delt sin historie med forstås som taktfull atferd.

En troverdig presentasjon

Når vi utøver en sosial rolle er det, i goffmansk forstand, underforstått at publikum skal ta det inntrykk vi søker å gi alvorlig. På den ene siden oppfordres de til å tro at vi faktisk er i besittelse av de egenskaper vi utgir oss for å ha. Ut fra dette forstår jeg at personer deltakerne interagerer med var oppfordret til å tro på deres normaliserte rutiner. Anerkjennelsen fra publikum, den sosiale reaksjonen deltakernes roller genererte, kan sammenliknes med det eksterne elementet i Jenkins¹⁶ identitetsdialektikk. På den andre siden har vi individet selv, opptrederen – forstått som deltakerne i studien, og deres egen tro på det inntrykket de forsøksvis etablerte, hvilket kan sees i lys av dialektikkens interne element. Som et ytterpunkt kunne deltakerne gått helt opp i sine nye roller, og trodd på sin fremstilling av virkeligheten, som virkeligheten. Dette omtaler Goffman¹⁷ som en *oppriktig rutine* og er en oppvisning publikum har en tendens til å bli overbevist av. Det andre ytterpunktet er den *kyniske rutinen*. I denne presentasjonen går man overhodet ikke opp i sin rolle, man tro ikke på sitt eget spill og bry seg ikke om publikums reaksjon. Forholdet mellom en kynisk og en oppriktig rutine kan sees som et kontinuum, og en presentert identitet vil nok ofte ligge et sted imellom. En kyniker er, i goffmansk forstand, ikke nødvendigvis interessert i å føre sitt publikum bak lyset av egeninteresse, eller for egen vinning. Det kan også gjøres av hensyn til publikum. Personen kan mene dette er til de tilstedeværendes beste, og i større sammenheng til samfunnets beste. En kynisk opptreden kan i forlengelsen av dette, i visse tilfeller, ansees som taktfull atferd. Eksempelvis kan tilstedeværende i en interaksjon oppleve en utilpasshet hvis informasjon om deltakernes bakgrunn som rusavhengige blir kjent, dette kan i mange kretser være et tabubelagt tema, et tema man ikke prater om og kanskje ikke vet hvordan man skal gripe. Selv om en kynisk rutine i ytterste forstand ikke blir trodd på av personen som presenterer den, har også den en tendens til å knytte seg til menneskets personlighet. Man vil kunne utvikle et mindre kynisk forhold til egen opptreden, og bli stadig mer begeistret for den identiteten man tillegges av andre. Slik jeg forstod dem, trodde deltakerne ikke fullt ut på sine egne rutiner

¹⁶ Jenkins, 2008

¹⁷ Goffman, 1992: 24-27

som normale, sine konforme presentasjoner – eller *straighte* som de selv sa. Jeg vil riktignok ikke si at de ikke trodde på dem, for det gjorde de etter mitt syn, eksempelvis med kolleger og i kollokviegruppe. Samtidig virket det som de opplevde at deres komplekse baksideområde ikke var forenelig med deres normale identifisering. Teoretisk, og noe spekulativt, var kanskje deres sosiale roller oppriktig utført, i hensyntatt et delvis rusidentifiserende selv, som med kunnskap om egen historie ikke dypest sett opplevde seg som normal. Som følge av det teoretiske forholdet mellom sosiale roller og selvidentifisering kan dette riktignok endre seg; gjentatte rutiner, selv kyniske, blir oss prosessuelt til del, som beskrevet ovenfor. I dette perspektivet vil deltakerne over tid kunne utvikle et mer personlig, indrefølt forhold til sin normale identifisering, og rollen som *straight* vil potensielt befeste seg som en større del av deres selvbilde.

Uttrykksmidler vi mennesker bruker for å etablere sosiale definisjoner sammenlikner Goffman¹⁸ med en *fasade*. Dette kan forstås som en fastlagt og generell del av en persons opptreden, og bidrar til å definere situasjonen for publikum. Fasaden deles inn i *kulisser* og *personlig fasade*. Kulissene er den faste delen av fasaden, som på sett og vis danner et scenearrangement for menneskelig samhandling. Eksempelvis kan bygg, møbler, inventar, utsmykking danne et bakteppe for opptreden, men det kan også mer sosiale forhold, som kollektive identiteter eller institusjonell tilhørighet – som deltakernes tilknytning til LAR. Fasadens personlig element er uttrykksmidler tettere knyttet til mennesket selv, og som det er naturlig at vi fører med oss til enhver tid. Det kan være relativt stabile meningsbærere som alder og kjønn, eller andre varige sosiale kjennetegn, som ikke endres fra situasjon til situasjon. Et utseende synlig preget av rusavhengighet vil ut ifra dette kunne representere en personlig fasade. Samtidig er vår personlige fasade preget av mer midlertidige og flyktige meningsbærere, inkludert ansiktsuttrykk.. Vår personlige fasade deler Goffman¹⁹ videre inn i *ytre fremtoning* og *manerer*. Det ytre er kjennetegn som opplyser om en persons sosiale status og nåværende rituelle situasjon, om det for eksempel er en formell eller uformell interaksjon – en bedømmelse som forutsetter kjennskap til hvilke koder som gjelder for ulike situasjoner. For deltakerne var det snakk om å fremvise et ytre som definerte dem innen det normale, og kodene for å ferdes innen konforme rammer mente de, til en viss grad, å ha tilgang til gjennom normal folkeskikk:

¹⁸ Goffman, 1992: 27-33

¹⁹ Goffman, 1992: 27-33

Heldigvis har jeg, tydeligvis, fått litt folkeskikk eller sånn hjemmefra da. Så jeg har... Jo når jeg rusa meg og sånn, og skulle møte foreldra til noen som ikke visste at vi rusa vårs eller, ikke sant, sånne ting da, så bare... Da var jeg veldig ordentlig med en gang. Jeg klarte å prate med folk og... Jeg har lissom hatt den i bakhue hele veien da, den folkeskikkgreia.

Manerens del av vår personlige fasade handler om den interaksjonsrollen vi viser frem i en sosial setting. I den ene enden kan dette være en aggressiv eller arrogant atferd, som kan indikere at personen vil ta ledelsen i interaksjonen. I den andre enden vises unnskyldende eller underdanige manerer, noe som kan tolkes som at personen er villig til å følge andre. Jeg fikk inntrykk av at deltakerne i stor grad benyttet den siste strategien. Det kan kanskje være lettere å utføre en rutine man ikke fullt ut opplever å kunne ved å følge andre tilstedeværende, enn ved å ta styring over situasjonen. Vår ytre fremtoning og våre manerer kan komme i strid med hverandre, men har ifølge Goffman²⁰ en tendens til gjensidig å bygge oppunder hverandres uttrykk. I forlengelsen av dette vil en lang rekke sosiale roller bli fremført med et lite antall fasader, samtidig som fasadene institusjonaliseres og tilknyttes abstrakte og stereotype forventninger. ”Fasaden blir kollektiv, den får selvstendig eksistens”.²¹ Eksempelvis vil de fleste av oss kunne tenke frem et bilde av en rusmisbruker, vi kan se for oss hvordan vedkommende ser ut, oppfører seg eller prater, for å nevne noe. I dette har vi stereotypiske assosiasjoner basert på institusjonaliserte fasader – ikke alle som kan tenke frem bildet har personlige bånd til en rusavhengig. På bakgrunn av at ulike sosiale roller utføres med samme fasade, risikerer vi å ikke finne den rette fasaden for den rutinen vi vil presentere, hvilket kan sees som en ubalanse mellom rollen som skal fremføres og tilgjengelige, meningsbærende uttrykksmidler.

Identitetens idealiserte uttrykk

Hvis vi, ifølge Goffman²², befinner oss i en sosial setting og ønsker å gjøre vår identitet betydningsfull for de tilstedeværende, må vi utfolde vår rolle på en slik måte at den formidler det vi ønsker å uttrykke. I forlengelsen av dette har vi en tendens til å legge våre selv i visse

²⁰ Goffman, 1992: 27-33

²¹ Goffman, 1992: 31

²² Goffman, 1992: 34-37

roller, og samtidig legge mindre vekt på andre rutiner. En presentert identitet eller en utført rolle, vil som nevnt være forankret i en fasade som stiller krav til publikum, og gir dem visse abstrakte assosiasjoner. Ved å fremheve visse aspekter og dekke over andre, vil den opptredende kunne gi de tilstedeværende et idealisert inntrykk av sin identitet, sin tilhørighet. En fremføring av denne typen vil, med andre ord, definerer det sosiale forholdet på en idealisert måte, og ikke fange opp situasjonens kompleksitet. Eksempelvis kan sosiale opptredener uttrykke, eksplisitt eller implisitt, samfunnets dominerende holdninger, og derigjennom bekrefte og reproducere regjerende moralnormer. For å uttrykke ideelle normer i våre opptredener, vil vi måtte skjule, eller holde tilbake, holdninger som ikke er i samsvar med normene. I dette perspektivet måtte deltakerne gi slipp på normer innarbeidet gjennom et ruskulturelt liv, for å kunne kreve en normalisert identifisering. I forbindelse med idealiserte uttrykk, vil jeg si de fleste vestlig-moderne samfunn har hatt en tendens til å idealisere høyere sosiale lag. Sosial mobilitet vil eksempelvis forutsette at en opptreden tilpasset ønsket sosial posisjon utføres, hvilket på sin side forutsetter kunnskap om normene som gjelder. I dette perspektivet virket det som deltakerne, på intervjuetidspunktet, var kjent med meningsbærende tegn, som var nødvendige for å bli oppfattet som tilhørende normale lag. Først når man er fortrolig med bruken av disse, kan de benyttes til å berike den daglige opptredenen.²³ Noen meningsbærende tegn, eksempelvis statussymboler som vitner om materiell rikdom, forbindes ofte med sosial posisjonering. Språkbruk eller klesdrakt er andre elementer vi benytter til å plassere hverandre sosialt, stereotypisk sett verken prater eller kler man seg likt innen ruskulturen og næringslivet.

Forstår jeg deltakernes normaliserte roller som idealiserte presentasjoner, var det en naturlig konsekvens at upassende handlinger skjules, eller holdes tilbake. Bak en opptreden kan det for eksempel ligge handlinger som er uforenelig med det bilde vi prøver å gi av oss selv. I interaksjon hvor produkter av materiell eller menneskelig karakter legges frem, vil det i hovedsak være et sluttprodukt som presenteres. Bedømmelsen vil på sin side skje på bakgrunn av noe som fremstår ferdigstilt, uten nødvendigvis å ta hensyn til den bakenforliggende prosessen, produktets tilhørende virkelighet eller dets kompleksitet. Prosessen som har muliggjort den sosiale opptredenen, eller har ledet frem til vårt presenterte selv, blir med andre ord ikke med i bedømmelsen av den. Det bakenforliggende arbeidet – eller den skitne delen av det – skjules, og tegn på at feil er begått og korrigert blir dekket over.²⁴ Dette kan samsvare med det faktum at deltakerne holdt store deler av sine erfaringer tilbake, når de

²³ Goffman, 1992: 27-37

²⁴ Goffman, 1992: 37-49

presenterte sine normale roller. Det fremstod som om det var en uoverensstemmelse mellom den ytre delen av fasaden, deltakernes fremtoning, deres normale rutiner, på jobb og i utdanning – og rutinens bakenforliggende kompleksitet. Ifølge Page²⁵ kan selvpålagt hemmeligholdelse, på den ene siden, forstås som en menneskelig karakteristikk; et sosialt vesenstrekk som skyldes frykten for at ubehagelige forhold offentliggjøres. På den andre siden kan selvpålagt hemmeligholdelse forstås som del av en intersubjektiv og uformell struktur; en struktur som fungerer som en kanal for omgåelse av formelt foreskrevne regler. For å gi uttrykk for ideelle normer og gjøre et gunstig inntrykk med sin opptreden, foreslår Goffman²⁶ at dominerende normer overholdes offentlig, mens andre ideelle normer blir ofret i den private sfæren. Ifølge ham er det ingen sosiale organisasjoner, verken kollektiv eller individuell art, som ønsker å tilkjenne metoder brukt til oppgaveløsning, som strider mot offisielt aksepterte normer.

Vår tillit til tegn og symboler, at vi tror på hverandres roller, medfører ikke bare en mulighet til å gi et falskt inntrykk av seg selv, for eksempel med en kynisk opptreden. Det medfører også en risiko for å bli misforstått. Antar vi at publikum stiller seg skeptisk til den identiteten vår opptredenen uttrykker, vil vi, ifølge Goffman²⁷, være bedre forberedt på bagatellmessige feil – som har en tendens til å bli slått ned på og brukt som tegn på falsk virkelighetsfremstilling. I tråd med at vi i samfunnet lar statussymboler gi rett til en bestemt sosial behandling, som beskrevet tidligere, risikerte deltakerne at mangler i den symbolske beskyttelsen knyttet til deres normale roller ble slått ned på og deres motiv trukket i tvil. I relativt ukjente roller kan det lett oppstå situasjoner som strider mot det inntrykk man prøver å gi, som setter oss ut av spill og ut av fokus, hvilket medførte at deltakerne måtte være på vakt, og utvise forsiktighet i møte med andre. Å bli satt ut av spill sosialt og fremstå som falsk, kan både medføre tap av anseelse og være ydmykende. I lys av dette blir det viktig å integrere riktige uttrykk i en opptreden, innfri rollens krav, og avstå fra uttrykk som sår tvil om det inntrykk man ønsker å etablere. Med sosial mobilitet har det ikke fulgt en detaljert instruks om hvordan man skal oppføre seg når man endrer posisjon i samfunnet, og trer inn i nye roller. Vår menneskelige sosialisering har ikke inkludert detaljkunnskap om hver eneste rutine, men det forventes til en viss grad at vi sitter inne med et repertoar som kan settes sammen til opptredener i nye og ulike kulisser. Det som kreves av hver enkelt, er at vi lærer

²⁵ Page, 1946

²⁶ Goffman, 1992: 37-49

²⁷ Goffman, 1992: 49-61

oss tilstrekkelig mange uttrykk til å kunne improvisere de fleste roller. Goffman²⁸ påpeker at man i nye roller kanskje får tildelt noen stikkord, noen hint og en scene, slik tilfellet hadde vært for deltakerne. De hadde flyttet seg fra rusmiljøet til en ny samhandlingsarena, fått arbeidsinstrukser, studieplaner og en ny scene til oppgaveløsning.

Frontstage og backstage

Med dramaturgisk terminologi deler Goffman²⁹ menneskets samhandlingsområder inn i *frontstage* og *backstage*, eller fasade- og baksideområde på norsk. Gjennom oppgaven har jeg benyttet begge begrepsdikotomiene av litterære grunner, men i hovedsak holdt meg til førstnevnte. Frontstage fremfører vi vår opptreden for publikum og presenterer oss for andre, i et sosialt forhold som i stor grad baserer seg på to sett med normer. Det første settet gjelder vår behandling av publikum mens vi interagerer med dem, og kan sees som høflighetsnormer. Den andre gruppen normer gjelder sømmelig atferd, og gjør seg gjeldende når publikum ser og hører oss, uten at vi er i samtale sammen. Som nevnt kan handling som foregår i andres nærvær, frontstage, bære preg av idealisering; enkelte og bekreftende sider fremheves og andre sider, som strider mot det presenterte uttrykket, undertrykkes. Riktignok er det backstage vi – i goffmansk tradisjon – utarbeider denne evne til å uttrykke noe utover oss selv, uten publikum til stede. Forholdet mellom frontstage og backstage er knyttet til en bestemt opptreden, en bestemt situasjon. Hvor grensene går mellom frontstage og backstage vil med andre ord variere fra interaksjon til interaksjon, avhengig av hvem man er sammen med og hvor man er. Vi viser større deler av våre selv, vår personlige bakside, i interaksjon med noen mennesker, våre nære, enn med andre. I forlengelsen av dette kan handlinger backstage stride mot det inntrykket man forsøksvis etablerer hos publikum. Bak kulissene faller vi ut av rollen, der kan rutinens nødvendige hemmeligheter og dens kompleksitet komme til syne. Det er derfor naturlig at tilgang fra frontstage til backstage er sperret for publikum, eller også helt skjult. Bak scenen er omgangstonen preget av nære bånd og gjensidig familiaritet, men det er ifølge Goffman³⁰ mulig å forvandle et hvert sted til backstage, ved å opptre som om man befinner seg bak kulissene. Samtidig påpeker han at jo høyere opp i det sosiale strukturen man befinner seg, jo færre andre mennesker har man å

²⁸ Goffman, 1992: 49-61

²⁹ Goffman, 1992: 92-118

³⁰ Goffman, 1992: 92-118

være familiær med, å inkludere backstage. Dette kan bety at høyere opp i hierarkiet tilbringer man mindre tid bak kulissene, hvilket kan resultere i en hverdag i større grad preget av normene for høflighet og sømmelighet, som gjør seg gjeldende frontstage, enn nære og gjensidige relasjoner. På intervjudtidspunktet fikk jeg inntrykk av at det var relativt få andre mennesker deltakerne inkluderte backstage; de hadde lite kontakt med andre i lik situasjon som dem selv, andre med ruskulturell bakgrunn, som kunne forstå deres komplekse situasjon. I dette hadde de likhetstrekk med ovenfor nevnte høyere sosiale posisjoner; deltakerne hadde få andre å være familiære med, hvilket medførte at store deler av deres hverdag ble utspilt frontstage. De som til en viss grad fikk komme bak kulissene var, slik jeg forstod det, hovedsakelig familiemedlemmer, kjærester eller en nær venn.

En sosial opptreden, frontstage, vil gjerne ha en tilhørende fortid med forhold som kan så tvil om inntrykkene som forsøksvis etableres, hvis de kommer frem.³¹ Det kan for eksempel dreie seg om bevarte hemmeligheter, handlinger som strider mot det presenterte bildet eller stereotypiske kjennetegn med negativ verdi – hvilket innebærer en *potensiell miskreditering*³², som jeg vil utdype i neste kapittel. For å sikre seg mot miskreditering, for at ikke våre backstage hemmeligheter skal bli synlige frontstage, er det ifølge Goffman³³ vesentlig at vi går oppriktig opp i våre roller, så de ikke oppleves som tomme eller falske for publikum. I forlengelsen av dette vil en oppriktig presentasjon gi individet en slags moralsk forpliktelse knyttet til den fremførte rollen, som på sin side vil kunne utføres uten dårlig samvittighet eller en følelse av å føre publikum bak lyset.

I goffmansk tradisjon har menneskets sosiale væren to virkninger.³⁴ Det første er behovet for et publikum vi kan fremføre våre selv for – i en opptreden frontstage. Det andre er behovet for lagkamerater som vi kan slappe av og ha en felles definisjon sammen med – forstått som samvær backstage. I lys av Jenkins³⁵ forståelse av likheter og forskjeller som identitetens dynamiske grunnlag, kan de goffmanske virkningene fremstå som forskjell til publikum og likhet til lagkamerater.

³¹ Goffman, 1992: 173-176

³² Goffman, 1975b

³³ Goffman, 1992: 176-179

³⁴ Goffman, 1992: 159-172

³⁵ Jenkins, 2008

Stempling og stigmatisering i en liminal fase

Stempling

Lemert¹ skiller mellom primært og sekundært avvik. Primæravvik er den avvikende handlingen i seg selv. Alle gjør en eller annen gang avvikende handlinger, men få blir identifisert som avvikere. Ikke alle som har benyttet illegale rusmidler, selv om dette antas å være en avvikende handling i seg selv, blir sett som rusmisbrukere i den grad deltakerne mine har blitt. Ettersom avvik er avhengig av øyet som ser, trengs andre mennesker som publikum, for å identifisere noe som avvikende atferd og noen som avvikere. Avhengig kontekst og rusmiddelbrukets natur, kan primæravviket bli gjenkjent og definert som et sosialt avvik, og det handlende mennesket stemplet som avviket. Her trer sekundæravviket inn, som et produkt av stempling. Det gjelder den avvikende atferden som avvikidentiteten genererer, en atferd som produserer og reproduserer våre stereotypiske assosiasjoner. Stemplingsprosessen, som konstruerer en avviket, sammenlikner Becker² med en yrkeskarriere. Man utvikler seg, stiger i gradene og kroppsliggjør rollen som avviket, i dette tilfellet som rusmisbruker. Prosessen stempler mennesker og kollektiver som avvikere og menneskene begynner selv å definere seg som dette. I Jenkins³ terminologi kan vi si at det eksterne aspektet ved identifisering vender, det integreres, og til en viss grad overtar, det personlige aspektet, den interne definisjonen. Becker⁴ påpeker at integreringen skjer innenfor rammen av autoritativ sosial kontroll. Han vektlegger visse aktørers posisjon og medfølgende kapasitet til å identifisere andre, med de konsekvenser dette medfører. Stempling avhenger med andre ord av hvem som definerer situasjonen, og har trekk til felles med Goffmans⁵ rolleteori. Denne prosessen, hvor andres definisjoner av deltakerne som avvikere har blitt del av deres personlige identitet, deres selvbilde, representerer deres avvikerkarriere. Stemplingsperspektivet tilbyr med andre ord tanker rundt hvordan eksterne definisjoner blir interne. Det er en måte å forstå hvordan

¹ Lemert, 1972: 62-92

² Becker, 1963: 24

³ Jenkins, 2008

⁴ Becker, 1963

⁵ Goffman, 1992

kollektive identiteter, som avviker eller mer spesifikt rusmisbruker, har blitt inkorporert i deltakernes selvbevisste identifisering.

Grunnleggende ideer fra Cooley og Mead,⁶ om selvets utvikling i sosial samhandling, er stemplingsperspektivets utgangspunkt. Becker⁷ bruker og videreutvikler ideene gjennom sine studier. Den praktiske rolleovertagelsen gir oss evner til å se oss selv slik andre ser oss, eller slik vi fortolker andres syn på oss selv. Dette medfører en mulighet til å gjøre andres syn til sitt eget, og åpner for at vi kan se oss selv som avvikere, fordi andres blikk forteller oss at de ser oss som avvikere. Dette var også tilfellet for deltakerne i studien, de så seg selv til en viss grad stadig som avvikere, som LAR-brukere, ikke rusmisbrukere, men heller ikke normale, og regnet på bakgrunn av erfarte blikk med at andre ville gjøre det samme, knyttet deres person til rusavhengighet, hvis de fikk vite om deres historie:

Folk ser meg som misbruker, når jeg forteller ting.

*Jeg tør ikke si det jeg, jeg veit hva folk tenker, derfor jeg ikke sier noe på jobb heller.
Jeg tør ikke.*

Blikk, forstått som representanter for eksterne definisjoner, som blir meningsbærende for selvidentifisering, innebærer gjerne en grad av dominans. I skjæringspunktet mellom den som bryter enkelte regler for atferd og den som responderer på vedkommendes handling, blir avviket konstruert og bestemt. Relasjonens ekskluderte, avvikere, rusmisbrukere, deltakerne, forholder seg til virkeligheten ved å adoptere de dominerendes perspektiv. Som Skatvedt⁸ påpeker kan virkeligheten fremstå som en sosial konstruksjon skapt av de andre, av dem med definisjonsmakt. I tråd med dette virket det som deltakerne hadde et syn på seg selv som annerledes, med en selvidentifisering mellom rusmisbruker og normal, til en viss grad forankret i rollen som LAR-bruker, selv om de i essensialistisk forstand var som deg og meg:

Fordi om jeg hadde slutta på Subutex, så må jeg... så ville jeg aldri følt meg like mye verdt. Jeg veit ikke, det bare henger igjen. Du sitter lissom der, du er på en måte merka og... som en tatovering da eller hva som helst, du er litt merka. Jeg trur ikke jeg

⁶ Mead, 1934, Cooley, 1967

⁷ Becker, 1963

⁸ Skatvedt, 2008: 68

vil få den følelsen at jeg er akkurat som de, selv om jeg hadde vært medikamentfri nå, trur ikke jeg ville hatt det for det. Det sitter i hue.

I et interaksjonistisk tradisjon forstås avvik som en sosial konstruksjon. Avvik er noe man gjør, avviker noe man blir. Som nevnt, opptrer vi mennesker ofte som forventet av oss i sosiale situasjoner,⁹ dette gjelder også avvikere, som vil opptre som forventet av en avviker. I dette perspektivet kan deltakerne gjennom langvarig interaksjon innen ruskulturen ha utviklet et atferdsmønster som passet til og bekreftet deres identitet som rusavhengige. Forstår jeg Becker¹⁰ riktig, er dette et atferdsmønster som etter hvert føles personlig riktig. Stempelet fester seg med andre ord dypt i individet, på et personlig nivå, og avvikeridentitetens stereotypiske assosiasjoner bekreftes sosialt og individuelt, eksternt og internt. Ut ifra dette, har deltakerne ikke blitt avvikere alene på grunn av deres rusmiddelbruk, men som en konsekvens av de sanksjoner de har blitt utsatt for når deres handlinger har stridt mot allmenne oppfatninger av rett og galt. Eller, som en konsekvens av andres regelbruk og ved å delta i en prosess hvor de har blitt sett som annerledes enn de andre. Deltakerne var med andre ord ikke avvikere i essensialistisk forstand, de var menneskelige vesener på lik linje med resten av oss, men de hadde vært det i andres øyne, og etter hvert blitt det i egne. Når man adopterer merker som stemples på en av andre, merker som viser avvik, annerledeshet, nedverdiggelse, og gjør dem til sine egne identiteter, blir man sine stempler. I dette perspektivet kan rusmisbruk ha blitt deltakerne, og rusavhengighet deres person – en person de på intervjuetidspunktet flyttet seg vekk fra.

Stemplingen lykkes når stempelet integreres i selvet. Stempelet som avviker kan på denne måten få en altomfattende karakter. Avviket, rusmiddelbruket, blir ikke en flyktig rolle, men en identitet som har en tendens til å fremstå som personens sanne karakter på tvers av situasjoner. I stemplingsteoretisk terminologi blir det personens *masterstatus*.¹¹ En kjerneidentitet som overskygger andre sosiale og personlige egenskaper. Eksempelvis kan en person ha rusmisbruk som masterstatus, og ikke bli sett som noe annet enn det av andre, til tross for at vedkommende er både naturinteressert, katteelsker og filmentusiast. Rusavhengighet blir et dominerende kjennetegn, det eneste som blir synlig og meningsbærende for omgivelsene, og til slutt for personen selv. Med en masterstatus forbindes det tilleggsroller. For eksempel risikerte deltakerne å bli tillagt egenskaper som

⁹ Goffman, 1992

¹⁰ Becker, 1963

¹¹ Hughes, 1945, Becker, 1963

kriminell, arbeidsledig, husløs, karaktersvak eller uærlig hvis de igjen ble stemplet som rusmisbrukere. Avvikeridentitetens tillagte egenskaper er i stor grad negative og stereotypiske assosiasjoner, basert på kollektiv identifisering.

I tråd med interaksjonistisk tradisjon forstår Becker¹² selvet som noe varig, men ikke uforanderlig. Som Skatvedt¹³ påpeker, er det spesielle med beckerske stemplingsprosesser og stigmatiserte identiteter, deres tendens til å bli værende ved individet. Merkelapper av denne, som eksempelvis befester seg gjennom tanker og atferd, fremstod som festende, og som tidkrevende å reforhandle.

Jeg føler lissom rusmisbrukeren er litt på glass, men jeg har, hvis du kan kalle det en sykdom da, den lidelsen er der, jeg har bare på en måte klart å kontrollere det en periode. Jeg har et mål om å bli fri fra metadon. Tror jeg da kommer til å føle meg mer straight.

Stempelet rettes nedover, fra mektigere posisjoner til svakere individer og kollektiver. Det er en negativ belastning for selvet, slik det var en negativ belastning for deltakerne, til tross for at de i mindre grad enn tidligere ble aktivt stemplet i sosial interaksjon. Frykten for å bli det igjen og opplevelsen av å være annerledes, opprettholdt riktignok etter mitt syn stempelets effekt. Jeg kan forstå effekten som selvforsterkende og reproduserende, ved å være integrert i deres atferd og tankemønster. Som Jenkins¹⁴ vektlegger stilles det krav til en identitet som innehaveren lærer seg og orientere sin handling rundt, og som resulterer i at sosial atferd stemmer overens med det generelle bildet. Stereotypene bekreftes, og ens personlige identitet som annerledes likeså, en opplevelse som så ut til å opprettholdes tiltross for at deltakernes hverdag på intervju tidspunktet i mye større grad var lik den gjennomsnittlige.

Jeg er annerledes enn andre. Jeg oppfører meg litt annerledes. Jeg tenker at jeg er annerledes. Fordi jeg veit jeg er annerledes. Fordi jeg har levd et totalt gæærnt liv, før... så da er det jo sånn. Jeg er ikke sånn som springer etter andre når de står i klynge og snakker lissom, jeg er ikke sånn oversosial. Det er sikkert bare sånn det har blitt. Er ikke så rart da...

¹² Becker, 1963

¹³ Skatvedt, 2008: 69

¹⁴ Jenkins, 2008

Stemplingsperspektivets fokus, degraderte eller stigmatiserte identiteter, har det til felles at de tilskrives gjennom samhandling som formidler uverdighet. Gjennom sanksjoner, straff og eksklusjon stemples man i negativ retning. Det kan se ut som om både den sosiale statusens abstrakte bilder og individets selvbylde reproduseres gjennom en eksternt dominert identitetsdialektikk, gjennom stemplingsprosessen. Synet på avvik som en sosial konstruksjon, åpner riktignok for å se det normale som konstruert i en tilsvarende prosess. Som noe man blir, ikke noe man er. Skatvedt¹⁵ legger dette til grunn i sin fortolkning av selvets utvikling som en karriere i stigende retning, gjennom positive bekreftelser fremfor sanksjonering av handlinger. Stemplingsperspektivet er med andre ord ikke bare fruktbart for analyser av avvikende atferd, det tilbyr også et grunnlag for en generell forståelse av det sosiale livets betydning for egen identitet. Teoretisk kan vi anta at positiv identifisering kan bli internalisert på samme eller tilsvarende måte som negative og stigmatiserte identiteter. I lys av prosessens dialektiske utforming kan alle identiteter sees som stempler, men identifisering handler om mer enn navn og merker. Det handler om mening. Identiteten har konsekvenser, den utgjør en forskjell i menneskers liv,¹⁶ og blir meningsbærende gjennom en tidsavhengig kumulativ stemplingsprosess. Basert på positiv stemming tar Skatvedt¹⁷ sikte på å utvikle en empirisk fundert teori om hvordan mennesker som i utgangspunktet var avvikere, kan flyttes til et annet sted i sin biografi – hvordan selvet kan normaliseres, fremfor degraderes, gjennom stemplingsprosesser. I utsagnene gjengitt nedenfor fremkom det at hvordan livet ble levd, var en viktig brikke i deltakernes endringsprosjekt, hvilket kan stemme overens med Hockey og James¹⁸ beskrivelser av livsløpet som identifiseringens mest institusjonaliserte og dominerende element. Endring i forholdet mellom arbeid og fritid fremstod som en vesentlig faktor i endringsprosjektet:

Jeg lever annerledes nå, men jeg er langt fra på plass. For det første jobber jeg mye mer nå, jeg gjør mye mer ting, før hadde jeg mer fritid, brukte veldig mye tid på stoff. Nå bruker jeg tida på andre ting, jobber mye svart, hjelper foreldre og brødre, jobber mye fysisk. Jeg har jo ikke jobba bestandig, har vært mye sykemeldt og greier, har masse huller i CV'n.

¹⁵ Skatvedt, 2008

¹⁶ Jenkins, 2008: 99

¹⁷ Skatvedt, 2008

¹⁸ Hockey og James, 2003

Men nå prøver jeg å leve mye mer straight, prøver å leve sånn – hva skal jeg si – sånn samfunnet krever da... Jeg betaler regninger og økonomien min strekker helt til. Det er forskjell fra sist, økonomien går bedre. Men det er med veldig hjelp fra mamma, ikke at hun har gitt meg mer penger, men at hun har hjulpet meg med å sette opp budsjett og porsjonere det ut skikkelig, ennå jeg tjener ganske lite.

Stigma

Goffman¹⁹ skiller mellom tre typer stigma. Den første gjelder fysiske deformiteter. Da virker for eksempel deler av kroppen frastøtende eller fører til avsky. Den andre gjelder det som kan kalles moralske defekter, defekter av personlig karakter. Det gjelder eksempelvis avhengighet, svak vilje, unaturlige lidenskaper, uærlighet, arbeidsløshet, selvmordsforsøk, kriminalitet, for å nevne noe. Den tredje formen gjelder stigma basert på hudfarge, nasjonalitet, klasse og religion. Denne formen skiller seg fra de andre ved at den ofte vil ramme alle medlemmer i en familie, mens de to første er mer individuelle. Den andre typen stigma var den mest relevante for deltakerne i denne studien, som tidligere rusavhengige. Denne typen fører ofte med seg mer skam og skyldfølelse enn den første og siste, ettersom det ofte sees som en prosess man selv har styrt, noe en person selv har ansvaret for å ha havnet i. Å ha en deformitet er mer knyttet til medfølelse fra samfunnet, mens rusavhengighet i stor grad blir sett på som selvforskyldt, hvilket gjør det mer skammelig. Vissheten om egne vanærende egenskaper kan i dette perspektivet gi gunstig grobunn for skam, som utsagnet nedenfor kan vitne om.

Det er en veldig skambelagt sykdom, skitten... det er sånn jeg ser det for meg da, skittent og ekkelt. Det er sånn jeg ser det for meg sjøl også, når jeg tenker tilbake åssen jeg var... latterlig å tenke på egentlig.

For å skille ulike grader av stigma, de umiddelbart observerbare formene fra mer skjulte, benytter Goffman²⁰ begrepsparet *miskreditert* og *potensielt miskreditert*. I kjente sosiale omgivelser eller med et observerbart stigma vil den belastende relasjonen vi tillegges – hvis vi tillegges en – være en miskreditering. Befinner vi oss derimot i ukjente omgivelser og med et

¹⁹ Goffman, 1975b

²⁰ Goffman, 1975b: 16

stigma som ikke er observerbart, som tidligere rusavhengighet, vil vi kunne anta at våre belastede egenskaper ikke er kjent for de tilstedeværende. Dette var i stor grad tilfellet for deltakerne, som hadde trukket seg vekk fra rusmiljøet, deres stigma var ikke umiddelbart synlig, allikevel risikerte de å bli identifisert med rusavhengighet, og var i en potensielt miskrediterende situasjon. I interaksjon med nye mennesker, som ikke kjente deres biografi, ble det knyttet usikkerhet til hvordan de tilstedeværende ville reagert dersom denne informasjonen slapp ut. De risikerte med andre ord ulike og uvisse reaksjoner, og miskreditering.

Jeg kan nesten høre at de går til vennene sine og sier 'vet du hva, hun der er gæærn, rusa seg og... narkoman'.

Er man først stemplet som avviker medfølger det ofte en antagelse om at man også vil bryte andre regler, hvilket vil begrense avvikerens sosiale spillerom. I dette perspektivet kan det finnes en frihet i omgang med medstigmatiserte, og i samvær med mennesker man kjenner personlig. Ut ifra dette deles verden inn i to grupper, noe Goffman²¹ beskriver som en anvendt strategi for å kunne leve med stigmaets belastning; en liten og nær gruppe, kjent med personens stigma, og en stor gruppe – resten – uten kjennskap utover det åpenbare.

Jeg har egentlig ingen venner, jeg har en på jobben, han er jeg en del sammen med, han er kameraten min, men ellers er det... Broren min er lissom min beste venn, mamma og pappa, jeg er veldig mye sammen familien, barna mine. Jeg kan nesten ikke skjønne at jeg skal ha tid til noe annet, jeg fyller opp dagene lissom.

Jeg har nok litt vanskelig for å stole på folk, å få folk litt tett innpå... Selvefølgelig, til tider savner jeg det... Jeg har litt vanskeligheter med å finne meg noen sånne folk. Jeg kan fort bli sånn... Hvis jeg har besøk da, av... bestekompisen, han er lissom det nærmeste jeg har da, også går det én time, da er jeg drittlei. Da er det best å ha han ut. Men det vet han da, han kjenner meg såpass godt at han vet når tida hans er ute.

For å minimere belastningen som følger deres stigma må potensielt miskrediterte, som jeg vil si deltakerne var, manøvrere seg gjennom den sosiale verden. Man benytter strategier for å

²¹ Goffman, 1975b: 124

unngå stempelets mindreverdighet og miskreditering, for eksempel ved å skjule sitt stigma, eller, også, være helt åpen om det. Åpenhet kan virke avvæpnende og gi deltakerne selv kontroll over den informasjon som gis om deres person og deres relasjon til miskrediterende egenskaper. Deltakerne valgte riktignok i stor grad å holde sin biografi skjult, til tross for at de hadde fått noen positive tilbakemeldinger når de hadde vært åpne. Det var, slik jeg forstod det, ikke den sosiale relasjonen i seg selv som var deltakernes problem, men – i tråd med hva som Goffman²² hevder – hvordan de skulle kontrollere informasjonen om sitt stigma. Skal man fortelle åpent, innrømme ved forespørsel, benekte eller lyve, og ikke minst, når passer hva?

Jeg kan tenke meg, når jeg skal på jobbintervjuer og sånn. For jeg vet... Da må jeg jo si det, antageligvis... Har jeg blitt råda til i hvert fall. Sånne ting som det. Jeg vet ikke hva annet som kunne vært kjempeskummelt, skumlere enn det daglige.

Jeg er redd for... Assa det er alltid folk som kommer til å mislike deg da, hvis jeg hadde fortalt det. Så er det alltid de folka som 'å fy fader...' Og, jeg har vel alltid vært veldig redd for å bli avvist, hele tida vist meg fra den beste sida. Samtidig som det irriterer meg litt da, hvorfor skal det være så skambelagt... at man har levd et sånt liv? Hvorfor kan man ikke prate om det, som man kan prate om at... ja, jeg hadde kreft i tju år jeg, nå er jeg frisk, ikke sant. Det er litt sånn, ja...

Tilværelsen som en liminal fase, et sted imellom identiteter

Sosiale avvik, som deltakernes rusavhengighet, kan sees som en motpol til konform atferd. Ifølge Aronson og Aronson²³ er det to motivasjonsfaktorer som fremmer konformitet. Det første er ønsket om, eller trangen til, å opptre korrekt. Det andre er behovet for å holde seg inne med andre. Trang til å opptre korrekt har størst innvirkning på atferd og kognisjon i det goffmanske backstage området, mens behovet for å holde seg inne med andre i størst grad gjør seg gjeldende frontstage. Ut fra dette kan konform atferd sees som et utspring fra det menneskelige behovet for å føle tilhørighet, og identifisering kan sees i relasjon til ønsket om

²² Goffman, 1975b: 60

²³ Aronson og Aronson, 2007:13-57

å holde seg inne med andre. Jenkins²⁴ påpeker at konformitet gir en grad av forutsigbarhet i den sosiale verden og er et utgangspunkt for klassifisering. Klassifisering blir på sin side et utgangspunkt for identitet, og det kan se ut som tilknytning til LAR plasserte deltakerne i to motstridende kategorier, både som avvikere og konforme, eller et sted midt imellom, som midt i et overgangritual. Deres livsløp kan, ifølge Leach²⁵, fortolkes som en rekke overganger, som endringer fra en identitet til en annen. Endringen ritualiseres i større eller mindre grad sosialt, og overgangen fra et stadium til et annet synliggjøres av en ny sosial posisjon. Dette ble først beskrevet av van Gennep²⁶, som gjennom ulike overgangsriter kategoriserte tre faser i endringsprosessen. Preliminal, liminal og postliminal fase. Eller separasjon, overgang og integrasjon. Et overgangsrite innebærer at det skjer et skifte av tid, sted og/eller status, individet får med andre ord endret sin sosiale tilhørighet, eller sin kollektive identitet, gjennom overgangsritet.

Endringsprosessen kan sammenliknes med en reise, hvor forskjellige ritualer vektlegger forskjellige faser, og hvor produktet av den rituelle interaksjonen lar seg fortolke som et kvalitativt skifte i den interne/eksterne dialektikken. Metaforisk krysser man en terskel, fra et rom til et annet. Dette er nøkkelen til endringen, terskelsituasjonen, rommet midt imellom statuser. Det er liminalfasen, og ifølge Turner²⁷ en tvetydig grensetilstand. Veien dit går gjennom separasjonsritualet, som er overgangens første skritt, hvilket kan forstås som en separasjon fra gjeldende tilstand og nåværende identitet. Utsagnene nedenfor kan leses som beskrivelser av to ulike separasjonsritualer.

Da er det [kontakt i Rusteam] sier til meg at 'nå må vi få deg inn i LAR', så får de meg på ventemedisin Subuxone.

Det var først og fremst det med barna mine som gjorde at jeg tenkte at nå må det skje noe. Så det å bli med i LAR nå, jeg hadde tenkt på det mange ganger, men nå turte jeg ikke å la være. Jeg følte det var den eneste måten jeg kunne unngå å miste kontakt med ungene mine. Det var så hardt mot hardt, at jeg hadde ikke noe valg.

²⁴ Jenkins, 2008: 150

²⁵ Leach, 1976

²⁶ van Gennep, 1977

²⁷ Turner, 1967, 1974, 1997

Ifølge Turner²⁸ kan overskridelse av terskelen, det å tre inn i det liminale, bære preg av personlige kriser og brudd i livsløpet. Å bryte med et kjent sosialt miljø og avslutte et rituellet rusmisbruk som har dominert store deler av livsløpet, slik deltakerne i studien hadde gjort, forstår jeg som et brudd og en eksistensiell krise:

Det der med å bli avhengig av stoff da, sånn jeg ser det, er veldig mye som å bli forelska. Og det å slutte med stoff er som å ha kjærlighets sorg. Det er et utrolig tap, og du klarer plutselig ingenting... Sånn er det litt å miste din narkoidentitet også, du mister den personene du er på en måte. Og en annen ting, som narkoman – uten at jeg skal prate for andre, selv om jeg tror jeg kan det – som narkoman blir man hekta på det å være hekta, på livsstilen. Sitter du på gata og tigger for å få penger til Dolcontin også får du det av legen, så står du på gata og selger dem etter på. Vi blir lissom avhengig av det å være narkomane. Det gir en identitet og en livsstil som sitter helt inntil margen.

På den annen side hevder Turner²⁹ at liminalfasen representerer muligheter i en periode mellom separasjon og (re)integrering. Endringsprosessens avsluttende ritualer skal på sin side inkorporere ny identifisering, bringer personen til et nytt sted i sin biografi, og tilbake til en relativt stabil tilstand og strukturell posisjon,

Slik jeg forstår det liminale fenomenet befinner det seg verken utenfor sosiale strukturer eller nødvendigvis ved dens grenser, marginalisert. Tilstanden dominerer i strukturens sprekker og rift, plassert et sted imellom kulturer. Dette stemmer overens med deltakernes hverdag; et sted imellom ruskulturen og det normale, med et ben i hver leir. Utsagnet gjengitt nedenfor kan leses som en beskrivelse av ulike sosiale posisjoner knyttet til de to kulturene.

I narkomiljø har jeg vært blant de som har klart meg bra, i det straighte har jeg ikke det. Så sammen med de narkomane har jeg følt meg bedre, følte meg mer hjemme blant de. Jeg hadde høyere status i narkomiljøet enn i det straighte.

²⁸ Turner, 1967

²⁹ Turner, 1997

Turner³⁰ beskriver liminalfasen som et sted der tvetydighet erstatter status, og mennesket blir strukturelt usynlige. Det er en uklar tilstand uten tradisjonelle referansepunkter, som faller mellom kategoriernes sosiale grenser. Deltakernes endringsprosjekt, deres reise fra en sosial posisjon til en annen, går i dette perspektivet gjennom et statusløst rom. Skrittet ut av liminalfasen, dramatiseringen av overgangsritets tredje fase, skal til gjengjeld gjenopprette deres strukturelle relasjoner, og resulterer i ny identifisering med nye rettigheter. Jeg har riktignok ikke inntrykk av at noe enkeltstående ritual vil integrerer deltakerne både personlig og sosialt, internt og eksternt, inn i en ny sosial struktur, i det jeg har kalt det normale fellesskapet. Deres tilhørighet til LAR fortolket jeg i lys av dette som en terskelsituasjon, en liminalfase, uten klare avsluttende grenser.

I samsvar med Jenkins³¹ forståelse av en dialektisk identitet, beskriver Turner³² den sosiale verden som dominert av dynamiske endringsprosesser, fremfor statiske strukturer. Livsløpet er prosessuelt, men også strukturert. Ingen struktur uten avgrensning til det flyktige, og ingen flyktighet uten noe fast å relatere til. Forstått som kollektive dimensjoner, er det prosessuelle og strukturelle gjensidig avhengige. Forutsigbarhet og spontanitet knyttes i dette perspektivet sammen, og definerer hverandre.

I følge Grimes³³ er overgangsriter tette og stiliserte kollektive handlinger, ment å anerkjenne eller effektuere endring. De opererer både individuelt og kollektivt, og har innvirkning på begge nivåer. I tråd med dette hevder Jenkins³⁴ at det er gjennom rituell interaksjon vi mennesker plasserer individuelle identiteter innen et kollektiv. Den forsterkede opplevelsen som ritualer har en tendens til å produsere relasjonelt, emosjonelt og kognitivt spiller en viktig rolle for integrering av identitet. Ritualets betydning, både for individet og det sosiale, kan gi assosiasjoner til identitetens dialektikk, til det gjensidige forholdet mellom interne og eksterne definisjoner, og til betydningen andre mennesker har for personlige identifisering. Grimes³⁵ påpeker at ritualer potensielt kan fylle kollektive identiteter med emosjonell signifikans nok til å gjøre dem meningsbærende for individet og dets selvidentifisering.

Separasjonsritualer svekker eksisterende identifisering, sosialt og individuelt. Teoretisk kan jeg forstå det slik at deltakerne, gjennom ulike separasjonsritualer, var ført vekk fra sine vante sosiale posisjoner og inn i et kaotisk mellomstadium, på veien til noe. Inn i

³⁰ Turner, 1967

³¹ Jenkins, 2008

³² Turner, 1997

³³ Grimes, 2000: 1-14

³⁴ Jenkins, 2008: 74-89

³⁵ Grimes, 2000: 15-86

Turners³⁶ liminalitet. I denne fasen er man separert fra tidligere status og/eller kjente kulturelle forhold, slik jeg vil si deltakerne hadde forlatt sin ruskulturelle tilhørighet, i bytte mot noe fremtidig, noe uklart, noe normalt. I dette perspektivet kan den sosiale verden i en liminal fase fremstå som tilfeldig og ustrukturert, uten kjente referansepunkter og meningsbærende symboler, men samtidig egalitært – hvilket jeg forstår som at man har samme muligheter som andre i den liminale sfæren. For den reisende, forstått som deltakerne i sine endringsprosjekt, vil dette gi liminalfasen sitt meningsinnhold. Tilstanden er preget av både kaos og muligheter, i den åpnes det for kunnskap som kvalifiserer til nye oppgaver og nye roller. Med liminalfasens muligheter kan ny identifisering bli introdusert utenifra og dramatisert, et innvielsesritual. Prosessen anerkjenner og forsterker ny identifisering, og plasserer den i sosial og strukturell sammenheng. I dette perspektivet vil innvielsesritualer potensielt føre deltakerne tilbake til orden, til tilhørighet. Riktignok til en annen orden enn før og med en annen strukturell tilknytning. I forlengelsen av dette kunne kanskje søknad og aksept av studieplass, og ansettelsesprosess fortolkes som mulige innvielsesritualer, som for deltakernes del hadde bidratt i normaliserende retning. Dette vil jeg se nærmere på i kapittel ni.

³⁶ Turner, 1967, 1974, 1997

Forhold til systemet

I dette kapittelet vil jeg se på deltakernes tilknytning til LAR som en identifiserende faktor. Jeg vil presentere det ambivalente forholdet jeg fikk inntrykk av at deltakerne satt med i forbindelse med LAR som identifiserende. Videre vil jeg vise faktorer som virket relevante for at deltakerne skulle begynne med legemiddellassistert rehabilitering på det tidspunkt de gjorde. I Turners¹ perspektiv forstod jeg dette som ritualer som flyttet dem fra sitt kjente miljø, fra sin identitet som rusmisbruker og over i liminalfasen. Avslutningsvis vil jeg fokusere på deltakernes forhold til substitusjonsmedikamentet, og til urinprøver som kontrolltiltak.

Identifisering med LAR

Deltakerne i studien hadde, på intervju tidspunktet, vært under institusjonalisert, legemiddellassistert rehabilitering i mellom tre og syv år, og deres tilknytning til LAR hadde til en viss grad betydning for hvordan de så seg selv.

Aasera: LAR er en del av livet mitt, så det blir jo litt... det er ikke til å unngå å tenke at det har det, holdt jeg på å si. Det er så stor del av livet, at det... Jeg er mer enn et LAR-menneske. Trur jeg da. Jeg er jo et LAR-menneske, jeg kan ikke si jeg er... Hvis jeg måtte velge straight eller LAR-menneske, så blir det LAR-menneske.

Utsagnet viste en ambivalens, men mellom det som kan kalles en normal identitet og en LAR-identifisering, ble LAR valgt. En normal identitet kan sammenliknes med en konform identitet, produsert og reproduisert gjennom konform atferd. Konform atferd symboliserer, slik Aronson og Aronson² beskriver det, tilhørighet til det normale, det store fellesskapet, til dem som definerer det konforme. I lys av Jenkins³ identitetsteori, kan interaksjon innen LAR-systemets institusjonelle ramme ha blitt en del av Aaseras identifisering. Med

¹ Turner, 1967

² Aronson og Aronson, 2007: 13-57

³ Jenkins, 2008

Goffmans⁴ rolleteori kan jeg forstå det slik at Aasera, i tilstrekkelig grad, hadde fremført rollen som LAR-bruker med oppriktighet, og fått anerkjennende respons fra publikum, de LAR-ansatte. Sagt annerledes, kan det se ut som systemet hadde en viss signifikans i Aaseras liv, men det var mer enn LAR som definerte henne – hvilket fremstod som viktig å få frem. Dette forstod jeg i retning av at LAR ikke dominerte henens selvbilde. Rollen som LAR-bruker ble riktignok anerkjent som et alternativ til det konforme, til det *straighte*. Dette kan leses som at Aaseras tilknytning til LAR, på intervjutidspunktet, i større grad virket identifiserende enn hennes normale samfunnsdeltakelse. LAR var forbundet med deltakernes historie og en del av deres skjulte kompleksitet. Ute i samfunnet, ute blant folk, blant ukjente, anerkjennes vår konforme rutinen i stor grad gjennom det Goffmans⁵ begrepsfestet som høflig oppmerksomhet. For deltakerne som hadde blitt sett som annerledes, blitt stirret på i den sosiale verden, fremstod innlemmelse i det normale som en endret ekstern respons. Jeg fikk inntrykk av at de ikke følte seg stirret på i tilsvarende grad som tidligere, på intervjutidspunktet var ikke deres forhenværende rusmisbruk åpenbart – forutsatt at de holdt injeksjonsmerker skjult – og de så seg ikke like annerledes som før. I hverdagen var innlemmet i den høflige uoppmerksomhets moral. Den høflige uoppmerksomhet vi gir hverandre innen det sosiale samholdet, kan jeg – i lys av Jenkins⁶ identitetsdialektikk – forstå som en ekstern anerkjennelse som er kvantitativt sterk, men med mangler på det kvalitative, på det nære. Anerkjennelsen innebærer en minimal grad av interaksjon, men blir i mine øyne meningsbærende på grunn av kvantitet, den innlemmer oss på en måte i fellesskapets overflate. Ser man ut som de andre kan man kanskje komme dypere inn i systemet. Avviket, det spesielle, det vi ofte vil se på – kanskje stirre på, samtidig som vi kjemper imot da det er uhøflig å stirre – innlemmes ikke i normen. I utsagnet ovenfor satt Aasera kategoriene *straight* og LAR opp mot hverandre som identifikatorer, og LAR ble valgt. Satt opp mot rusmisbruker som identitet, fremstod en *straight* identifisering som vanskeligere å forkaste. Eller rusmisbrukeren vanskeligere å omfavne:

Jeg: Hvis du må velge straight eller rusmisbruker?

Aasera: Da er det jo den andre, nei, jeg veit ikke, det er vanskelig å forklare... Jeg er under LAR, sånn er det bare. Den dagen jeg ikke er under LAR vil jeg se på meg selv,

⁴ Goffman, 1992

⁵ Goffman, 1963

⁶ Jenkins, 2008

kanskje, som fullt straight. Skjønner du hva jeg mener? For da får jeg ikke medisin mer. Det er bare, tankegangen er sånn.

Utsagnet tydet på at Aasera ikke ønsket å identifisere seg som rusmisbruker, det var hun ferdig med – og sa ikke engang ordet i denne sammenheng. Selvet ble kanskje reddet gjennom en identifisering med LAR, slik slapp hun å identifisere seg med enten rusavhengig eller det normale. LAR-bruker virket som et identifiserende element som var noe annet enn rusmisbruker, noe nærmere det normale, og et holdepunkt i Turners⁷ kaotisk liminalfase. Aaseras uttalelser tydet allikevel på at hennes rusidentitet var vanskelig å bli kvitt, hvilket kan stemme overens med Beckers⁸ beskrivelser av avvikeridentiteten som stemplet ned til individets indre. På intervjutidspunktet fikk jeg inntrykk av at deltakernes avvikeridentitet, tidvis, var sterkt til stede i deres selvbylde – også i interaksjon hvor de ble set som lik de andre, som rusfrie. Ved hjelp av Jenkins⁹ termer forstod jeg dette som en ubalanse i det dialektiske forholdet mellom eksterne og interne definisjoner. Selvbildet fremstod som mer eller mindre preget av rusmisbrukerens stigma, til tross for at situasjonelle eksterne definisjoner symboliserte tilhørighet i det normale. I lys av Hughes¹⁰ begrepsinndeling virket det som deltakerne manglet en masterstatus på intervjutidspunktet – forstått som et dominerende sosialt trekk, som de identifiserte seg selv med. I forlengelsen av dette fortolket jeg deltakernes hverdag som preget av den liminale fasens kjennetegn, som et statusløst rom imellom kategoriernes sosiale grenser. Det er ifølge Turner¹¹ en uklar tilstand, hvor man er separert fra en identitet uten ennå å ha entret en ny.

Jeg: Det å være LAR-bruker, er det noe som definerer måten du ser deg selv?

Aamina: Nei, det er ikke det første jeg tenker på.

Jeg: Hva er det første du tenker på da?

Aamina: Jeg vet ikke, hva er jeg, jeg er meg. Jeg vet ikke hva jeg skal si.

Jeg: Student?

Aamina: Jeg er jo student... jeg, ja, jeg er jo det – nå.

⁷ Turner, 1967

⁸ Becker, 1963

⁹ Jenkins, 2008

¹⁰ Hughes, 1945

¹¹ Turner, 1997

Jeg: Mor?

Aamina: Ja.

Jeg: Også LAR-bruker?

Aamina: Hehe... ja jeg er jo det. Men det er ikke noe som er meg lissom.

Aamina både avviste og aksepterte LAR som identifiserende, samtidig som det var viktig å avkrefte det som en personlig identitet. Det var som om LAR-merkelappen var klistret på henne, mot hennes vilje. Dette forstod jeg i lys av Jenkins¹² påstand om institusjoners og organisasjoners evne til å virke selvidentifiserende på sine medlemmer. Til tross for at Aamina ikke ønsket å identifisere seg med LAR, var det gjennom institusjonelt og organisatorisk medlemskap en faktor i hennes hverdag. Hun praktiserte LAR-rollen, men ”det er ikke noe som er meg”. Rollen som rusmisbruker praktiserte hun ikke på intervjuet, men det var den hun tidligere hadde identifisert seg med. Dette kan tyde på at et separasjonsritual var gjennomgått i van Genneps¹³ forstand, men at Aaminas normale identifisering ikke hadde forankret seg som dominerende i selvet. I dette perspektivet fremstod deltakernes oppstart i LAR som deres steg inn i liminalfasen, inn i det ukjente, inn i en tilstand med søken etter, og utprøving av, ny identifisering. Tilknytning til LAR ga etter mitt syn deltakerne tid til å prøve ut nye sosiale roller, nye anerkjente rutiner. Samtidig virket det som LAR-medlemskap ga dem tilhørighet til en institusjon grunnlagt i det normale – hvor deres historie var kjent. LAR-tilknytning ga til en viss grad deltakerne tid til å få en idé om hvilke sosiale rutiner de hadde ressurser til å fremføre vellykket, i en ny verden. Det virket som det medførte en mindre brå overgang fra ruskulturen til en konform tilhørighet, hvilket var i tråd med van Genneps¹⁴ beskrivelse av liminalfasen som veien til noe, som en prosessuell overgang. Daglig bruk av substitusjonsmedikamentet og interaksjon innen LARs institusjonelle ramme, ga deltakerne både tilhørighet til LAR, og rusavhengighet. Rollen som vellykket LAR-bruker fremstod som et hinder for å falle tilbake til tidligere rusmisbruk, de var allerede et godt stykke på veien til det nye. Samtidig fremstod det som et hinder for å komme seg videre identitetsmessig, for å komme seg ut av liminalfasen, inn i en ny sosial posisjon med en annen selvidentifisering.

¹² Jenkins, 2008: 156-168

¹³ van Gennep, 1977

¹⁴ van Gennep, 1977

Aaqil: Det som er, LAR har mye sånne grupper og du kan komme og lære å snekre, se på film, bowlinggrupper og ja. Jeg hadde vært med på en av de tinga der. Det jeg tror er at det er sikkert veldig fint til å begynne med, det kan fungere som ettervern. Ikke sant, kanskje vært i behandling eller sittet inne, så kan du begynne med de tinga der. Men jeg vil ikke fortsette å være i den gruppa. Jeg vil jo lissom ut. Og jeg har også sluttet å gå i NA og AA, men det er kanskje noe jeg burde... med fordel kanskje kunne fortsatt med. Men jeg sleit litt med det at 'hei jeg heter sånn og sånn og jeg er rusmisbruker'. Jeg følte lissom at jeg vill skape noe vekk fra det. Men så er det noe med å innse at det er en sjukdom som rir i deg lissom da, så akkurat med NA og AA har jeg tenkt jeg skal tilbake på møte, men jeg har ikke fått gjort det. Men, men, det med å være i LAR som en sånn tilhørighet, det er noe jeg ikke ønsker. Ikke det at jeg, det er mange som sier 'trur du du er så mye bedre en andre', men jeg føler ikke jeg er bedre enn noen, men jeg har lyst til å få det bedre... enn jeg har hatt. Og jeg trur at ved at jeg blir i den gruppa, må jo sikte oppover lissom...

Hvorfor nå, eller da?

Deltakerne hadde ulike grunner til å begynne i LAR på det tidspunktet de gjorde. Både interne opplevelser av tilværelsen og eksterne faktorer gjorde seg gjeldende. Avgjørelsens eksterne element ble hovedsakelig representerte av familien, hvilket utsagnet nedenfor belyste.

Aaqil: Moren og faren min, og [ekskjæresten]... fikk jeg for første gang merke at de alle satt hardt mot hardt, og sier at 'hvis du skal ha noe med barna dine å gjøre, så kommer vi til å måtte koble inn myndigheter så ikke [ekskjæresten] skal få noe problemer med barnevernet og sånn. Så du får ikke se ungane uten at vi kobler inn myndigheter. Du får heller ikke se ungane dine hvis du ikke er nykter, vi vil ikke ha noe mer med deg å gjørra og lignende'.

Aaqil beskrev press fra sine nærmeste, fra familien som en grunn til å begynne i LAR. Jeg forstod familien hans, i lys av Berger og Luckmanns¹⁵ beskrivelser av signifikante andre, som

¹⁵ Berger og Luckmann, 1966

personer som var avgjørende for at han ikke skulle miste all tilhørighet til det normale. I generell sammenheng kan familien sees som en av normalsamfunnets grunnleggende sosiale enheter, i utkanten av det sosiale fellesskapet er individet i større grad avkoblet fra familien. I forlengelsen av dette fremstod familien som Aaqils bindeledd til det normale. Influert av Barth¹⁶ forstod jeg hans interaksjon med familien som forhandlinger ved identitetens grenser. I interaksjon med mor, far og ekskjæreste møtte hans identifisering som rusmisbruker hans identitet og ansvar innen familiekollektivet. Ved hjelp av van Genneps¹⁷ teoretisering, skjønt med en bredere forståelse av ritualer, fortolket jeg utsagnet ovenfor som en beskrivelse av et overgangsritual. Endringsprosjektet til Aaqil var i dette perspektivet initiert og dramatisert utenifra, av familien, og hans beskrivelse vitnet om et felles fokus blant de tilstedeværende. Alle var opptatt av hans fremtidige rusfrihet og hans forhold til egne barn. I lys av Grimes¹⁸ beskrivelser virket det som de tilstedeværende, mor, far og ekskjæresten, symboliserte emosjonell signifikans nok til å bli meningsbærende for Aaqils livsløp.

Et internt element som fremstod som meningsbærende for inntreden i LAR var representert av døden. En opplevelse av å ha døden lurende rundt hjørnet var grunn til å igangsette rehabiliteringsløpet, noe utsagnene nedenfor tydet på.

Aasera: Jeg tror jeg var er sånn person som hadde dødd av overdose uansett, hvis ikke noe skjedde. Den der greia der... Jeg var litt lei på slutten, så jeg tenkte jeg må bare inn fort, få noe annet, for å ikke... ellers blir det bare... Det ender bare med en ting ikke sant, du blir død.

Aaqil: Jeg visste jeg skulle dø hvis ikke jeg fikk gjort noe. Det er bare sånn. Det går for langt, det er bare snakk om tid.

Døden, og begravelsen, er et av fenomenene van Gennep¹⁹ opprinnelig analyserte som et overgangsritual. De fleste av oss har følelser knyttet til døden, vi er bevisste vår egen dødelighet. En opplevelse av at døden nærmet seg fortolket jeg som et internt element som bidro til at Aasera og Aaqil igangsatte sine endringsprosjekter. Jeg fikk inntrykk av at Aasera hadde opplevd døden som umiddelbart truende, hvilket kan ha fylt henne med emosjonell signifikans nok – om så dødsangst – til å bevege seg i retning liminalfasen, vekk fra det

¹⁶ Barth, 1969

¹⁷ van Gennep, 1977

¹⁸ Grimes, 2000: 15-86

¹⁹ van Gennep, 1977

kjente. I tråd med Turners²⁰ beskrivelser av hvordan mennesket opplever å entre liminalfasen, fremstod det å kjenne dødens pust i nakken som en personlig krise, noe som medførte brudd i livsløpet og krevde endring.

Medikamentbruk og urinprøvetagning

Deltakernes forhold til LAR-systemet ved intervjutidspunktet var i hovedsak orientert rundt daglig medikamentbruk, sporadisk urinprøvetagning samt et og annet ansvarsgruppemøte.

Aaqil: Medisinen har helt klart hjulpet meg veldig, men det er nok like mye opplegget rundt, det at jeg må gå på urinprøver, det at jeg må leve straight, som hjelper meg. Men først og fremst er det nok det at jeg måtte skjerpe meg nå da. Til tross for at jeg nå går skikkelig inn for det føler jeg meg ikke helt nykter fordi jeg går på medisin.

Aaqil sa han ikke følte seg ”helt nykter” fordi han gikk på medisin i forbindelse med endringsprosjektet. Dette gjaldt alle deltakerne. Medikamentbruk fremstod i lys av dette som relevant for deres identifisering, det var forbundet med deres forlatte rusmisbruk. Samtidig bidro substitusjonsmedikamentet til å holde dem unna opioider, ved å ta bort abstinensene. Urinprøver bidro i samme retning. Alle pratet positivt om urinprøvene i form av at det bidro til å holde dem rusfrie. Samtidig ble det tilkjennegitt at det var en belastning til stadighet å gjennomføre dem. Det var riktignok ingen av deltakerne som på intervjutidspunktet gikk til faste urinprøver, men de ble utsatt for stikkprøver fra LAR.

Aamina: Det var veldig mye pga urinprøvene. Det er sånn... det holder meg i nakken da. Nå går jeg på stikkprøver, så nå kan det gå en måna eller to mellom hver gang, men jeg vet at de er der ikke sant. Den kan plutselig komme.

Aaqil: Et veldig kraftig hinder er at du går på urinprøver. Jeg får ikke bot hvis jeg sprekker, det skjer ingenting, annet enn at da får alle greier på det. Jeg får telefon fra legen, jeg fikk telefon fra legen på fritiden hans lissom, han ringte meg hjemmefra og sa 'jeg ser du har sprekt'. Fordi de bryr seg. Det var dritflaut, så det med urinprøve er kjempe gitter.

²⁰ Turner, 1967

Urinprøver var en kontrollmekanisme som deltakerne mente bidro positivt til deres rusfrihet. Aaqil hadde opplevd det som ”dritflaut” å levere en uren urinprøve. I Goffmans²¹ ånd fikk jeg inntrykk av at en uren prøve kunne fungerer miskrediterende på deres person, og potensielt reprodusere stigmaets mindreverdighet, gjennom en opplevelse av ikke å ha levd opp til verken egne eller andres forventninger. I motsatt ende virket rene urinprøver og positive tilbakemeldinger som en anerkjennelse av endringsprosjektet fremgang, slik utsagnene nedenfor vitnet om.

Aaqil: Jeg gikk på urinprøver, og jeg husker det gikk litt sport i det – at kontakten i Rusteam var så stolt av at det gikk så bra med meg. De sa jeg var en av dem de hadde størst forhåpninger til. Legen sa også det til meg lenge før LAR, da han ga meg dolcontin, at jeg var en av de han hadde størst tiltro til.

Aamina: På en merkelig måte betydde det mye for meg at de som så urinprøvene ble stolte. De sa det var så gøy å se at jeg var en av de få som virkelig fikk til dette.

Ifølge Berger og Luckmann²² trenger man signifikante andre til å bekrefte personlig utvikling og endring. I forbindelse med deltakernes endringsprosjekter virket sosial- og helsepersonell som en del av deres signifikante andre. Det var ikke mange andre som var kjent med deres personlige utfordringer – og ikke hadde de nevneverdig kontakt med andre som gjennomgikk noe tilsvarende og forstod deres verden, andre i LAR. I lys av dette var personalet i LAR og i Rusteam blant de få som kunne anerkjenne deltakernes utvikling. Det virket som interaksjon innen LAR-institusjonens rammer potensielt anerkjente deltakernes suksessfulle endringsprosess utvikling, på vei mot det rus- og medikamentfrie, det normale. Samtidig var tilknytning til LAR noe som, etter mitt syn, til en viss grad holdt deres identifisering tilbake i rusavhengighet, hvilket kan underbygge Jenkins²³ påstand om at institusjoner er kilder til identifisering.

Aaqil: Metadon er fint på den måten for det holder de fysiske abstinensene unna, men for meg da... Det å bruke metadon funker veldig greit en periode så er det ikke noe

²¹ Goffman, 1975b

²² Berger og Luckmann, 1966

²³ Jenkins, 2008: 164

hold i det lenger. Men for min del hadde jeg bestemt at dette var siste utvei. Nå måtte det gå bra. Også på en merkelig måte betydde det mye for meg at de som så urinprøvene ble stolte. De sa det var så gøy å se at jeg var en av de få som virkelig fikk til dette. På skolebenken nå, helt nykter, hvem skulle trodd det?

I utsagnet ovenfor kom en identifisering til syne. Anerkjennelsen Aaqil fikk ga ham en ny opplevd posisjon, hvilket kan si noe om hans identitetsprosess. Han sa han ”hadde klart å slutte, på en veldig mye bedre måte enn de fleste”. I lys av Jenkins²⁴ beskrivelse av likheter og forskjeller som identitetens dynamiske prinsipp, identifiserte Aaqil seg som forskjellig fra rusavhengige som ikke lyktes i sine endringsprosjekt, som falt tilbake til rusen. Dette skapte avstand til hans tidligere rusidentitet, og dyttet hans identifisering i ønsket retning. Det var riktignok også en del skam knyttet til rollen som LAR-bruker og til bruk av substitusjonsmedikament. Et stigma har, ifølge Goffman²⁵, en tendens til å bli fulgt av mindreverdighet; visshet om egne miskrediterte egenskaper kan gi gunstig grobunn for skam.

Aamina: Det blir litt skam. Hvorfor kunne jeg ikke klart det uten, hvorfor må jeg ha den krøkka, da? Samtidig som det irriterer meg litt at... at... jeg eller andre skal tenke sånn, for assa det er en medisin for en sykdom. Sånn ser jeg det i hvert fall da. Men det er en veldig skambelagt sykdom, skitten... Det er sånn jeg ser det for meg da, skittent og ekkelt. Det er sånn jeg ser det for meg sjøl også, når jeg tenker tilbake åssen jeg var... Latterlig å tenke på egentlig.

Aasera: Du ser på deg sjøl som annerledes da, når du går på medisiner, folk er veldig skept... eller negative til medisiner. Folk vet så lite om det der, hva de gjør. Noen tror bare du får kastet medisiner etter deg, og så ferdig med det. Men det er mye oppfølging i starten. Det er ikke bare å få det. Folk er så uvitende.

Medikamentbruk bidro til at deltakerne opplevde hverdagen sin som annerledes enn en normal hverdag, og medikamentet var knyttet til deres skambelagt historie. Slik Goffman²⁶ beskriver det er stigma knyttet til moralske svakheter av individuell art, som rusavhengighet, uærlighet eller uaksepterte lidenskaper, fulgt av skam. Dette er prosesser man tillegges ansvar

²⁴ Jenkins, 2008

²⁵ Goffman, 1975b

²⁶ Goffman, 1975b

for selv. En deformitet er i større grad knyttet til medfølelse fra samfunnets side, mens rusavhengighet ofte blir sett som selvforskyldt, hvilket gjør det mer skambelagt.

Oppsummering

I dette kapittelet har jeg vist hvordan deltakernes påbegynte legemiddelassisterte rehabilitering og medlemskap i LAR medførte en ambivalens i deres identifisering. De så ikke seg selv som rusmisbrukere, men identifiserte seg ikke med det normale – det straighte, som det ble sagt. Samtidig var en identitet som LAR-bruker ikke noe de ønsket å vedkjenne seg. LAR var en del av deres hverdag og farget dem på den måten, men var ikke deres identitet. Jeg fikk inntrykk av at LAR, som mulig personlig identifisering, var for tett knyttet til deres liv som rusavhengige, og en identitet som LAR-bruker ville på den måten holdt dem tilbake fremfor å dytte dem fremover. Med LAR-bruker som masterstatus ville det fulgt flere roller knyttet til rusavhengighet, hvilket virket som et hinder mot å komme seg videre personlig og sosialt, i retning normalisert selvidentifisering. Motstanden mot å anerkjenne LAR som identitet var noe av det som fikk deltakernes hverdag til å minne om liminalfasens identitetssøkende kjennetegn. De hadde separert seg fra livet som rusmisbruker, men hadde ikke et nytt element som dominerte deres identifisering. De befant seg et sted mellom rusavhengig og normal identifisering, i liminalfasens statusløse rom. I dette perspektivet har jeg fortolket deltakernes oppstart i LAR som et separasjonsritual – og tiden i LAR så langt som en liminal fase, kaotisk og uten faste holdepunkter, men med muligheter. I forlengelsen av dette fremstod LAR som en tilstand hvor deltakerne søkte ny identifisering, en fase som lot dem prøve seg frem.

I kapittelet har jeg foreslått faktorer som var relevante for at deltakerne startet i LAR da de gjorde. Det var ikke kun av egen lyst. De opplevde både eksterne og interne grunner til å igangsette endringsprosjektene sine. Det eksterne aspektet var hovedsakelig representert av familien. Ønsker om ikke lenger å skuffe dem og frykt for å miste kontakt med egne barn var viktige elementer. Samtidig fremstod opplevelsen av å ha døden pustende i nakken som en pådriver til å gjøre forandringer.

I den siste delen av kapittelet så jeg på deltakernes forhold til substitusjonsmedikamentet og til urinprøvetakning som kontrolltiltak. Medikamentbruk opprettholdt til en viss grad deltakernes syn på seg selv som avvikere og mindreverdige. Det

forankret på en måte hverdagen på intervjutidspunktet i deres tidligere livsførsel som rusmisbrukere. Bruk av substitusjonsmedisiner medførte en opplevelse av skam, det var stigmatiserende og assosiert med rusavhengighet. Urinprøvene, som jeg på forhånd trodde deltakerne ville føle som et nedverdiggende og stigmatiserende kontrolltiltak, omtalte alle relativt positivt. Det ble uttrykt problemer knyttet til den praktiske gjennomføringen av urinprøvetakning flere ganger i uken, men stikkprøvene deltakerne ble utsatt for på intervjutidspunktet oppfattet jeg som et tiltak som bidro til fortsatt rusfrihet. Det var flaut å levere en uren prøve.

En bolig eller et hjem

På intervjuetidspunktet hadde alle deltakerne egne steder å bo. En bodde sammen to av sine barn og to bodde alene, hvorav en hadde katt. Slik jeg forstod det spilte boligene ulike roller i deres egne endringsprosjekt. I intervjuene fortalte deltakerne om betydningen boligen deres og hjemmet deres hadde for dem. Tryggheten i hjemmet fremstod som en relevant faktor i deres normaliserte hverdag. Det å ha et sted å bo forstod jeg som et minstegrunnlag for å tilhøre det konforme. Det var normalt å ha et sted å bo. I lys av det forstod jeg boligen som en del av grunnlaget for deltakernes normaliserte identifisering, den var til en viss grad et minste felles multiplum innen det moralske fellesskapet. Det betyr riktignok ikke at alle med egen bolig var innlemmet i det normale fellesskapet, men at de som bodde på gaten ikke var det. I lys av dette kan boligen ha innvirkning, ikke bare på hvordan de fremstod sosialt, men også på det interne aspektet i Jenkins¹ identitetsdialektikk, på deltakernes selvidentifisering. Da tilhørte de i det minste ikke det som Aasera kalte ”utemiljø”. Ifølge Bourdieu² kan hvor vi bor og hvordan vi bor symbolisere posisjon i det sosiale rommet. Jeg har, i denne studien, i større grad undersøkt hvilken rolle deltakernes bolig hadde i deres individuelle endringsprosjekt, i deres selvidentifiserende reetablering innen det normales rammer. Boligen forstod jeg som et sosialt område hvor deltakerne, på godt og vondt, kunne handle uten innsyn fra det moralske fellesskapet. Innen boligens fire vegger kunne de skape seg et hjem, det hadde to av deltakerne gjort, de omtalte sine boliger som sine hjem. Jeg fikk inntrykk av at hjemmene deres ga tilhørighet, trygghet og var et sted de kunne koble av fra det sosiale kaoset. Dette var deltakerne som hadde vært lengst i LAR. Ved hjelp av Goffmans³ terminologi forstod jeg deres hjem som et fysisk avskjermet backstage, som et sted hvor deres selv kunne slappe av. Det var et sosialt område for oppladning. et sted for oppladning. For den siste deltakeren virket det ikke som boligen hadde denne funksjonen. Jeg forstod den, riktignok, fortsatt som et fysisk avgrenset backstage, men det fremstod ikke som et sted med sosialt oppladende effekt. Heller tvert imot. Boligen var et sted for ensomhet, hvor rusidentifiserende ritualer ble opprettholdt.

¹ Jenkins, 2008

² Bourdieu, 1996

³ Goffman, 1992

Bolig som et sosialt område

Rutiner og handlingsmønster i hjemmet fremstod som en faktor for boligens betydning i deltakernes individuelle endringsprosjekt. Blant deltakerne som beskrev boligene sine som et hjem, fikk jeg inntrykk av at, stedene ble verdsatt og tillagt en annen betydning enn boligene de hadde hatt som rusmisbrukere.

Aamina: Man må jo ha et sted å bo. Sofaen eller gjesterommet til en kompis hadde ikke gått. For det første hadde jeg følt at da var jeg en belastning, og så... Jeg hadde ikke hatt noe tilhørighet, jeg hadde ikke hatt noe eget hjem, som jeg kan kalle mitt, som jeg kan gjøre hva jeg vil i, ikke sant. Og pluss at da hadde det blitt enda en sånn tilbake til gamle dager, da jeg ofte lå på sofaer her og der da.

For Aamina ga hjemmet tilhørighet, som utsagnet ovenfor vitnet om. Tilhørighet knyttes, i det Jenkins⁴ omtaler som identitetens dynamiske forhold mellom likheter og forskjeller, til likheter. Hjemmet fremstod både som et goffmansk sted for oppladning, og som en base for å tre ut i den sosiale verden. Boligen plasserte henne et visst sted i det sosiale rommet, i en sosial posisjon med likhet til andre med egen bolig. Samtidig virket det som hjemmet, til en viss grad, distanserte Aamina fra hennes tidligere rusidentifisering. Hadde hun ikke hatt et sted å bo, ”hadde det blitt enda en sånn tilbake til gamle dager, da jeg ofte lå på sofaer her og der”, og en stadig påminner om rusmisbruk. Hadde Aamina ikke hatt et sted å bo, kunne det, etter mitt syn, fungert som en bekreftelse av hennes avvikeridentitet, til tross for at hun ikke ruset seg. Det virket ikke som ”sofaen eller gjesterommet til en kompis” var tilstrekkelig til å bli kalt et hjem, selv om det var et sted å bo. Å ha et sted å bo fremstod med andre ord ikke nødvendigvis som et hjem. Et hjem, påpeker Svensson⁵, er noe mer enn et sted å være og noe mer enn tak over hodet – det er en trygg base for individet, i vår sosiale virkelighet.

Aasera: Hjemmet mitt betyr mer nå enn det gjorde før, nei, det betyr veldig mye. Jeg trur det er like viktig for meg som alle andre. Det er jo der vi kan slappe av. Også er det deilig med litt hage, å holde på litt ute. Sommeren og sånt.

⁴ Jenkins, 2008

⁵ Svensson, 1996: 244

Gjennom intervjuet tegnet Aasera et bilde av hjemme sitt som en trygg sosial arena, der sluppet hun av. Hjemmet hadde, slik jeg forstod det, en annen sosial verdi på intervjutidspunktet, enn boligene hennes hadde hatt mens hun var rusmisbruker. I utsagnet plasserte hun verdien hjemmet hadde for henne, lik verdien alle andres hjem hadde for dem. Jeg forstod ”alle andre” som menneskene innenfor det normale. Hjemme hadde hun hage, hun kunne være ute, og der var hun sammen sine nære, sammen med barna og kjæresten. Graden av trygghet hjemmet ga deltakerne virket som relevant i deres endringsprosjekt. I lys av Jenkins⁶ dynamiske identitet fremstod hjemmet som en forankring, som ga et likhetstrekk til en normal kollektiv identifisering

Selv om det å ha egen bolig plasserte deltakerne i en statistisk kategori tilhørende flertallet i landet, og flertallet i LAR, kom ikke stedet med trygghetsgaranti. Et bosted fremstod ikke automatisk et hjem. Veggene hadde nødvendigvis ikke annen funksjon enn å skjerme beboeren fra omverden, og boligen virket som isolerende element, et sted man var alene.

Aaqil: Jeg har ikke noe sted som føles som veldig hjem akkurat nå, det kan jeg si. Jeg føler det litt som et hjem her, litt hos meg, litt hos svensken, men ikke noe... Jeg kan nok veldig lett føle et nytt sted som hjem, men knytter nok mer rot til mennesker enn steder da. Så for meg blir hjemmet der de jeg er glad i er. I leiligheten min blir jeg veldig ensom, er veldig ensom om mitt problem ikke sant.

I utsagnet ovenfor tegnet ikke Aaqil et bilde av leiligheten sin som en individuell base for trygghet, ikke som et hjem i Svenssons⁷ forstand. Heller tvert imot. I leiligheten var han ensom, hvilket Brekke⁸ påpeker kan resultere i en opplevd dårligere livskvalitet. Boligen til Aaqil fremstod, i lys av dette, ikke som en sosial ressurs på veien mot en rusfri identifisering, utover å være en inngang til de normales fellesskap. Leiligheten virket isolerende. Der var, til en viss grad, hans interne identifisering dominert av rusidentifiserende og ensomme erfaringer. Boligen til Aaqil fremstod som et område hvor en selvidentifisering preget av rusmisbrukets stigma lot seg reprodusere. Den fremstod ikke med backstage områdets restituerende egenskaper. Han hadde riktignok et annet sted som følte som hjem. Det var

⁶ Jenkins, 2008

⁷ Svensson, 1996: 244

⁸ Brekke mfl., 2010

stedet barna hans bodde, barna og deres mor, familien – hvilket jeg forstod som menneskets primærgruppe og grunnlag for kollektiv identifisering.

Aaqil: Det som er skjønner du, er at jeg føler lissom at dette er hjemmet mitt, det er her jeg har ungane og det er her jeg har dama. Det er her jeg har de jeg er glad i ikke sant, så målet mitt er å skulle flytte inn hit.

Hjemmet til familien ga Aaqil trygghet, der hadde han tilhørighet. Det var der han ønsket å bo. Sammen med familien utførte han normale roller, eksempelvis som far og ekskjæreste/kjæreste og utførte tilhørende oppgaver. Det virket som han, hos familien, spilte normalt anerkjente roller, eksempelvis som far og ekskjæreste/kjæreste – og fikk disse anerkjent, til tross for at rusmisbruket var kjent. I lys av Goffmans⁹ rolleteori forstod jeg dette som oppriktig utførte roller; roller som i samspill med publikums tilbakemelding vil feste seg i individet – roller som identifiserer. Ved hjelp av Jenkins¹⁰ dynamiske identitet forstod jeg hjemmet som et sted hvor identitetsdialektikken i større grad var i balanse, enn ute blant uinnvidde. I hjemmets interaksjon var det større samsvar mellom deltakernes selvidentifisering og de sosiale tilbakemeldingene de fikk. Der var deres kompleksitet kjent, og innlemmet i deres normale roller.

Jeg fikk inntrykk av deltakernes rutiner der de opplevde sitt hjem til en viss grad var individuelt ressurskrevende, hjemme ryddet de, vasket, lagde mat, vasket opp, holdt orden, passet barn, der deltok de i samspillet med omgivelsene. Jenkins¹¹ påpeker at ressurskrevende roller i større grad er personlig identifiserende enn mindre krevende rutiner. Anerkjennelsen hjemme betød ikke mer kun på grunn av rollens krevende utforming, men i tråd med hva Barth¹² skriver om en identitets behov for å anerkjennes sosialt for å befestes seg, fikk den også høyere verdi på grunn av hvem den kom fra, fra familien, fra inngruppen. Der var relasjonene basert på gjensidig nærhet, og genererte følelser av både positiv og negativ karakter.

⁹ Goffman, 1992

¹⁰ Jenkins, 2008

¹¹ Jenkins, 2008

¹² Barth, 1969

Livet bak boligens fire vegger

Jeg fikk inntrykk av at noe av det som bidro til å forme boligens sosiale effekt, var hvordan deltakerne levde sine liv innenfor veggene. På den ene siden tilrettela boligen for normale rutiner, rutiner forbundet med å holde et hjem og med å ha orden rundt seg. Disse rutinene virket det som deltakerne forbant med de normale, som utførte tilsvarende rutiner i sine hjem. De normale hadde orden i hjemmet. På den andre siden tilrettela boligen for rutiner som potensielt reproduserte en ruspreget identifisering, ved å være et sted uten innsyn.

Aaqil: Hos meg sjøl har det glidd ut. (...) Også har jeg aldri klart å ta det inn. Så det er et useriøst hjem, det ser ut som et narkoreir. Jeg har ikke noe kjærlighet til det hjemmet. Jeg har aldri skaffa meg et ordentlig hjem, den biten står kanskje igjen. Jeg skaffa meg den leiligheten og den så bra ut, men så rota jeg litt også rydda jeg opp igjen, men så er det akkurat som jeg bare har mistet interessen for det stedet. Jeg har lissom ikke... Det er rotete, jeg har ikke møblert det ordentlig.

Aaqil: Det jeg gjør når jeg er aleine... jeg på en måte ruser meg når jeg ser på film, det har blitt en slags rus. Hvis jeg er aleine hjemme fra morran kan jeg gjøre det fra formiddagen, selv om det er sol ute. Den også er sånn jeg prøver å jobbe med, og få bort. (...) Filmen er klar, jeg får vann i munn. (...) Det blir et rituale lissom.

I utdragene ovenfor har jeg fjernet deler av utsagnene etter etiske vurderinger, uten at jeg mener det vil skade det helhetlige bildet jeg prøver å tegne. Aaqil beskrev boligen sin som ”et useriøst hjem, det ser ut som et narkoreir”. Der manglet orden, det var rotete og med en spartansk innredning. Han hadde mistet interessen for stedet og i økende grad oversett behovet for opprydning. Var han hjemme, alene, kunne han ligge på sofaen og så på film i lang tid av gangen, hvilket han beskrev som en slags rus. Veien frem til sofaen og filmen fremstod som en rituell prosess, med ritualer som minnet ham selv om eget rusmisbruk, men som fremfor å ende i en injeksjon med heroin endte med at han så film liggende på sofaen. Isolert i sin egen leilighet, fremstod dette som en form for virkelighetsflukt, med rusidentifiserende ritualer som reproduserte selvbildets stigmatiserte og mindreverdige element. I boligen til familien, stedet Aaqil opplevde som hjem var ensomhet og rusidentifiserende ritualer var erstattet med interaksjon preget av nærhet.

Hjemme var handlingsmønstre i større grad knyttet til normalt anerkjent praksis. På intervjutidspunktet forstod jeg Aamina slik, at det var hverdagsrutinene i hjemmet som i størst grad skilte stedet fra boliger hun hadde hatt som rusmisbruker:

Aamina: Det betyr mer. Asså sånn... de leilighetene jeg har hatt før, har vært litt sånn, det er kult å ha tak over hode. Et sted vi kan sitte og sette sprøytene våre. Men nå er det et hjem. Nå er det... Her bor jeg. Holder i orden og styrer. Ja, så det er to vidt forskjellige ting. Nå er det ikke mye dritt over alt, rot og... Prøver å holde i orden i hvert fall.

Hjemmet var et meningsbærende element i Aaminas endringsprosjekt. Tidligere boliger hadde hovedsakelig fungert som tak over hode, som et ”sted vi kan sitte og sette sprøytene våre”. På intervjutidspunktet var hun i et annet ansvarsforhold til sitt hjem enn hun hadde vært til tidligere boliger. Hjemme holdt hun orden og bodde sammen med sin katt – i den var det selskap. Hjemmet fremstod som en trygg base for sosial utforskning, der måtte hun ikke skjule sin historie. I lys av Goffmans¹³ dramaturgi kunne hjemmet benyttes til å planlegge videre kontroll over sosial informasjon. Samtidig virket hjemmet som et sted hvor hennes fortelling, hennes stigma, ikke var en potensiell kilde til miskreditering – verken av selvidentifiserende eller sosial art. Det virket som det var det opplevelse av tilhørighet som ga hjemmet sosial verdi, uavhengig av om hjemmet var deres egen bolig eller ikke. Hjemme hadde de tilhørighet, og et medfølgende ansvar:

Aasera: Jeg styrer mer med ting her nå lissom, gardiner og skifter ting og... Ja, musikk og TV, og... Veldig hekta på å se på filmer... og høre musikk. Deilig med ikke de der... Kan skru på litt høy lyd.

Aasera uttrykte glede knyttet til å stelle hjemme og trivdes med ansvaret, men opplevde ikke å rekke stort mer enn bare det som måtte gjøres gjennom hverdagen – slik det er for mange. Ansvarstagning kom til syne gjennom husarbeid, gjennom beskrivelser av å styre med, og skifte ting, eksemplifisert av gardinene. Det virket som ordensskapende rutiner innenfor boligens fire vegger bidro til å reprodusere stedets verdi som et hjem. Som utsagnet gjengitt ovenfor vitnet om likte Aasera å høre på musikk og se på film, med høy lyd, når hun var

¹³ Goffman, 1975b, 1992

hjemme og hadde tid. Hjemmet var med andre ord ikke bare et sted for husarbeid og vedlikehold, det fremstod også som et sted for velvære og rekreasjon.

Oppsummering

I dette kapitlet har jeg foreslått det å ha et eget sted å bo som et grunnleggende kriterium for inkludering i de normales rekker. Uten sted å bo var man avviker, ikke nødvendigvis rusmisbruker, men ikke lik majoritetsbefolkningen. Jeg forstod det slik at en hverdag organisert fra ”sofaen eller gjesterommet til en kompis” potensielt ville forsterket, fremfor skapt avstand til, en rusforankret selvidentifisering. I forlengelsen av dette fremstod livet fra sofaen som en videreføring av rustilknyttede rutiner. Noen andres sofa var ikke et hjem. Et hjem var på sin side en trygg arena, med oppladende egenskaper. Stedet medførte en opplevd tilhørighet og var et avgrenset område hvor deltakerne kunne forberede seg på en kaotisk sosial virkelighet. Boligen til Aaqil fremstod riktignok ikke med disse oppbyggende egenskapene. I leiligheten var han stort sett alene og der virket endringsprosjektet som tungt å bære, der var han ”veldig ensom om mitt problem”. I lys av dette avgrenset ikke leiligheten et sosialt rom som ga trygghet, men isolasjon, og rammet inn et sted der ensomhet – forstått som en opplevd manglende tilhørighet – var et fremtredende, identifiserende element. Jeg har foreslått handlingsmønstre og sosiale rutiner innen boligens vegger, som relevant for stedets rolle som et trygt hjem eller som et isolerende rom. Hjemme, uavhengig av hvor det var, virket det som deltakerne utførte roller de anså som tilhørende det moralske fellesskapet, hvilket virket anerkjennende på deres normaliserte identifisering. I motsatt tilfelle, der boligen ikke var et hjem, fremstod den som et sted som muliggjorde rusidentifiserende atferd, uten innsyn fra andre. Avslutningsvis i kapitlet har jeg sett på det ansvarsforholdet deltakerne, satt med i tilknytning til sine hjem, forstått som trygge sosiale arenaer. Hjemme utførte de roller det ble stilt ressurskrevende krav til, der var de ansvarlige for noe utenfor seg selv, for at det var orden – sosialt, materielt og visuelt.

Arbeid og utdanning

I dette kapittelet vil jeg foreslå deltakernes tilknytning til arbeidslivs og utdanning som relevant for deres normaliserte identifisering. Arbeid og studier, forstått som regelmessig oppgaveløsning i en sosial kontekst, bidro til at deltakerne orienterte sine tanker rundt andre ting enn deres omfattende individuelle endringsprosjekt. Det ga dem noe annet å fokusere på enn rekreasjonens utfordringer, ikke som en flukt fra virkeligheten, men som en videreutvikling av deres nyetablerte identitetsprosess. Arbeids- og studieforhold bidro til at deltakerne følte seg nyttige. Det ble stilt krav til dem og det ga dem noe annet enn seg selv, sin egen selvfølelse å strukturere dagen rundt. På intervjutidspunktet skilte deltakernes hverdag seg vesentlig fra den de hadde hatt som rusmisbrukere, innen ruskulturen. Nedenfor, i kapittelet, vil jeg foreslå hvordan dette hjalp til å flytte deres selvbilder vekk fra rusavhengighet – det ga deltakerne tilhørighet til noe annet enn rusmiljøet, og flyttet deres hverdag i retning den normale borgers hverdag. Det kom riktignok frem i intervjuene, hvilket jeg vil prøve å vise gjennom kapittelet, en underliggende tone av stigma, av mindreverdighet knyttet til det Goffman¹ kaller potensiell miskreditering. Til tross for det som fremstod som arbeidshverdagens positive innvirkning på deltakernes normaliserte identifisering, fremstod arbeids- og studiested som et sosialt område hvor faren for stigmaets potensielt ødeleggende effekt var til stede. Gjennom kapittelet vil jeg benytte begrepet kolleger, både til å beskrive arbeidskolleger og medstudenter.

Endret tankefokus

Alle deltakerne beskrev det som viktig å ha noe å fylle hverdagen med, noen faste oppgaver. Opplevelsen av å bli stilt krav til ga en følelse av progresjon i livet, det ga til en viss grad hverdagen struktur og livet retning. Noe de hadde varierende grad av erfaring med. To deltakere hadde sporadisk arbeidserfaring fra tidligere, en beskrev sin som ”veldig dårlig arbeidserfaring da... det har det vært lite av”. På intervjutidspunktet hadde alle aktiviteter de fylte hverdagen med; en var student og to var i jobb. Endringsprosjektene deres ble tegnet

¹ Goffman, 1975b

som bilder av komplekse personlige utfordringer. Faste oppgaver å fokusere på fremstod som et vesentlig hinder mot å bli fanget av sine egne belastende tanker. Tanker preget av skam, ensomhet og bitterhet, basert på følelser knyttet til deres personlige biografier og medfølgende stigma, tanker som – med Jenkins² terminologi – potensielt reproduserte deres interne definisjoner forankret i et ruspreget selvilde. I forlengelsen av dette fremstod tilknytning til arbeidsmarked og studieliv som en vei vekk fra et negativt tankemønster, vekk fra muligheten til å drukne i selvforakt. Det hadde de ikke tid til når de var i fokusert aktivitet og ga selvet nye utfordringer.

Aamina: Jo, å ha noe å gjøre, det har vært veldig viktig. Det har det. Hadde jeg sitti hjemme hele dagen og sett på TV. Fra morra til kveld, dag ut og dag inn, det hadde ikke gått. Så glad er jeg ikke i TV asså.

Aaqil: Greia er at det er mange hinder, jobben er et av dem. Mister du det så plutselig får du masse tid som ikke er bra å ha, den tida hvor andre er av gårde og jobber og sånt. Da sitter du aleine og spinner med hue lissom.

Aasera: Man må lære mer, jeg må følge med mer, jeg må konsentrere meg mer. Og da får jeg ikke tenkt så mye på meg sjøl, det er kanskje bra. Ja, det er det. Det er veldig rart, etter jeg begynte å jobbe, hvor lite jeg har tenkt på meg sjøl om dagen.

Utsagnene gjengitt ovenfor vitnet om betydningen arbeids- og studieforhold hadde i deltakernes hverdag. Det var viktig å ha noe å gjøre, som Aamina sa, så hun ikke ble sittende å se på TV hele dagen. Aaqil beskrev jobben som et hinder mot å falle tilbake til gamle rutiner, mot å bli sittende alene med egne belastende tanker. Dette ble også beskrevet av Aasera som en av jobbens effekter, ”da får jeg ikke tenkt så mye på meg sjøl, det er kanskje bra”. Samtidig beskrev hun, slik jeg forstod det, jobben som en læringsarena, som et sted hun måtte følge med å konsentrere seg. Jeg fikk inntrykk av at deltakerne opplevde det som positivt, om så tungt, å bli stilt konkrete krav til, det ga dem til en viss grad fastlagt oppgaver å orientere sitt fokus rundt. Oppgavene løste ikke seg selv. I lys av Jenkins³ dialektiske identitet forstod jeg samhandling innen arbeidets og studiets sosiale kontekst, som interaksjon

² Jenkins, 2008

³ Jenkins, 2008

som anerkjente den rusfrie, normale, rollen deltakerne presenterte. Ut ifra Beckers⁴ stemplingsperspektiv vil dette potensielt utvikle seg til deltakernes masterstatus, som deres karriere. På intervjutidspunktet fikk jeg riktignok nok ikke inntrykk av at stempeling i positiv retning – det at andre i større grad inkluderte deltakerne sosialt innen normale rammer – hadde resultert i en dominerende masterstatus på lik linje med den stigmatiserte avvikerkarrieren. Det fremstod som om det å være ekskludert fra høflig uoppmerksomhet og andre regjerende normer for samhandling, hadde stemplet hardere enn det innlemmelsesprosessen gjorde, og ikke minst over lengre tid. Samtidig virket det som den sosiale anerkjennelse som foregikk blant kolleger ga deltakerne tilhørighet på et eller annet nivå, i retning en allment akseptert posisjon. Med goffmanske briller forstod jeg dette som at deltakerne utførte sine studie- og arbeidsroller med en oppriktighet som publikum responderte på, og gjennom det potensielt festet seg til deres selvidentifisering, til deres person. I forlengelsen av dette fremstod deltakernes arbeids- og studiesteder som potensielle kilder til miskreditering, der ble de anerkjent som normale, tilsynelatende basert på en hemmeligholdt kompleksitet som stred mot bildet de ga av seg selv. Bevisste sitt eget stigma utøvde deltakerne streng kontroll over sosial informasjon i interaksjon med sine kolleger.

En nye sosial arena og et straightere liv

På intervjutidspunktet var Aaqil lærling på fulltid, på vei til mot et fagbrev, hvilket han hadde vært i to år intervjutidspunktet:

Aaqil: Jeg har jobbet i to år nå og følt jeg har levd mye straightere enn det jeg har gjort noen gang. Livet har vært på en helt annen hylle enn tidligere, men jeg har drukket på kvelden.

Hverdagen til Aaqil fremstod ikke som en dans på roser, selv om han hadde jobb. Jobben bidro riktignok til at han så seg selv som mer normal enn tidligere. På intervjutidspunktet hadde han ”levd mye straightere enn det jeg noen gang har gjort” og livet var ”på en helt annen hylle enn tidligere”, til tross for at han hadde drukket på kvelden. Han brukte med andre ord et normalt akseptert rusmiddel, men ikke narkotika. Identitetsmessig fortolket jeg

⁴ Becker, 1963

dette som en måte å komme seg bort fra en narkoman identitet, og samtidig ruse seg. Til tross for en noe normalisert hverdag, med jobb på dagen og alkohol på kvelden, hadde Aaqil sluttet å drikke andre gang jeg møtte ham. Da hadde han begynt på Antabus, i tillegg til substitusjonsmedikamentet. På intervju tidspunktet jobbet Aasera innenfor sosiale omsorgstjenester, og hadde vært i ansettelsesforholdet i rundt syv måneder. Hun hadde tidligere jobbet i samme bransje, men hatt et opphold på et halvt år og ønsket å utdanne seg innenfor feltet. Hun var på jobb fire dager i uken da vi møttes, men skulle begynne med fem dagers arbeidsuker måneden etter:

Aasera: Jeg er fornøyd med jobben. Fire dager i uka fram til nå, jeg begynte på 50 eller 60 prosent, nå er jeg på 80 også skal jeg opp i hundre snart. Også har jeg hatt jobb fra litt over åtte til halv fire hver dag. Nå skal jeg begynne i vakter. Da blir det mer jobb som de andre. Kanskje det blir lettere da, får et eller annet å forholde meg til. De samme personene, som de sier at... De går vakter ikke sant, det tror jeg blir bedre.

Aaseras arbeidsdag skulle bli mer lik den hennes kolleger hadde, hvilket det virket som hun så frem til. I lys av Berger og Luckmanns⁵ beskrivelser av signifikant andre, anså jeg til en viss grad hennes kolleger som dette. Med det dynamiske forholdet mellom likheter og forskjeller, som Jenkins⁶ legger til grunn for identifisering, virket det som hennes nye turnus potensielt ville identifisere henne som mer lik sine kolleger – hvilket jeg fortolket som økt avstand til et ruspreget selvbilde. Aamina, som var under utdanning på intervju tidspunktet, gikk første året i et treårig studieløp, på en bachelorgrad. Intervjuet ble gjennomført tre uker etter studiestart. De fire foregående årene hadde hun gått på skole for å få studiekompetanse. Hun var skeptisk til å dele sin historie med mennesker på det nye studiestedet:

Aamina: Å begynne fortelle folk her lissom, det syns jeg virker bare helt... Da skal jeg bli godt kjent med folk først i hvert fall. Og vet at de holder kjeft.

⁵ Berger og Luckmann, 1966

⁶ Jenkins, 2008

Utsagnet tydet på at Aaminas nye sosiale arena, hennes studiested, var et sosialt område hvor hennes stigma medførte en potensiell miskreditering. Der utøvde hun, med Goffmans⁷ terminologi, streng kontroll over sosial informasjon, gjennom en hemmeligholdt biografi.

Hverdagens nye utforming

Deltakernes tilknytning til arbeids- og utdanningsmarkedet fremstod som et strukturende element i deres hverdag. Der hadde de oppgaver, som jeg vil si mye av hverdagen var orientert rundt. I lys av van Genneps⁸ overgangsritualer forstod jeg deres arbeids- og studieforhold som sosiale handlinger som bidro til å reintegrere deltakerne i samfunnet, ut av liminalfasen og inn i en annen sosial posisjon enn deres tidligere rusidentitet. Gjennom arbeid og utdanning kunne nye sosiale referansepunkter bli introdusert og dramatisert. I forlengelsen a dette virket arbeids- og utdanningsforhold som rituelle sosiale handlinger, forbundet med normal livsførsel, som bidro til å reintegrere deltakerne i samfunnet. Dette var et vesentlig element i deres endringsprosjekt. Med arbeids- og studieforpliktelser ble deltakernes hverdag til en viss grad rammet inn av noe annet enn deres rehabiliteringsløp, eksempelvis av arbeidstider og arbeidssteder.

Aasera: Opp klokka seks, litt over seks, få opp ungene, kle på de, lage matpakke, få levert de. Da tar jeg buss... Ja, eller, jeg snakker jo med de på skolen eller de som er der da, i barnehagen. Og så tar jeg bussen til byen, og så tar jeg den derfra og til utenfor andre siden av byen.

I utsagnet fortalte Aasera om morgenritualet, og veien til jobben. Hun stod opp tidlig, fikk opp og klargjort barna for dagen, før de begynte på reiseruten. Den gikk innom tre busser, en skole og en barnehage. Det hørtes hektisk ut – allikevel fremstod morgenritualet som formende på hverdagen. Å stå opp på morgenen, hver dag, fremstod som en handling av betydning på intervjuutidspunktet, det var noe deltakerne ikke i vesentlig grad hadde forholdt seg til i sin forhenværende tilværelse. Deres arbeid og studier ga dem en grunn til å stå opp,

⁷ Goffman, 1992

⁸ van Gennep, 1977

det ga dem forpliktelser, overfor seg selv og andre. I utsagnet gjengitt nedenfor beskrev Aamina deler av hverdagen sin, og tidlig forelesning fremstod som en grunn til å stå opp.

Aamina: En vanlig dag er å dra på skolen. Når jeg begynner tidlig står jeg opp klokken seks, spiser litt frokost, og TV. Det er lissom første som blir slått på. Veldig TV-slave. Så er jeg på skolen, prater med folk der, prøver sette meg ned å lese litt, hvis jeg har ork. Hvis ikke er det bare bussen hjem og sette på TV.

Til tross for at Aamina kom seg opp tidlig, fremstod studieløpet som mindre strukturerende på hverdagen enn arbeidsforholdene til Aasera og Aaqil. Studenttilværelsen innebar, på godt og vondt, en annen grad av frihet, eksempelvis gjennom kortere dager og færre dager, hvilket ga Aamina større deler av sin hverdag å strukturere på egen hånd. Friheten ga, etter mitt skjønn, ikke bare hverdagen hennes muligheter, men også en grad av usikkerhet – forbundet med hennes kapasitet til å lykkes i studiet, i egne øyne. I utdanningsløpet ble det stilt fortløpende krav, obligatoriske og selvpålagte, orientert rundt en fremtidig eksamen, og avslutningsvis et diplom. Innfrielse av ulike krav ble med andre ord ikke fortløpende bekreftet. I arbeidslivet fikk jeg inntrykk av at Aasera og Aaqil i større grad var stilt overfor utfordringer av mer kortsiktig karakter. I forlengelsen av dette virket fortløpende løsning av ulike oppgaver, forstått som regelmessig opplevelse av utfordring og mestring, som en berikelse av hverdagen, og som et element som bidro i deltakernes identifisering. I utsagnet nedenfor fortalte Aamina om hvordan hun organiserte studiet utenom forelesning, om kollokviegruppen hun var en del av.

Aamina: Jeg har gjort det litt. Sitti og... Vi er noen som har lagd noe sånt... Prøver å få til en sånn kollokviegruppe. Vi hadde fått det helt i gang ennå da, men... De jeg prater med og har kommet i kontakt med, det går veldig greit å prate med de, det er ikke no problem det.

Aamina kjente ikke noen ved studiestedet da hun begynte der. Hun var riktignok, som utsagnet ovenfor vitnet om, med på å lage en kollokviegruppe, hvilket virket som en mulighet til å skape en form for sosial tilhørighet. Kollokviegruppen ga henne noe til felles med gruppens andre medlemmer, deres medlemskap, som noe mer nært enn forholdet til medstudenter generelt. I lys av Jenkins⁹ identifiseringsprinsipp ga det dem en likhet, og

⁹ Jenkins, 2008

Aamina, i en eller annen grad, noen å identifisere seg med, noe å tilhøre. Jeg fikk inntrykk av at hun satt mer pris på samhandling innen gruppen, enn med samtlige studenter til stede.

Opplevelse av utvikling

Fra samtalen med Aasera forstod jeg at arbeidet ga henne glede, samtidig som arbeidsplassen medførte noen sosiale utfordringer:

Aasera: De er veldig blide med meg, det er veldig koselig. Så snakker jeg masse med de på jobben, også tar jeg imot alle beskjeder jeg får, eller gjør ting uoppfordra. Og er veldig blid på jobb egentlig, koser meg veldig. Og sånn går det hele dagen, fram til jeg er ferdig. I pausen da, så springer jeg ut og røyker, også prøver jeg være litte gran sosial på de minuttene som er igjen. For det har vi fått beskj... Det gjelder ikke bare meg assa... men de som røyker, må lissom sitte i den pausen sammen de andre. Også prøver jeg være litt sosial. Og noen ganger så er det bare sånn her 'sorry folkens, jeg orker ikke så mye folk' så går jeg bare ut. Men det har vært lite av det i det siste da. Nå takler jeg det bedre og bedre.

I dette utsagnet tegnet Aasera et bilde av arbeidsplassen sin som både en positivt og utfordrende sosial setting. Hennes kolleger var ikke kjent med hennes historie, og jeg fikk inntrykk av at hun følte seg annerledes enn dem. Noe hun håpet hennes nye arbeidstider til en viss grad ville hjelpe mot. Det var i pausene Aasera opplevde det sosiale som utfordrende, da var ikke arbeidsoppgavene kollegenes felles fokus, og hun hadde trukket seg unna. Det hadde hun riktignok gjort mindre av i sener tid – og håndterte, som utsagnet ovenfor vitnet om, disse opplevde sosiale utfordringer stadig bedre. I lys av dette fremstod arbeidsforholdet som en kilde til personlig og sosial utvikling, der løste hun oppgaver og overkom hindre. Jeg fikk inntrykk av at utvikling og progresjon knyttet til arbeids- og utdanningsforhold var relevant for deltakernes identifisering vekk fra deres tidligere rusidentitet. Det var riktignok ikke alltid like lett å være på jobb, som utsagnet til Aaqil, gjengitt nedenfor, kan vitne om.

Aaqil: Det er mange kvaliteter ved meg, hvis man kan kalle det kvaliteter, som er sånne narkomane kvaliteter. Men det blir mindre og mindre av dem. Det føler jeg sjøl,

at jeg har konvertert mer og mer, sakte, men sikkert, og den største seieren, er det at jeg fremdeles har jobben. (...) Men skal jeg være helt ærlig, så er det egentlig så vidt det går, fordi jeg har en del fravær, jeg har vært sykemeldt, og jeg er veldig sånn... Er jeg sjuk er jeg borte lissom, jeg sliter meg ikke gjennom jobben med feber og greier. Det er tungt for meg å jobbe.

I utsagnet fortalte Aaqil om en konvertering; en saktegående, men sikker prosess vekk fra ”sånne narkomane kvaliteter”. Dette forstod jeg i lys av det Skatvedt¹⁰ beskriver som alminnelighetens potensial, som en stemplingsprosess i positiv retning. På intervjutidspunktet var, som utsagnet ovenfor vitnet om, konverteringsprosessens største seier at han holdt på jobben. Uavbrutt tilknytning til arbeidslivet fremstod som vesentlig for Aaqils endringsprosjekt, for identifiseringens nye retning. Jobben var en motpol til hans opplevde ”narkomane kvaliteter”, opplevelser som på sin side virket opprettholdende på rushistorisk selvidentifisering. Jeg fikk inntrykk av at den psykososiale kravsituasjonen arbeids- og studieforhold medførte, var vesentlig i deltakernes identitets normalisering. Det ga dem både en opplevelse av å bidra sosialt og av individuell utvikling. Det fremstod riktignok ikke alltid like lett verken å komme seg på jobb, eller å være på jobb, som utsagnet fra Aaqil tydet på. Begge deltakerne i arbeid var borte fra jobb mer enn de ønsket, grunnet både egen og barns sykdom, og grunnet møter med rehabiliteringssystemet. I utsagnet gjengitt nedenfor tegnet Aaqil et tydelig bilde av den kravsituasjonen – slik jeg forstod den – deltakerne var stilt overfor i deres arbeids- og studieforhold, og til en viss grad hvordan den ble håndtert.

Aaqil: Sånn på jobben, når det er masse andre folk, det er en tung tid. Det er hardt, men jeg har bestemt meg for å fullføre det lissom. Jeg trur det er hardere for meg enn det er for dem, men det trur jeg det hadde vært selv om jeg ikke hadde vært på kjøret, bare ikke jobba på lenge... Vært borte lenge, ikke vant til å stå til ansvar for noen. Når du ruser deg gir du litt faen i hva sjefen sier, bryr deg ikke om du mister jobben.

¹⁰ Skatvedt, 2008

På vei til en ny identitet

På intervjutidspunktet identifiserte Aaqil seg eksplisitt med sitt fag. Prosessen frem til jobben, i form av skolegang, yrket og den sosiale posisjonen som fulgte med fremstod som vesentlige aspekter i Aaqils identifisering.

Aaqil: Jeg følte at jeg ville oppnå no, det er den ene biten ved det... For min selvtilitt følte jeg at det var viktig for meg å få et fag, at det var noe jeg kunne som ikke alle andre kan. Jeg har nå prøvd å skape noe nytt, ved å ha fått meg den jobben jeg har. En ny identitet som [gartner] er noe jeg er veldig stolt av. Det at jeg har klart å fullføre skolen og er lærling nå... Plutselig har jeg blitt han folk kan spørre om fagting, det har vært utrolig stas.

I utsagnet kom faget til Aaqil frem som et viktig element i hans endringsprosjekt. Faget forstod jeg som en rusfri faktor å forankre identifiseringens nye retning i. Det var nok bare å holde seg rusfri uten å gi identitetsprosessen noe annet å bygge på. Arbeids- og utdanningsløp fremstod som veier til å skape seg en ny identitet, til identifisering med noe annet enn rusavhengighet. Det var ”noe straight å holde fast i”, som det ble sagt. Aaqil beskrev det som viktig for selvtilitten å få seg et fag, og identifiserte seg i utsagnet med sin yrkesrolle, som gartner. På intervjutidspunktet beskrev han seg som en person andre spurte om faglig assistanse. Dette forstod jeg i lys av Barths¹¹ påstand om at det er viktig å bli anerkjent av andre, for å anerkjenne seg selv og sin egen identitet – hvilket tydet på at Aaqil var anerkjent som gartner av andre. Ifølge Jenkins¹² avhenger selvidentifisering som medlem av en gruppe av anerkjennelse fra andre medlemmer av gruppen. Ut ifra dette fortolket jeg at Aaqil var anerkjent av sine kolleger som en av dem, en tilhørende faget, og at han til en viss grad identifiserte seg med det. I forlengelsen av dette forstod jeg arbeidsplassen som en sosial arena, hvor Aaqils identifisering skapte avstand til hans tidligere rusidentitet.

Aamina, som var student, uttalte å ha funnet sin retning yrkesmessig. Fra ikke å ha visst hva hun ville gjøre, hadde valg av utdanning blitt klargjort for henne mens hun så på TV – plutselig. Kravene hun ble stilt overfor som student, så hun frem til å gripe fatt i, det fremstod som en berikelse av hverdagen:

¹¹ Barth, 1969

¹² Jenkins, 2008

Aamina: Det er sånn, jeg gleder meg til å komme på skolen hver dag.

Jeg forstod det slik at Aamina trivdes med å være student, men opplevde den personlige interaksjonen utdanningen medførte som mer utfordrende enn den faglige. I den faglige hadde hun og de tilstedeværende felles fokus, for eksempel i kollokviegruppen:

Aamina: Da er vi lissom sammen om en ting. Men kommer inn på den, mer sånn dagligdagse ting som jobb og fritid og... som mange har, og driver på med her da. Da føler jeg meg litt sånn... Jeg vet ikke hva jeg skal si. For jeg hakke noe erfaring ikke sant.

I utsagnet beskrev Aamina kollokviegruppen som et sted hun og de andre var samlet om noe. Med durkheimianske briller så jeg kollokviegruppens interaksjon som en rituell samhandling, hvor medlemmene hadde felles fokus – og med potensial til å produsere og reprodusere gruppetilhørighet. Til tross for kollokviegruppens inkluderende ritual, medførte medlemskapet en fare for miskreditering, for å bli gjennomskuet. Goffman¹³ påpeker at man som potensielt miskreditert ikke kan vite når man vil møte mennesker med inngående kunnskap om ens stigma, som kan gjennomskue rollen og røpe den stigmatisertes hemmeligheter. Opplevelsen av manglende erfaring med hverdagslige aktiviteter, påvirket Aamina i samhandling med andre studenter. I interaksjon orientert rundt personlig fremfor faglig tematikk, reserverte hun seg i større grad. Den personorienterte samhandlingen fremstod om en trussel mot hennes hemmeligholdte biografi. I intervjuet med Aasera kom det frem at hennes arbeidsforhold dekket en del av hennes menneskelige sosiale behov – og ga henne et grunnlag for å etablere kollektiv tilhørighet:

Aasera: Litt av det sosiale får jeg nå på jobben, merker jeg, men det er jo et liv utenom det også.

Aasera: Hvor mye [jobben] betyr veit jeg ikke... men veldig mye. Det blir jo en del av deg da, når du går på jobb. Det blir en del av deg til slutt, når jeg har vært der litt lenger tenker jeg. Eller jeg blir en del av, felles da.

¹³ Goffman, 1975b

I det nederste utsagnet gjengitt ovenfor snakket Aasera om å bli en del av jobben, og at jobben ble en del av henne. Jenkins¹⁴ (124) beskriver kollektive identiteter som en konsekvens av gjentatt interaksjon, hvilket var i tråd med utsagnet til Aasera. Hun foreslo at jobben ble en del av henne når hun hadde vært der litt lengre, når hun i større grad har gjentatt interaksjonen med sine kolleger. I lys av Jenkins¹⁵ dialektikk forstod jeg kollektivitet som å ha noe til felles – en likhet, som tilrettela for tilhørighet og gruppeidentitet. Slik jeg forstod det muliggjorde ikke arbeidets kollektive organisering kun til selvidentifisering med gruppen, med kollegene. Jobben bidro også til at Aasera i større grad så seg selv som en akseptert samfunnsborger, som inkludert:

Aasera: Jeg føler jeg er det. I hvert fall nå som jeg jobber, føler jeg det mer faktisk. Jeg setter mer pris på den fritida, fritida mi... Å yes, nå er det hæl. Jeg føler meg mer nyttig nå, at jeg gjør noe. Folk venter på at jeg kommer.

I utsagnet ovenfor snakket Aasera om opplevelsen av å være inkludert i samfunnet, mye takket være jobben. På jobb ble det stilt krav til henne, der stod hun ikke bare til ansvar for seg selv, men også overfor andre – ”folk venter på at jeg kommer”, som hun sa. Til tross for at deltakerne ikke følte seg selv som tilhørende det normale på intervjuutidspunktet, var de sosialt inkludert i fellesskapet i hverdagen. Innen deres aksepterte hverdag virket det som de var preget av en selvstigmatiserende prosess, forankret i deres hemmeligholdte biografi. Aaseras arbeidsrelasjon bidro riktignok til å redusere forskjellen mellom *meg* og *de andre*, mellom henne og det abstrakte bildet av noe normalt – hvilket rettet hennes identifisering mot det normale, og vekk fra rusmisbrukets avvikeridentitet.

Det at deltakerne i stor grad omtalte normale som straighte, bidro, slik jeg forstod det, til å opprettholde skillet mellom *meg* og *de andre*, til tross for at de tilsynelatende fungerte på lik linje med øvrige samfunnsmedlemmer. De opplevde ikke seg selv som helt straighte, de gikk på medisiner og hadde en ustraight kompleksitet. Deres bakgrunn med rusavhengighet var hovedskille mellom dem og de normale, og en følelsesmessig og grunnleggende forskjell. Begrepet straight ble sidestilt med å være normal, og ettersom de ikke så seg selv som straighte, fremstod det som problematisk å inkludere seg selv blant de normale. I lys av Jenkins¹⁶ dynamiske forhold mellom likhet og forskjell, forstod jeg at deltakerne bar på en

¹⁴ Jenkins, 2008

¹⁵ Jenkins, 2008

¹⁶ Jenkins, 2008

hemmelighet som gjorde dem forskjellig fra det normale, til tross for en tilnærmet lik hverdag og identitetsmessig anerkjennelse i storsamfunnet. På intervjudtidspunktet fremstod riktignok ikke deres fellestrekk med det normale som grunnlaget for kollektiv selvidentifisering, skjønt som utsagnet ovenfor viste bidro jobben i den retningen. Gjennom jobben ble Aasera inkludert i et arbeiderkollektiv, for å låne et begrep fra Lysgaard¹⁷, som en del av sin kollegiale gruppe, og i forlengelsen av det så seg selv som mer tilhørende det sosiale fellesskapet enn samfunnets marginer.

Oppsummering

I dette kapittelet har jeg prøvd å vise hvordan inkludering i arbeidsliv og utdanning påvirket deltakernes identifisering. Utvikling i arbeids- og studieforhold ga en opplevelse av progresjon i livsløpet, gjennom det erfarte de fremgang, endring. Oppgaveløsende utvikling bidro til at deres identifisering i mindre grad var dominert av rusavhengighet. Deres identifisering fikk gjennom arbeid og utdanningsløp noe annet å feste seg ved, noen nye referansepunkter, som ikke var knyttet opp mot deres forhenværende tilværelse. Gjennom jobben og studiet fikk deltakerne en ny gruppe å identifisere seg med, om ikke annet hadde de det til felles med sine kolleger at de var kolleger. Samtidig fremstod arbeids- og utdanningsforhold som et likhetstrekk med den sosiale majoriteten. Regjerende normer tilsa jobb og utdanning, forstått som samfunnsdeltakelse, som å bidra til fellesskapet, bidra samfunnsøkonomisk.

Arbeid i sosial kontekst fremstod som en kilde for kollektiv identifisering og tilhørighet, en kilde som ikke var representert av andre rusavhengige, og en kilde hvor deltakerne ble identifisert som noe annet enn rusmisbrukere. Dette forstod jeg, i lys av Skatvedts¹⁸ beskrivelser av alminnelighetens potensial, som stempling i positiv retning. På den andre siden fremstod kollegialt samvær, med Goffmans¹⁹ terminologi, som en potensielt miskrediterende situasjon. Det var en usikkerhet knyttet til deltakernes nyetablerte relasjoner, til deres kolleger. De var uvisse hvordan deres historie ville bli reagert på, hvis det ble kjent blant kollegene. Ville de fortsatt bli inkludert i det sosiale, eller igjen stemplet som avvikere,

¹⁷ Lysgaard, 2001

¹⁸ Skatvedt, 2008

¹⁹ Goffman, 1975b

som rusmisbrukere? I lys av denne uvissheten holdt de hovedsakelig sin bakgrunn for seg selv i arbeids- og studiesammenheng.

Deltakernes tilknytning til studier og arbeidsliv ga dem noe mer eller mindre fast å strukturere dagen etter. Det ga dem grunner til å stå opp på morgenen, steder å være til faste tider og oppgaver å løse. Gjennom arbeid og utdanning ble det stilt krav til dem, både av kognitiv og sosial art. I lys av dette stod de ikke bare til ansvar for seg selv, men også til en viss grad for andre – andre som regnet med at de ville fullføre sine oppgaver. Dette var en ansvarstakning de ikke var vant med som rusavhengige, en tilstand Aaqil beskrev som ”egentlig helt egoist, det er deg og din velvære du tenker på”. Kravene deltakerne, på intervjudispunktet, var stilt overfor i forbindelse med arbeid og studier, og innfridde, bidro på den ene siden til at de følte seg nyttige. På den andre siden bidro kravsituasjonen til at de opplevde seg selv som mangelfulle, eksempelvis ved ikke å oppleve å løse oppgavene sine like effektivt som sine kolleger. Samlet sett fremstod riktignok deltakernes arbeids- og utdanningsforhold som et sosialt og personlig gode, i det følte de seg nyttige og gjennom det var de bidragsytere i det store fellesskapet. Dette ga dem en ny sosial status, og et holdepunkt i en rusfri selvidentifisering.

Sosialt nettverk

I dette kapittelet vil jeg prøve vise hvordan deltakernes nære sosiale nettverk fremstod på intervjutidspunktet. Ingen av dem hadde regelmessig kontakt med gamle venner fra rusmiljøet, men de slo av en prat eller hilste på dem hvis de møttes tilfeldig. Dette ønsket de riktignok å unngå, hvilket resulterte i at deltakerne i liten grad oppholdt seg i sentrumsstrøk, hvor de kunne møte på gamle kjente. Jenkins¹ påpeker at vår personlige identifisering i stor grad preges av vår sosiale omgangskrets, hvilket – for deltakernes del – kan bety at endret sosialt miljø bidro til endret identifisering. Det at deltakerne på intervjutidspunktet ikke hadde kontakt med sine tidligere ruskolleger, var noe av det som ga deres tilværelse likhetstrekk med liminalfasen, som Turner² beskriver som en periode fristilt fra kjente kulturelle holdepunkter. Deltakerne uttrykte det som problematisk å etablere nye nære relasjoner, vennskap som ikke var forbundet med rusmidler på en eller annen måte. På intervjutidspunktet bestod deres nære sosiale omgang hovedsakelig av familie, inkludert kjærester, og noen venner.

Å etablere nye relasjoner

Deltakerne beskrev det som vanskelig å opparbeide seg et sterkt og kvalitativt godt rusfritt nettverk. I denne sammenheng så jeg nettverk i lys av Finsets³ definisjon, som sosiale relasjoner opparbeidet over tid, mellom mennesker med mer eller mindre regelmessig kontakt. Deltakernes sosiale nettverk var med andre ord som mennesker de møtte med en grad av hyppighet, og utviklet en form for gjensidig nærhet med. Systematisk kunne det deles inn i formelle og uformelle nettverk. Førstnevnte var basert på profesjonelle relasjoner, eksempelvis deltakernes forhold til ansatte i LAR eller i Rusteam, som jeg presenterte i kapittel syv. Sistnevnte, det uformelle nettverket, var deres omgangskrets, og var på intervjutidspunktet hovedsakelig representert av familien, og i noen grad venner. Jeg så forholdet mellom formelle og uformelle relasjoner som et kontinuum, med deltakernes

¹ Jenkins, 2008

² Turner, 1967

³ Finset, 1986: 9

forhold til det offentlige rehabiliteringssystemet i den ene enden og deres familiære relasjoner i den andre. I forlengelsen av dette plasserte jeg deres forhold til kolleger som et sted imellom. Kollegiale relasjoner tilrettela for utvikling av gjensidig nærhet gjennom regelmessig og rutinepreget interaksjon, til tross for et relativt formelt utgangspunkt. Jeg fikk riktignok inntrykk av at det var utfordrende å utvikle uformelle, gjensidige, nære og rusfrie relasjoner til kolleger:

*Aasera: Den største jobben for en eksnarkoman er å få tak i nye mennesker, og det...
Det er den største jobben. Det er ikke noe... fasitsvar på den.*

I utsagnet ovenfor beskrev Aasera det som en stor jobb å etablere nye rusfrie relasjoner av en viss nærhet, etter mange år forankret i et sosialt nettverk orientert rundt rusavhengighet. I lys av liminalfasens kjennetegn hadde hun på intervjutidspunktet separert seg fra en kjent kultur, med kjente koder og referansepunkter, og prøvde å etablere relasjoner i en ny verden. Turner⁴ påpeker at fasen medfører økt grad av risiko for individet, grunnet periodens udefinerte sosiale og moralske tilstand. Aasera mente riktignok, hvilket de uttrykte alle tre, å være kjent med koder og regjerende normer i samfunnet. Dette ble knyttet opp mot kunnskap om normal folkeskikk og dannelse, hvilket jeg forstod som et utgangspunkt for sosial samhandling. Et problem som ble nevnt var knyttet til den praktiske utførelsen av å etablere kontakt, til hvordan man gikk fra en formell relasjon til uformell, og fra en ukjent til en kjent:

Aasera: Ting jeg blir kjent med privat, det tror jeg er vanskelig. Hvordan gjør man sånn, jeg kan ikke bare si 'hei skal du være med meg hjem?' Jeg er ikke tre år lissom. Jeg er jo langt mye eldre.

I utsagnet fortalte Aasera om en kollega hun anså som en potensiell venninne, men hvordan hun i praksis skulle flytte relasjonen fra det kollegiale og i retning vennskap, det fremstod som en utfordring. Hun kunne ikke bare gå og spørre, det mente hun å være for gammel til, det var sånn barn gjorde. I dette lå en maktrelasjon. Det handlet om Aaseras posisjon i den kollegiale gruppen, og i Goffmans⁵ forstand om hennes muligheter til å definere den sosiale situasjonen, og tilrettelegge for vennskapsdannelse. Goffmann⁶ hevder at stigmatiserte

⁴ Turner, 1967, 1997

⁵ Goffman, 1992

⁶ Goffman, 1975b: 19

mennesker har en tendens til å identifisere seg selv, slik de har blitt identifisert av andre, mindreverdig – i Beckers⁷ terminologi har de tatt til seg sitt stempel. I forlengelsen av dette kan normer det stigmatiserte mennesket ”har overtaget fra samfundet omkring sig, sætte ham i stand til at være nøje opmærksom på, hvad andre ser som hans svaghed”.⁸ I lys av dette, og ut ifra deltakernes fortellinger, medførte mange år i rusmisbrukerens stigmatiserte rolle en utrygghet knyttet til egen rusfri rutine, og en visshet knyttet til andres bedømmelse av deres bakgrunn. Dette resulterte etter i en usikkerhet i interaksjon med andre, som ikke var kjent med deres historie, og det fremstod som vanskelig å klargjøre hvem de kunne stole på:

Aamina: Det er vanskelig å finne de rette folka. Det er ikke så lett, nei.

Aamina beskrev det som relativt uproblematisk å prate med ukjente i nye sosiale situasjoner, som for eksempel på skolen, hun syntes riktignok det var vanskelig – som utsagnet ovenfor vitnet om – å skape varige relasjoner, som kunne bli meningsbærende i hennes endring. Blant de kontaktene hun hadde etablert som rusfri, var det vanskelig å finne seg til rette over tid, relasjonene ble til en viss grad i overflaten. Hun hadde riktignok etablert ett nært forhold:

Aamina: Hvis jeg har besøk da, av... bestekompisen, han er lissom det nærmeste jeg har da, også går det én time, da er jeg dritt lei. Da er det best å ha han ut. Men det vet han da, han kjenner meg såpass godt at han vet når tida hans er ute.

I utsagnet snakket Aamina om sin sosiale hverdag. Jeg fikk ikke inntrykk av at hun hadde mye besøk, men at hun satt pris på besøk av ”bestekompisen” sin. Hun hadde møtt vedkommende i løpet av sine rusfrie år, de hadde gått på skole sammen. Vedkommende var også avviker av den skjulte sorten, riktignok ikke relatert til rus. Det virket som dette ga dem noen felles referansepunkter, og at personen var en av få hun kunne prate intimt med:

Aamina: Men jeg har ikke noen sånn person jeg kan gå til, som jeg føler meg lissom... Ja, jeg kan sitte og prate med deg om noe... Det må bli han derre bestekompisen min da, nei...

⁷ Becker, 1963

⁸ Goffman, 1975b: 20

Bestekompien var kjent med Aaminas tidligere rusmisbruk, og hun var kjent med vedkommendes annerledeshet, det virket riktignok ikke som det var dette samtalen deres var orientert rundt. Dette var noe de begge var kjent med, levde med, og ikke hadde behov for å ha oppe til dialog.

Ingen av deltakerne fortalte om nye relasjoner av betydning som ikke var kjent med deres historie, ikke utenom kolleger. Det fremstod som vanskelig å utvikle gjensidige relasjoner, og samtidig holde sin biografi skjult. Det handlet om tillit, som gikk hånd i hånd med åpenhet, og begge fremstod som vesentlige for å utvikle nærhet, vennskap. I goffmansk terminologi, befant deltakerne seg i all hovedsak frontstage når de presenterte seg selv sosialt, og samtidig hemmeligholdt sin biografi. Frontstage handler vi, ifølge Goffman⁹, ut ifra høflighetsnormer, med hyggelig småprat, eksempelvis i forelesningssalen eller på arbeidsplassen. Det virket riktignok som utvikling av nære relasjoner var avhengig av at deltakerne til en viss grad åpnet seg, at de viste den andre tillit, og i goffmansk terminologi innlemmet den andre litt mer backstage. De få ikke-familiære relasjonene, av en viss gjensidighet, jeg ble fortalt om, var alle innlemmet i deltakernes individuelle hemmelighet. Belastningen det medførte å ha en skjult historie, erfaring, kompleksitet, gjorde det problematisk for deltakerne å etablere nære relasjoner. Før historien var fortalt visste de ikke hvordan den andre ville reagere, og erfaringsmessig var de mest kjent med negative tilbakemeldinger, fra tiden med rusavhengighet. Slik jeg forstod det reduserte hemmeligholdelsen deres sosiale spillerom. Det var anstrengende og begrenset deres muligheter til å delta i dialog, i Skjervheims¹⁰ ånd, en treleddet relasjon. En treleddet relasjon forutsetter en grad av åpenhet og gjensidighet, men også der dette var etablert kom relasjonene til syne som noe problematiske:

Aaqil: Det er det som er så rart, at jeg hele tiden er aleine, det er andre som har det likt som meg, men de er på forskjellige stadier, så jeg er veldig ensom. Jeg føler at jeg ikke har noen venner. Har en på jobben som prøver å ha kontakt med meg og inviterer meg med på ting, men jeg er lissom... Avviser hele tida og sitter hjemme og ser på TV.

Jeg: Hvorfor avviser du han som inviterer deg med?

Aaqil: Fordi... det er tiltak, jeg orker ikke, jeg blir heller hjemme.

⁹ Goffman, 1992

¹⁰ Skjervheim, 2002

Jeg: Hadde det vært annerledes hvis det var noen fra rusmiljøet?

Aaqil: Det har jeg ikke tenkt over, men... Om jeg da lettere hadde sagt ja lissom, ja kanskje. Det trur jeg faktisk ja. Jeg har en annen som sluttet likt med meg og han, når han og jeg har ringt hverandre savner jeg han lissom, vi har lyst til å møtes. Jeg merker jeg har et helt annet fellesskap med han enn med han på jobben.

Jeg: Vet han på jobben hva du har vært gjennom?

Aaqil: Han vet alt sammen. Han er en av de få jeg har fortalt alt sammen til lissom. Men allikevel får jeg mye mer fellesskap med de som er i likest mulig situasjon som meg selv. Ikke en som er på kjøret, men en som har vært på kjøret og vært nykter noen år det er det aller beste for meg. Da er han mest mulig lik meg, like barn leker best.

Til tross for ønsket om å stable et rusfritt nettverk på beina, beskrev Aaqil det som tiltak å møte sin kollega i privat sammenheng. Det orket han ikke og ble heller hjemme. Og det, selv om kollegaen var blant de få han hadde fortalt sin historie til. Problemet med den nye, rusfrie relasjonen knyttet han til manglende likhet. Ut ifra Aaqils fortelling virket det riktignok ikke som kollegaen så det likt, da hadde han kanskje ikke invitert ham med ting. I samspillet mellom likheter og forskjeller, som Jenkins¹¹ beskriver som identitetens dynamikk, vektlegger gruppeidentifisering likhet. Utsagnet ovenfor kan vitne om at Aaqil gjorde det samme, forbandt likhet og tilhørighet. Fellesskap fikk han med dem som var mest mulig like ham selv, med dem han ikke bare kunne dele sin biografi med, men som også forstod den eller kunne relatere til den. Den sosiale og personlige ulikheten Aaqil opplevde i forholdet til sin kollega, fremstod som grunn til å avstå fra interaksjon. I forlengelsen av dette trodde han det hadde stilt seg annerledes hvis det var en tidligere rusavhengig, en i rehabilitering, som hadde invitert til samvær. På den andre siden, ønsket ikke Aaqil å etablere sitt sosiale nettverk med LAR som utgangspunkt, det trodde han kunne holde ham tilbake – og han ville videre. Dette så jeg på i kapittel syv, om deltakernes forhold til systemet.

¹¹ Jenkins, 2008

De nære bånd

På intervjutidspunktet fremstod hovedsakelig familien, i forskjellige retninger og inkludert kjærester, som deltakernes nærmeste sosiale relasjoner – uavhengig av hvor mye kontakt de hadde med dem. Familiære bånd virket som viktige i deltakernes rusfrihet, og som vesentlige elementer i deres endringsprosjekt:

Aamina: Dattera mi. Og katta mi. Veldig viktig. Og selyfølgelig også... familien. Assa mamma, og stefaren min også, er en viktig faktor. For jeg vet at jeg har påført de jævlig mye dritt. Og det at de nå... at nå kan de puste ut da, fordi at det går så bra, og... Det er lissom veldig viktig for meg da.

I utsagnet ovenfor beskrev Aamina hva som var, og hadde vært, viktig for at hun holdt seg rusfri. Det første hun sa var datteren – som nærmet seg voksen alder. De bodde ikke sammen, men hadde jevnlig og god kontakt. Jeg fikk inntrykk av at det var mye selskap i katten til Aamina, i dens levende vesen, ”katta bor hos meg, babyen min det, dattera mi er der”. Dyret fremstod som en berikelse av hennes hverdag. Resten av den nære familien, representert av søster, mor og stefar, hadde hun regelmessig kontakt med, men med mindre hyppige møter ansikt til ansikt. Til tross for regelmessig, men ikke hyppig interaksjon, fremstod familien som meningsbærende elementer i den personlige endringsprosessen. På intervjutidspunktet var det i familien Aamina hadde sin sosiale tilhørighet, de var hovedkilde til hennes kollektive identifisering, i Jenkins¹² forstand. Det å tilhøre en gruppe, som noe større enn en selv, noe trygt, var et element Aaqil holdt fast ved i sitt endringsprosjekt:

Aaqil: Det som er veldig heldig for meg er at jeg har familie og har straighte folk rundt meg, og de... Som jeg på en måte blir tvunget til å være sammen med, og det er veldig godt for meg det merker jeg. Det er... Det har nok vært alfa omega. Hvis jeg skal si hva det var som fikk meg til å velge å slutte, så er det at jeg fikk unger... Og det at jeg har holdt meg, er fordi jeg har familie. Det betyr ikke at de uten familie ikke kan klare det, men da må de holde tak i andre ting. Det å skape seg et nytt liv er nøkkelen, å skape seg et nytt jeg og et nytt liv

¹² Jenkins, 2008

Løsrevet fra sitt kjente, fra ruskultur og rusmisbruk, fikk jeg inntrykk av at Aaqil fant sin trygghet i familien, der fant han sin plass, sin kollektive forankring. Dette fremstod som et vesentlig element i hans personlige endringsforløp. Som utsagnet ovenfor vitnet om var det i familien Aaqil festet seg, mens han skapte ”seg et nytt jeg og et nytt liv”. Familien hans holdepunkt i det normale, den var en del av fellesskapet, og han en del av den. I Giddens¹³ forstand virket familien tryggende på Aaqils individuelle ontologisk usikkerhet. Han hadde tette bånd til sin nærmeste familie, til foreldre og søsken, barn og ekskjæreste – og, til tross for at han bodde alene, virket det som det var hyppig interaksjon mellom dem. Hans nye roller innen familien, eksempelvis som far for små barn, bror og sønn, fremstod som meningsbærende i hans endringsprosjekt. De var ikke bare noe å holde seg fast ved på veien til noe nytt, de var også grunn til å holde seg på veien, holde seg rusfri. Barna fikk æren for at Aaqil sluttet og ruse seg, familien for at han holdt seg rusfri. Han anerkjente familien – både små og store – som meningsbærende elementer i sitt personlige endringsprosjekt. De fremstod som en stabiliserende faktor, som støttespillere med en viss kontinuitet. Aasera beskrev også sine nærmeste som en vesentlig del av sitt endringsprosjekt:

Aasera: De betyr alt. Det er jo det viktigste, det er nummer en. Utenom barna da. Det blir jo sånn når man har vært sammen noen år eller... har mye greier sammen. Man blir kanskje litt tettere etter hvert da. Vi har mye... Det har ikke bare vært med... Det har vært mye motgang.

I utsagnet ovenfor fortalte Aasera om betydning kjæresten og barna hadde for hennes personlige trivsel. Hun var den av deltakerne som hadde kjæreste på intervju tidspunktet. Han var også i LAR, men hadde ikke vært det like lenge som henne. De var ikke samboere, hun bodde sammen to av sine barn – i barnehage alder – og hadde, i likhet med Aamina, fått barn relativt tidlig. Hun hadde tett kontakt med alle barna, og i varierende grad med øvrig familie. Aasera var den av deltakerne som hadde en nær relasjon, i kjæresten, mest lik sin egen situasjon og, fikk jeg inntrykk av, den som i størst grad fikk pratet om sin prosess, med en som forstod. Hun beskrev, slik jeg forstod det, rehabiliteringsløpet som en lang kognitiv, intern prosess – som hun og kjæresten pratet mye om – hvor målet var å slutte på medikamentet.

¹³ Giddens, 1991

På intervjutidspunktet oppga alle deltakerne barna som den viktigste grunnen til å være rusfri, og de fremstod som meningsbærende i deres individuelle endringsprosjekt. Gjennom intervjuene kom det riktignok frem at det ikke alltid hadde vært sånn. Som rusavhengige var det ting som var viktigere enn barna; selvoppretholdelse – i deres tilfelle gjennom en injeksjon med heroin. Ting hadde forandret seg:

Aaqil: Jo, og alt har blitt mye mer verdifullt nå. Det heter jo så fint at du elsker unga dine over alt i verden, men sannheten, hva er å elske? Når jeg var på kjøret var jeg hundre prosent egoist. Når jeg hadde abstinenser så betydde... Eller jeg tenkte jo ungane har det bra, så jeg driter i det. Og det egentlig da, helt ærlig, så dreit jeg i dem. Det er vanskelig... Jeg var jo glad i dem, det er klart det, men du lissom du er egentlig helt egoist, det er deg og din velvære du tenker på. Nå er det ikke sånn. Jeg merker at jeg har mye mer empati for barna, og for alle, jeg er nok mye snillere person nå.

Aaqil fortalte at forholdet han hadde til barna sine, var et annet på intervjutidspunktet enn det hadde vært som rusmisbruker. Mens de var på kjøret, som det ble sagt, virket det som alle deltakerne hadde opplevd deres individuelle rusavhengighet som, i en eller annen form, sterkere enn forholdet til barna. Det var riktignok kun Aaqil som beskrev det tydelig, som i utsagnet gjengitt ovenfor. Opplevelsen av ikke å ha tatt ansvar for egne barn fremstod som skambelagt. Samtidig så jeg en stolthet knyttet til det forholdet de hadde endret det til på intervjutidspunktet. Alle deltakerne fremhevet forholdet til sine barn som godt, det ble i mindre grad problematisert eksplisitt hvordan det var for barna å vokse opp med foreldre under legemiddelassistert rehabilitering.

Aasera: Jeg er stolt av alt det som har vært. Utenom det sosiale, for det syns jeg er vanskelig. Alt det andre er... Jeg har ikke lappen da, men vi har bil og han har lappen, også har vi dette huset, og vi har jo ikke minst ungene, det er jo de jeg lever for, først og fremst. Det er de som skal fram nå, ikke jeg. Men må ikke glemme oss sjøl oppi det hele da.

Aamina var, som utsagnet vitnet om, stolt over sitt endringsprosjekt, skjønt syntes det manglet på den sosiale biten – hun hadde sine nære, men det virket problematisk å utvide nettverket med nye gjensidige sosiale relasjoner. Jeg fikk inntrykk av at hun hadde materielle forhold på

plass, eksempelvis med hus og bil, men barna var det viktigste. Det var dem hun levde for, de som var fremtiden og de som skulle opp og frem. Jeg fikk et inntrykk av at hvis det gikk bra med barna, var det ikke så viktig hvordan hun hadde levd sitt liv frem til det. Slik jeg forstod det var den hverdagslige samhandlingen med barna og kjæresten meningsbærende i hennes endringsprosjekt. I lys av Giddens¹⁴ var det i denne rutinepregete hverdagsinteraksjonen Aamina kunne grunnlegge sin ontologiske sikkerhet. Uten barna og kjæresten ” hadde jeg vært mye aleine, dessverre”, ble det sagt. Hun påpekte riktignok, som utsagnet ovenfor tydet på, at det var viktig ikke å glemme seg selv opp i det hele, oppi en hektisk hverdag, orientert rundt barn, arbeid, familie, hus – og ikke minst hennes personlige rehabiliteringsløp. Det virket som endringsprosjektet ikke måtte komme helt ut av syne, samtidig som det var en lettelse å fokusere på andre, ha ansvar for noe annet enn seg selv og sin egen prosess. Helgene var en tid hvor fokus på barn og egen utvikling ble kombinert, da gjorde de ting sammen, og Aamina kunne ta vare på dem uten å glemme seg selv:

Aasera: Den viktigste tida for meg er med de små. Jeg er nødt til å prioritere det i helgene. Det er da vi kan gjøre opplevelser og sånne ting, sammen.

Oppsummering

I dette kapittelet har jeg prøvd å vise hvordan deltakernes sosiale nettverk så ut på intervjutidspunktet. Det ble uttrykt problemer knyttet til å etablere vennskap utenfor rusmiljøet, hvilket jeg så i sammenheng med deres behov for å holde sin historie unna sosial interaksjon. I Goffmans¹⁵ terminologi utøvde deltakerne streng kontroll over sosial informasjon i hverdagen. De ønsket ikke at deres livsløp, deres tidligere rusmisbruk, skulle bidra til å stigmatisere dem i møte med andre mennesker. Rusmisbruket var et tilbakelagt kapittel, noe de prosessuelt beveget seg vekk fra, hvilket hadde blitt enda vanskeligere hvis de ble sett som rusmisbrukere i sosiale situasjoner. Det var riktignok ikke bare det å bli sett av andre som annerledes som fremstod som en utfordring, det var også deres egen opplevelse av å være ulik – på innsiden. Dette bidro, i tråd med Goffman¹⁶, til en frykt for å bli gjennomskuet, for at deres hemmelighet skulle bli offentlig. Forholdet mellom å seg selv som

¹⁴ Giddens, 1991

¹⁵ Goffman, 1992

¹⁶ Goffman, 1975b

annerledes og risikoen for å bli dømt som annerledes var et hinder på veien mot et nyetablert sosialt nettverk. Utvikling av nære relasjoner forutsatte en grad av åpenhet. Gjennom intervjuet med Aaqil kom det frem at selv der åpenhet hadde funnet sted, påvirket hans opplevde forskjell mellom dem deres sosiale relasjon. Større grad av likhet fremstod som et ønske. Aamina hadde etablert en nær relasjon utenom familien i løpet av sine rusfrie år. Vedkommende, som hun omtalte som bestevenn, var skjult avviker i likhet med henne, men ikke knyttet til rus. Aasera hadde på sin side etablert en nær relasjon i likest situasjon som sin egen. Hun hadde kjæreste i substitusjonsbehandling, som hun hadde møtte etter oppstarten i LAR.

Deltakerne beskrev familien, både i vertikal og horisontal retning, som viktige holdepunkter i deres rusfrie hverdag. Familien var hovedelementet i deres sosiale nettverk på intervjutidspunktet. Dette virket som dette var uavhengig av hvor jevnlig kontakt de hadde med dem. Familien fremstod som den sosiale enheten de hadde tilhørighet til, når deres tilhørighet til ruskulturen hadde opphørt. I lys av Turners¹⁷ liminalfase ga det dem noe å feste seg ved i deres søken etter, og utprøving av, nye roller og annen identifisering. Som vist, oppga alle deltakerne barna sine som viktigste grunn til å holde seg rusfri. Barna ga dem noen å være ansvarlig for utenfor seg selv, forholdet fremstod som en opplevd nytting og var grunn til å holde seg rusfri.

¹⁷ Turner, 1967

Avslutning. Innsikt.

I dette kapittelet vil jeg tegne et helhetlig bilde av den dypere forståelsen jeg sitter igjen med etter studien, den innsikt jeg mener å ha opparbeidet. Jeg vil samle de røde trådene og redegjøre for deltakernes individuelle endringsprosjekt som eksistensielle utfordringer. Videre vil jeg trekke inn studiens forskningsspørsmål, og se på sosiale faktorer presentert i oppgaven som potensielt tryggende i en ontologisk usikker tilværelse, i Giddens¹ forstand.

Avslutningsvis vil jeg foreslå deltakernes manglende opplevelse av følelsesmessig og grunnleggende tilhørighet i det normale – deres eksistensielle uro – som forbundet med deres stigmatiserte livsløp og deres opplevelse av mindreverd i hverdagen. Gjennom kapittelet vil jeg til en viss grad beskrive ruskulturen som deltakerne hadde forlatt, som deres gamle og kjente verden. Den normale delen av samfunnet, den de integrerte seg i på intervjutidspunktet, vil jeg kalle deres gamle eller ukjente verden. For å tegne det bildet jeg sitter med benytter jeg også begrepet klode, og jeg forstår det som at en klode kan inneholde flere verdener. Dette begrepsmessige valget, som vil lage et tilspisset bilde, har jeg tatt for å få frem den fundamentale omveltningen deltakernes endringsprosjekt medførte. Jeg fikk inntrykk av at de hadde forlatt en verden som hadde dominert deres selvbilde og deres erfaring, en verden selvstendig var følelsesmessig forankret i, for å etablere seg i noe helt annet – i det normale.

Det følelsesmessige aspektet

Gjennom oppgaven har jeg presentert sosiale faktorer som fremstod som relevante i deltakernes personlige endringsprosjekt. I analysedelene har jeg først foreslått en teoretisk fortolkning av deres fortellinger, basert på identifisering, sosiale roller og stigmatisering i en liminal fase. Deretter har jeg sett på fire mer empirisk baserte faktorer, deltakernes forhold til LAR, bolig, nettverk, arbeid og utdanning. Gjennom analysearbeidet var det noe som skinte ut av deltakernes fortellinger, som jeg ikke var forberedt på – det var det følelsesmessige aspektet i deres personlige historier. Endringsprosjektene de hadde igangsatt fremstod som eksistensielle utfordringer, noe jeg syntes det var vanskelig å få ned på papiret. Jeg opplevde

¹ Giddens, 1991, 1997

at det skrevne ord ikke formidlet prosessens følelsesmessige forankring. Endringen deltakerne gikk gjennom var ikke tilsvarende det å flytte fra en by til en annen, eller til et annet land, med ukjentspråk. Delen av sitt selv de tilsidesatte ved å forlate ruskulturen og misbruket, var atskillig større. Det var snakk om å gjenoppfinne seg selv, uten kontakt med det gamle – de kunne ikke bare ringe tilbake. Jeg forstod at kontakt med miljøet var ensbetydende med tilbakefall. De kunne med andre ord ikke ta en tur innom det gamle for å si hei, bare for å oppleve noe kjent, noe som i hvert fall midlertidig kunne trygge en usikker tilværelse. De befant seg i en ny verden, og de hadde et hav av erfaring opparbeidet et annet sted – erfaring som ikke var anerkjent i det nye. I forlengelsen av dette var problemet hvordan de skulle overleve som sosiale vesener i den nye konteksten. Spørsmålet var knyttet til hvem som var hvem og hva som var hva. Eksistensielle problemer, som handlet om tilhørighet. Vi trenger våre signifikante andre, noe å tilhøre og noen å utvikle vårt menneskelige vesen sammen med. Det virket som deltakernes endringsprosjekt var fulgt av en grunnleggende uro, en ontologisk usikkerhet, uten stabile holdepunkter de kunne lene seg på eller forstå seg selv ut ifra. Det nye hadde riktignok klare rammebetingelser for hvordan de *burde* leve sine liv, normative rammer, som ikke var forenelige med hvordan deltakerne hadde levd sine liv.

Stråmetaforen, noe å holde seg fast i

Ut ifra deltakernes fortellinger så jeg for meg at de ble revet ut av sin kjente verden, når de forlot ruskulturen. Det var som om de ble nappet opp fra kloden, som om tyngnekraften slapp dem, og verdensrommet sugde dem ut. I hendelsens kaotiske og uvisse tilstand, veivet de rundt med armene og desperat søkte et eller annet fra kloden å holde fast ved – hele tiden mens suget fra verdensrommet trakk dem etter bena. I desperasjon og frykt for å bli sugd lenger ut i det ukjente, i kampen for å overleve, grep en hånd tak i et tynt strå. Et strå som ikke vokste opp fra deres verden – ruskulturen, men fra verden ved siden av – det normale. En mye større verden, men en deres forlatte verden delte grense med. Det var en verden de hadde vært i forhandlinger med, og de kjente til en viss grad hverandres koder. Maktforholdet var i den størstes favør, som hadde som politisk mål å eliminere den verden de kom fra. Denne trakk de seg sakte, men sikkert inn mot langs det uregjerlige strået, som konstant ble røsket i av verdensrommets kosmiske stormer. Det fremstod som en urolig ferd, med fundamental utrygghet; i det urolige været var det vanskelig å holde grepet. Det var fort gjort å slippe – gå

tom for krefter i kampen mot verdensrommet, og bli sugd inn i mørket. Det fremstod som prekært å holde seg fast.

Det billedlige suget fra verdensrommet fremstod som russuget, som avhengigheten, og som dødsangsten jeg fikk inntrykk av at var til stede i rusmisbruket. Dødsangsten virket dominerende i begynnelsen, den bidro til at rusmisbruket ble forlatt. Den dyttet deltakerne til en viss grad ut av sin kjente verden – metaforisk sett var dødsangsten tyngkraften som slapp, og lot verdensrommet overta. Når de først var sugd ut av sin verden og hadde grepet tak strået, fremstod russuget som mer dominerende. Ga de etter, slapp de taket i strået, ville de riktignok ikke falt rett ned i sin gamle verden igjen. De visste ikke hvordan det ville ha vært og ruset seg igjen etter tiden som rusfri. Det ville for eksempel medført en fare for overdose, grunnet stoffets dødelighet generelt og deres reduserte toleransenivå, hvilket kunne gitt dødsangsten ny gnist. Hvem av deres nære i den gamle verden som fortsatt var der, var også usikkert. De kunne være rammet av overdosedødsfall. Kanskje de også var sugd ut og hang i sitt eget strå – et annet sted, og kjempet for egen eksistens – i et annet rehabiliteringsløp. Eller kanskje de var fanget av den mektige naboen, fengslet av den verden deltakernes strå vokste ut ifra. Den normale verden, samfunnets regjerende definisjoner. Dette var verdenen de kjempet seg inn imot – hvor mennesker med deres forhenværende tilhørighet var mindreverdige og tradisjonelt ble fengslet. De visste ikke hvor de ville ende hvis de ga etter for suget, eller hvordan det ville gå og trekke seg innover i det nye. Strået det var grepet fatt i var riktignok rotfestet, det vokste ut fra en verden inne på kloden – og det ga deltakerne et mål, et slags uklart lys i enden av tunnelen, noe å jobbe seg mot. Slapp de taket ble overlevelsen enda mer usikker, da tok verdensrommets mørke over. Det som virket sikkert, var at der ute ville de funnet tilbake til rusen – i den ville de funnet sin tilhørighet igjen, med de konsekvenser det hadde. Det kunne blitt en ny verden med samme tilhørighet som i den gamle, til seg selv og rusen. En ensom tilværelse.

Det var ikke bare det å holde seg fast som var utfordringen, de skulle også trekke seg innover, midt i en kosmisk storm. Det fremstod som en utrygg tilstand, uten nevneverdig ontologisk sikkerhet, som handler om stabilitet, om tilliten vi har til at vår egen selvidentifisering og hele vår verden er som den fremstår for oss. I det nye hadde deltakerne minimalt med tilhørighet og manglet, til en viss grad, kulturelle referanser som kunne symbolisere stabilitet, og vise vei. Slik jeg forstår det preges en tilværelse med et vakkende eksistensgrunnlag mer av angst, avmakt og handlingslammelse – enn krefter og pågangsmot. Mangel på faste holdepunkter i verden vil kreve at vi hele tiden tenker på vårt forhold til verden, en konstant selvbevissthet. I det risikerer man å bli så fokusert på seg selv, at det blir

vanskelig å handle – eller foreta seg noe som helst – på en naturlig og smidig måte. Tankene hadde en slags fangende effekt, selvstigmatiserende og handlingslammende hvis de fikk stemple over tid. Det fremstod som en fremmedgjøring, med tilhørende uro og følelsesmessig forvirring. Det var som om de hadde mistet seg selv. Hvem er jeg? Hvor hører jeg til og hva skal jeg gjøre? Hvor skal jeg begynne? Hvordan? Dette var eksistensielle spørsmål jeg skjønnte var til stede i hverdagen. Det fremstod som en følelsesmessig alenehet – en tilstand hvor det var vanskelig å bygge opp et kvalitativt sterkt selvbilde og meningsbærende livsprosjekter. Dette har vært denne oppgavens tema, hvordan deltakerne gjennom meningsbærende elementer i hverdagen flyttet sin identifisering, både sin status og sitt selvbilde, i retning noe normalt:

Hvilke sosiale faktorer kan innvirke på LAR-brukeres muligheter til å stabilisere sin hverdag, normalisere sin identifisering og etablere tilhørighet?

Nyetablering

I endringsprosjektet virket det som noe av problematikken var knyttet til den nye verdenens sosiale utforming, med fokus på individualisme og tilsynelatende frihet. Det ble i grove trekk ikke stilt andre krav til deltakernes reetablering enn at de holdt seg rusfrie, og at de selv måtte ta ansvar for sin nye identifisering og stake ut sin egen kurs. I det nye var det som om de var pålagt en frihet, en tyngende frihet i en verden full av valg. Det kreves, på sin side, en følelse av sammenheng og oversikt, og ikke minst en grad av selvsikkerhet for å ta valg. Forrige gang deltakerne hadde vært i det normale, full av valg og individuelt ansvar, hadde de endt opp i dens ytterkant – som rusavhengige. På intervjuetidspunktet fikk jeg inntrykk av at det var lite rehabiliteringssystemet gjorde for å hindre at dette skjedde igjen – utover avrusing på institusjon, substitusjonsmedikamentet og kontroll tiltak. Deltakerne måtte selv finne frem til elementer i den nye hverdagen de kunne holde seg fast i, og potensielt skape tilhørighet gjennom:

Hvordan bidro deltakernes 1)tilknytning til rehabiliteringssystemet; 2)bolig eller deres hjem; 3)tilknytning til arbeidsliv og utdanningsinstitusjoner; 4)sosiale nettverk og familie, til deres endringsprosjekter?

Rusfrie og ikke-tilhørende i en verden full av tilsynelatende endeløse muligheter, var nære relasjoner meningsbærende for endringsprosjektet. Deltakerne trengte noen å tilhøre i deres sosiale nyetablering. Det fant de i familien. Sugd ut av det gamle, vekk fra både ruskultur og rusmisbruk, gikk de tilbake til det enda eldre. Til det de kom fra, menneskene de opprinnelig hadde hatt tilhørighet hos, deres primærgruppe. Familien ga dem nære relasjoner. Den fremstod som et avgjørende holdepunkt i det nye og integrerte deltakerne i en gruppekultur de kunne benytte til å stake ut veien videre. Uten familien var det som om deltakerne måtte lete etter, eller skape, mening i sin nye verden bare med utgangspunkt i seg selv. Med seg selv som eneste målestokk. De hadde ingen andre å henge fast i ved endringsprosjektets oppstart. Familierelasjoner virket med andre ord som en stabiliserende faktor i en grunnleggende og følelsesmessig uro. Det ga noe kjent å samhandle med i en ukjent verden, noen å ha noe til felles med, og noen å tilhøre i en sosial flertydighet. Reetablerte familieband fremstod som avgjørende for tvilen og forvirringen knyttet til endringsprosjektet ikke førte til at de ga etter for suget. Som en tilhørende sosial enhet, virket det som disse nære relasjonene ikke bare ga krefter til å holde seg fast, men også til å trekke seg innover og bygge flere referansepunkter.

I sin identitetsmessige nyetablering fremstod deltakernes forhold til LAR som et noe utydelig holdepunkt. Substitusjonsmedikamentet var på sett og vis livslinjen som holdt den fysiske abstinensen borte, og en forutsetning for deres nye tilværelse. Det hjalp riktignok ikke på det sosiale savnet, men bidro i deres opplevelse av annerledeshet. LAR forbant det gamle og det nye. Det var knyttet til deres rusmisbruk og deres gamle tilhørighet, man var ikke LAR-bruker uten først å ha vært rusavhengig. Deltakernes medlemskap i LAR virket som en avvikende sosial rolle, som ikke var fullt like avvikende som deres identitet som rusmisbruker. LAR-brukeren var et skritt nærmere det normale, og signaliserte både overfor seg selv og andre at livet som rusmisbruker var forlatt. Medikamentbruket var riktignok et element som opprettholdt deres selvbevisste mindreverdighetsyn på seg selv som annerledes, og bidro i deres manglende opplevelse av grunnleggende tilhørighet i det store fellesskapet, deres nye verden. Samtidig bidro LAR til å bekrefte endringsprosjektets suksess. Der fikk de skryt for at det gikk bra med dem. Der var det noen som anerkjente deres progresjon, noen som kjente godt til feltet og hadde grunnlag for sammenlikning – noen det var pinlig å levere uren urinprøve til. Utover substitusjonsmedikamentet og det institusjonaliserte forholdet til LAR, etablerte deltakerne sine forbindelseslinjer i den nye verden på egen hånd.

Jeg fikk inntrykk av at når deltakerne hadde fått steder og bo, da var den nye fortellingen i gang. Da hadde de vært gjennom avrusning og et kortere rehabiliteringsopplegg,

forlatt det gamle og fått seg en fysisk avgrenset base i det nye. Ikke en base som garanterte mot tilbakefall, men det var et skifte i deres fortellinger når de fikk seg steder å bo – det var som om de derfra begynte på veien oppover, innover i det nye. Tiden før tilhørte det gamle, det var erfaring og historie. Det virket som livsprosjektet de presenterte på intervjutidspunktet hadde sin oppstart når de flyttet inn i sine egne boliger. Hvor veien skulle gå videre var usikkert, men i boligen hadde de etablert en base de kunne angripe verden fra, og trekke seg tilbake i. Som vist i kapittel åtte kunne boligen ha både betryggende og isolerende effekter – uavhengig fremstod den som nødvendig for endringsprosjektets nyetablering.

Gjennom arbeid og utdanning skapte deltakerne seg nye holdepunkter i det nye. Dette ga etableringen av deres nye liv progresjon, det var ikke bare noe å holde fast ved, men noe å utvikle videre. Det virket som arbeids- og studiedeltakelse minket tilværelsens ontologiske usikkerhet. Uten slik tilknytning ville de da hatt for mye tid med egne tanker, med en urolig selvbevissthet. Aktiv jobbing ga dem noe annet å fokusere på enn sin egen eksistens, det var oppgaver å løse utenfor dem selv, oppgaver de var fortrolige med på intervjutidspunktet. Og de ble utført i den nye verdens sosiale kontekst. Til tross for opplevelsen av mindreverd i forholdet til kolleger, som jeg har vist i kapittel ni, bidro arbeids- og studietilknytning i deltakernes identitetsmessige reetablering. I det skapte de seg nye forbindelseslinjer. Blant deltakernes nye forankringer fremstod jobben som det mest definerende identitetsmessig. Det var det mest dominerende trekket de hadde på tilhørighet i det normale, og det stabiliserte hverdagen. I jevnlig interaksjon med kolleger ble de ikke bare bekreftet som en del av gruppen, men også som en del av det store fellesskapet. Gjennom arbeid og utdanning ble de deltakere i den normale kulturen, kjent med den og fikk tilgang på flere aspekter ved den de kunne kjenne seg igjen i. Det ga riktignok også tilgang til flere aspekter å se sin annerledeshet opp mot. I dette ligger den eksistensielle uroen, i å etablere seg ulike steder i den sosiale verden, men ikke helt føle tilhørighet til noen av dem, eller til helheten.

Samfunnsmessig holdningskampanje

Den grunnleggende følelsen av annerledeshet som kom til syne i deltakernes fortellinger, knyttet jeg opp mot mindreverdighet. Det var ikke deres verden de befant seg i, noen andre regjerte der, og det virket som følelsen av mindreverd var til stede i alle mulige sosiale situasjoner. Den var nødvendigvis ikke fremtredende eller dominerende, men den var der.

Indrefølt tilhørighet forutsetter i mine øyne mer eller mindre likeverd. Det handler om å se seg selv som like gode som alle andre mennesker i samfunnet og, ikke minst, bli ansett som like mye verd av dem. I dette ligger et krav om samfunnsendring, om endrete sosiale holdninger. Substitusjonsbehandling må alminneliggjøres; medikamentbruk var en kilde til skam i hverdagen. Ved å integrere og gjøre LAR-brukere mer synlige i samfunnets sosiale arenaer vil vi kanskje bidra til å alminneliggjøre substitusjonsbehandling, flytte holdninger i ønsket retning og redusere dens skam. Deltakernes opplevde mindreverd var riktignok ikke grunnlagt i LAR, men i deres personlige fortelling. Det var etablert gjennom mange år med stigmatisering fra samfunnet – samfunnet de på intervjuetidspunktet integrerte seg i. De hadde inngående erfaring med å bli tillagt en lavere verdi, ikke bare sosialt, men også på et menneskelig nivå; følelsen satt i kjernen, i selvet, til tross for essensiell likhet. De var stemplet. Dette tyder på at alminneliggjøring av LAR ikke er tilstrekkelig til å sikre brukere mot skam. Det vil være behov for større, og mer grunnleggende kollektive holdningsendringer overfor rusavhengige. Å definere rusavhengighet som en sykdom var kanskje tenkt som et skritt i den retning, fra kriminalitet til sykdom. Noe av problemet i denne sammenheng ligger kanskje i at kriminalitetsbildet er opprettholdt, og at sykdommen anses som selvforskyldt. Behandlingstilbudet har riktignok økt, men mindreverdighetsstempelet er opprettholdt, og det virket isolerende, og fremstod som et hinder mot en selvidentifisert tilhørighet. I dette ligger kapittelets eksistensielle problematikk. Endringsprosjektet handlet om grunnleggende og følelsesmessig tilhørighet, om å forankre det nye dypt nok i sitt selv, til ikke lenger å føle mindreverd – til tross for ulikhet. Det handlet om i tilstrekkelig grad å trygges i sin posisjon til å tillate seg å benytte erfaring i det nye, opparbeidet gjennom et stigmatisert livsløp, uten at det medførte følelser av skam. Det handlet om en reise fra avviker, i retning unik tilhører. Målet var ikke bare å bli anerkjent som tilhørende der ute, det var en følelsesmessig tilhørighet, et likeverd.

Litteraturliste

- Amato, L., Davoli, M., Perucci, C. A., Ferri, M., Faggiano, F. og Mattick, R. P. (2005) An overview of systematic reviews of the effectiveness of opiate maintenance therapies: available evidence to inform clinical practice and research. *Journal of substance abuse treatment*, 28(4), s. 321-329.
- Aronson, E. og Aronson, J. (2007) *The social animal*. New York, Worth.
- Ashmore, R. D., Deaux, K. og McLaughlin-Volpe, T. (2004) An organizing framework for collective identity. Articulation and significance of multidimensionality. *Psychological Bulletin*, 130(1), s. 80-114.
- Atkinson, P. og Silverman, D. (1997) Kundera's immortality. The interview society and the invention of the self. *Qualitative inquiry*, 3(3), s. 304-325.
- Bao, Y., Liu, Z., Epstein, D. H., Du, C., Shi, J. og Lu, L. (2009) A meta-analysis of retention in methadone maintenance by dose and dosing strategy. *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 35(1), s. 28-33.
- Barth, F. (1969) Introduction. I: Barth, F. (red.) *Ethnic groups and boundaries. The social organisation of culture difference*. s. 9-37. Oslo, Universitetsforlaget.
- Becker, H. S. (1963) *Outsiders. Studies in the sociology of deviance*. New York, The Free Press of Glencoe.
- Berger, P. L. og Luckmann, T. (1966) *The social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge*. New York, Anchor Books.
- Biernacki, P. (1986) *Pathways from heroin addiction recovery without treatment*. Philadelphia, Temple University Press.
- Blix, O., Waal, H. og Bruvik, S. (1999) Metadonprosjektet i Oslo. *Tidsskrift for den Norske Lægeforening*, 119(2), s. 242-6.
- Bourdieu, P. (1995) *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Oslo, Pax Forlag A/S.
- Bourdieu, P. (1996) Et steds betydning. I: Bourdieu, P. (red.) *Symbolsk makt*. s. 149-158. Oslo, Pax Forlag A/S.
- Bourdieu, P. og Wacquant, L. J. D. (1995) *Den kritiske ettertanke. Grunnlag for samfunnsanalyse*. Oslo, Samlaget.
- Brekke, M., Vetlesen, A., Høyby, L. og Skeie, I. (2010) Livskvalitet hos pasienter i legemiddellassistert rehabilitering. *Tidsskrift for den Norske Lægeforening*, 130(13), s. 1340-2.
- Cooley, C. H. (1967) *Human nature and the social order*. New York, Schocken.
- Elster, J. (1989) *Nuts and bolts for the social sciences*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Ervik, R. (1997) *Evaluering av metadonprosjektet i Oslo. Del 2. Behandlingsforløp og -status*. Oslo, SIFA-rapport nr. 5/97, Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning.
- Finset, A. (1986) *Familien og det sosiale nettverket*. Oslo, Cappelen.
- Fisher, B., Rehm, J., Kim, G. og Kirst, M. (2005) Eyes wide shut? A conceptual and empirical critique of methadone maintenance treatment. *European addiction research*, 11(1), s. 1-14.
- Fog, J. (2004) *Med samtalen som utgangspunkt*. København, Akademisk Forlag.
- Gadamer, H. G. (2004) *Truth and method*. London, Continuum International Publishing Group.
- Giddens, A. (1984) *The constitution of society*. Cambridge, Polity.

- Giddens, A. (1991) *Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age*. Cambridge, Polity Press.
- Giddens, A. (1997) *Modernitetens konsekvenser*. Oslo, Pax Forlag A/S.
- Goffman, E. (1952) On cooling the mark out : some aspects of adaption to failure. *Psychiatry*, 15, s. 451-463.
- Goffman, E. (1955) On face work. *Psychiatry*, 18, s. 213-231.
- Goffman, E. (1963) *Behaviour in public places: Notes on the social organization of gatherings*. New York, Free Press.
- Goffman, E. (1975a) *Frame analysis. An essay on the organisation of experience*. Harmondsworth, Peregrine.
- Goffman, E. (1975b) *Stigma. Om afvigerens sociale identitet*. Copenhagen, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag AS.
- Goffman, E. (1992) *Vårt rollespill til daglig. "The presentation of self in everyday life"*. Oslo, Pax Forlag A/S.
- Grimes, R. L. (2000) *Deeply into the bone: Re-inventing rites of passage*. Berkeley, University of California Press.
- Gryt, M. (2005) *Et bedre liv med metadon? En kvalitativ studie av "velfungerende" metadonbrukere i Oslo-området*. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Habermas, J. (1999) *Kommunikativ handling, moral og rett*. Oslo, Tano Aschehoug.
- Hansen, M. B. og Waal, H. (2004) *SKR-rapport nr. 5/04. Hvor mange hvor? Oversikt i landet, helseregioner og fylker for pasienter i legemiddelassistert rehabilitering 1998-2003. Rapport til Sosial- og helsedepartementet oktober 2004*. Oslo, Seksjon for kliniske rusmiddelproblemer, Universitetet i Oslo.
- Harvey, D. (1990) *The conditions of postmodernity. An inquiry into the origins of cultural change*. Cambridge, MA, Blackwell Publishers.
- Hockey, J. og James, A. (2003) *Social identities across the life course*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Hughes, E. C. (1945) Dilemmas and contradictions of status. *American journal of sociology*, 50(5), s. 353-359.
- Hviid Jacobsen, M. og Kristiansen, S. (2002) *Erving Goffman. Sociologien om det elementære livs sociale former*. København, Hans Reitzels Forlag.
- Ichheiser, G. (1949) Misunderstandings in human relations. A study in false social perception. *American journal of sociology*, 55(2), s. 1-4.
- Jenkins, R. (2000) Categorization. Identity, social process and epistemology. *Current sociology*, 48(3), s. 7-25.
- Jenkins, R. (2002a) *Foundations of sociology. Towards a better understanding of the human world*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Jenkins, R. (2002b) In the present tense. Time, identification and human nature. *Anthropological Theory*, 2(3), s. 267-280.
- Jenkins, R. (2008) *Social Identity*. Milton Park, Routledge.
- Kristiansen, A. (2000) *Fri från narkotika. Om kvinnor och män som har varit narkotikamissbrukare*. Stockholm, Bokförlaget Bjurner och Bruno AB
- Kvale, S. og Brinkmann, S. (2009) *Det kvalitative forskningsintervjuet. 2. utgave*. Oslo, Gyldendal Akademisk.
- LAR-forskriften (2010) *Foreskrift om legemiddelassistert rehabilitering (LAR-forskriften)* [internett] Tilgjengelig fra: <http://www.lovddata.no/ltavd1/filer/sf-20091218-1641.html#7> [lest: 08.11.2011].
- Leach, E. R. (1976) Rites of transition (rites de passage). I: *Culture and communication: The logic by which symbols are connected*. s. 77-79. Cambridge, Cambridge University Press.

- Lemert, E. M. (1972) *Human deviance, social problems and social control*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall.
- Lysgaard, S. (2001) *Arbeiderkollektivet*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Mayo, E. (1945) *The social problems of an industrial civilization*. Boston, The President and Fellows of Harvard College.
- Mead, G. H. (1934) *Mind, self and society from the standpoint of a social behaviorist*. Chicago, IL., University of Chicago Press.
- Mills, C. W. (1959) *The sociological imagination*. New York, Oxford University Press.
- Page, C. H. (1946) Bureaucracy's other face. *Social Forces*, 25(1), s. 88-94.
- Ravndal, E. og Lauritzen, G. (2004) Opiatmisbrukere i metadonassistert rehabilitering ett og to år etter inntak. *Tidsskrift for Den norske lægeforening*, 124(3), s. 329-331.
- Skatvedt, A. (2008) *Alminnelighetens potensial. En sosiologisk studie av følelser, identitet og terapeutisk endring*. Oslo, Universitetet i Oslo.
- Skjervheim, H. (2002) Deltakar og tilskodar. I: Hellesnes, J. og Skirbekk, G. (red.) *Hans Skjervheim. Mennesket*. s. 20-35. Oslo, Universitetsforlaget.
- Skretting, A. (1997) *Evaluering av metadonprosjektet i Oslo. Del 1. Etablering, inntak av pasienter og forhold i øvrige behandlingstiltak*. Oslo, SIFA-rapport nr. 4/97, Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning.
- Skretting, A., Edland-Gryt, M., Bryhni, A., Rise, J. og Amundsen, E. J. (2010) Chapter 4: Problem drug use. I: Hordvin, O. (red.) *The Drug Situation in Norway 2009. Annual report to the EMCDDA*. s. 27-28. Oslo, SIRUS: Statens institutt for alkohol- og rusforskning.
- Sosial- og helsedepartementet (1997) *Narkotikapolitikken (St.meld. nr. 16 (1996-97))*. Oslo, Sosial- og helsedepartementet.
- Svensson, B. (1996) *Pundare, jonnkare och andra med narkotikan som följeslagare*. Stockholm, Carlsson Bokförlag.
- Thagaard, T. (2003) *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode. 2. utgave*. Bergen, Fagbokforlaget.
- Turner, V. (1967) Betwixt and between. The liminal period in Rites de passage. I: *The forest of symbols. Aspects of Ndembu ritual*. s. 93-111. Ithaca, New York, Cornell University Press.
- Turner, V. (1974) Passages, margins and poverty: Religious symbols of communitas. I: *Dramas, fields and metaphors. Symbolic action in human society*. s. 231-271. Ithaca, New York, Cornell University Press.
- Turner, V. (1997) Liminality and communitas. I: *The ritual process. Structure and anti-structure*. s. 94-130. New Jersey, AldineTransactions, A Division of Transaction Publishers.
- van Gennep, A. (1977) *The rites of passage*. London, Routledge.
- Waal, H., Clausen, T., Håseth, A. og Lillevold, P. H. (2009) *Statusrapport 2008. LAR i Norge 10 år*. Oslo, SERAF-rapport 2/2009, Senter for rus- og avhengighetsforskning.
- Waal, H., Clausen, T., Håseth, A. og Lillevold, P. H. (2010) *Statusrapport 2009. Siste år med gamle retningslinjer*. Oslo, SERAF-rapport 1/2010, Senter for rus- og avhengighetsforskning.
- Waller, W. (1937) The rating and dating complex. *American sociological review*, 2(5), s. 727-734.

Vedlegg 1

Intervjuguide

Bakgrunn

Alder? Sivilstand? Barn (alder)?

Bosted (botype)? Arbeid/utdanning?

Hvor lenge i LAR? Avbrudd i behandlingen? Tidligere behandling (typer, når, fungert)?

LAR-bruker/LAR-klient, metadon, subutex, subuxone (begrepsavklaring)?

Rushistorie (ruskultur, -identitet)? Oppvekst (familieforhold, verdier, venner)?

Innledende samtale

(La oss snakke litt om deg)

Vil du fortelle litt om deg selv? Hva kjennetegner deg som person?

En vanlig dag, hele dagen, personer? Hva gjør du? Hvordan ser den ut?

Opplevelse av å være LAR-bruker? Preger hverdag?

Ulike dager? Planlegging, tilrettelegging, organisering av dagen?

Oppstart i LAR

La oss ta litt om LAR. Metadon/buprenorfin? Behandling? Kommune/Rusteam.

Avgjørende for søknad? Initiativtaker? Forventninger?

Følelsen av innvilgning? Opptrapping. Start. Nå.

Tidligere medikamentell behandling. Brukt preparatet/andre preparater tidligere?

Behandling

Forhold til behandlingsapparatet og hjelpeapparatet? LAR-systemet. Rusteam.

Oppfølging utover medikamentet? Henteordning; hvor ofte/hvor mye? Kontrolltiltak.

Å være bruker av tilbudet? (Hva er bra/ikke bra?)

Erfaring med tradisjonell behandling? Forskjeller?

Holdninger til behandlingen av avhengighet og rusmisbruk?

Medikamentell behandling

Hva betyr medikamentet for deg? (rusmiddel/legemiddel)

Tenker du mye på at du bruker *medikamentet*? Bivirkninger? Redd for å miste den?

Mestringsfølelse? Oppnådd noe? Klart noe?

Hverdag forskjellig fra andres? Lik? Andres tanker om legemiddelasistert rehabilitering? Om LAR-brukere? Syn på LAR som behandlingsmåte?

Boligsituasjon

Beskriv. Hvordan bor du?/Jeg ser jo hvordan du bor, vil du fortelle meg litt om det?

Bodd her lenge? Alene? Tilfredsstillende? Ensomt?

Betydning av hjemmet? Ønsker?

Nettverk

Kan du prøve å beskrive din sosiale livssituasjon? Familie? Venner? LAR-brukere?

Heroinister? Hvem treffer du?

Endring i relasjoner?

Forhold til andre? Enkeltpersoner? Venner?

Relasjoners betydning for trivsel? Dekket omsorg- og nærhetsbehov?

Profesjonelle relasjoner?

Å mestre hverdagen

Vanlige aktiviteter. Gå på butikken. På kino. Vaske hjemme, vaske seg. Lage mat. Bo. Treffe mennesker, nyktre mennesker? Kan du dette? Kunne du dette? Koder.

Lærte/kunne? Vanskelig/lett?

Kunnskap som skal til for å leve normalt?

Inkludert? Akseptert samfunnsborger? Prosess? Bedre/verre? Forventninger til utvikling?

Jobb/utdanning

Hva? Hvor lenge? Hvordan fungerer det? Fornøyd? Fortalt om LAR?

Jobbet tidligere?

Hva fyller du dagene med? Fritid. Hobby. Betydning av aktivitetene?

Vil ha flere aktiviteter? Hva kan du (kompetanse)?

Økonomi

Økonomiske situasjon? Inntekt?
Styring av økonomi? Prioriteringer?
Påvirker det hverdagen?

Syn på deg selv/gruppetilhørighet

LAR: Betydning for hvordan du ser på deg selv? Andre, *normale, mannen i gata*?
Forteller du om LAR til folk rundt deg? Har du fortalt?
Hva tenker andre, om deg som LAR-bruker?
Forståelse av LAR fra personer rundt? Holdninger?
Noe du ønsker skulle vært annerledes?
Kan man se at du er i LAR? Annerledes enn ”mannen i gata”? Skjuler det?
Vanskelige situasjoner? Sterk vilje?
Viktigst for å leve et liv uten rus?
Tilhørighet, samfunnsgrupper? Annerledes enn før LAR?

Fremtidsutsikter

Tanker. Forventninger. Planer. Ønsker?
Nedtrapping? Hva skal til?
Forandret syn på deg selv, din historie, din hverdag, eller dine ideer om framtiden seg i løpet av tiden i LAR?

Avsluttende spørsmål

Noe glemt? Noe viktig? Noe mindre viktig?

Debrief.

Vedlegg 2

Informasjonsskriv

Forespørsel om å delta i studie

Jeg heter Christian M. T. Iversen og er mastergradsstudent i samfunnsvitenskap ved Høgskolen i Vestfold. I skoleåret 2010/2011 skal jeg skrive masteroppgave. Oppgaven handler om tidligere stoffmisbrukere som har vært minimum et år under medikamentassistert rehabilitering og er mellom 25-35 år. Hovedfokuset er på om du klarer å etablere et ”normalt” liv uten rus, og hvorfor/hvorfor ikke. Hensikten med studien er å fokusere på en aldersgruppe hvor det er uklart om siktemålet med behandlingen er skadereduksjon eller rusfrihet – som to ytterpunkter. I Norge har det siden metadon ble tilbudt som landsdekkende tilbud i 1997 vært fokusert mye på alt som ikke fungerer med medikamentassistert rehabilitering, mens det ikke har vært fokusert på dem det går bra med. Hvordan går det med denne aldersgruppen?

Jeg vil stille deg ulike spørsmål om hvordan livet ditt er organisert, og hva du tror er grunner til at du har klart/ikke klart å etablere et stabilt liv ved hjelp av metadon/buprenorfin. Møtene, samtalene og intervjuene kommer til å skje gjentatte ganger. Du kan selv velge om intervjuet skal foregå hjemme hos deg eller på et nøytralt møtested som du synes er mer egnet. Jeg kommer til å ta opp mye av samtalen på lydbånd. Utskriften av intervjuet vil anonymiseres fra første stund slik at det ikke er mulig å kjenne igjen personer.

Intervjuet (båndopptak og notater) vil oppbevares utilgjengelig for alle andre enn meg, og vil slettes etter at studien er gjennomført. Svarene vil inngå i sluttrapporten, men på en slik måte at ingen vil ha mulighet for å knytte uttalelser eller spesielle kjennetegn til deg som person. Prosjektet avsluttes september 2011, og all informasjon anonymiseres senest ved prosjektslutt.

Det er frivillig å delta i studien. Du kan trekke deg når som helst, uten å oppgi noen grunn. Å si nei til deltakelse eller å trekke seg fra studien underveis får ingen konsekvenser for videre behandling og oppfølging fra LAR, eller i forhold til meg. Jeg vil ikke gi informasjon om deg til LAR, og jeg vil behandle informasjonen konfidensielt.

Veileder for studien er Jan Mehlum, og treffes på jan.mehlum@hive.no.

Dersom du ønsker å delta i studien, fyller du ut de tomme linjene på samtykkeerklæringen og svararket. Ta gjerne kontakt med meg hvis du ønsker mer informasjon eller ombestemmer deg i forhold til deltakelse. Tlf: 95964102.

Med vennlig hilsen Christian M. Iversen

Ordtelling

Selvskrevne:	34514
Sitat fra transkriberte intervjuer:	5805
Totalt antall ord:	40319